

Imágó Budapest

ISSN 2062–5383

8. évfolyam, 3. szám, 2019 **BŰNÖZÉS ÉS KRIMINÁLPSZICHOANALÍZIS**

Főszerkesztő:

Borgos Anna

A szerkesztőség tagjai:

Erős Ferenc, Gyimesi Júlia, Kovai Melinda, Kovács Anna, Kőváry Zoltán, Lénárd Kata, Papp-Zipernovszky Orsolya

Szerkesztőbizottság:

Ajkay Klára, Békés Vera, Bókay Antal, Csabai Márta, Erdélyi Ildikó, Hárs György Péter, Székács Judit, Vajda Júlia

Jelen számot szerkesztette:

Gyimesi Júlia

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap és az

NKFIH „Társadalmi egyenlőtlenségek és előítéletek a pszi-tudományok tükrében Magyarországon” című projektje (K 124192) támogatta.

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:

imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>

A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Facebook: <https://www.facebook.com/ImagoBudapest>

Copyright by Imágó Egyesület, 2019

Felelős kiadó: Erős Ferenc, alapító főszerkesztő

2019/3.

BŰNÖZÉS ÉS KRIMINÁLPSZICHOANALÍZIS

TARTALOM

BEVEZETÉS (*Gyimesi Júlia*)..... 3

TANULMÁNYOK

Gyimesi Júlia: Az epilepsziás bűnözőről..... 5

Szabó Dóra: August Aichhorn és a deviáns fiatalok 22

Garai Nikoletta: Ferenczi Sándor és követőinek hozzájárulása a
kriminálpszichoanalízis kialakulásához 39

Fiáth Titanilla: A „terápiás börtön” története 53

MŰHELY

Tórizs Eszter: Traumatikus (emlék)nyomok a szövegtesten. Adalékok Vágó
Márta *József Attila* memoárjának keletkezési hátteréhez és elemzéséhez · 70

ARCHÍVUM

Ferenczi Sándor: Bűntények lélekelemzése (1914)..... 84

Hajdu Lilly orvosi véleménye és javaslata egy szándékos emberöléssel
vádolt testvérpár ügyében (1919)..... 86

Friedrich Melinda: A bűnözés lelki háttere a pszichoanalízis
megvilágításában. Pszichoanalitikusok korabeli sajtómegszólalásai 88

Válogatás a napisajtó vonatkozó cikkeiből [fakszimilék].....[99]

NEKROLÓG

Búcsú Haynal Andrétól..... 108

Haynal André magyarul megjelent munkái 109

ENGLISH SUMMARIES..... 111

E SZÁMUNK SZERZŐI 115

Bevezetés

A kriminálpszichológia története a pszichológia történetének kevésbé hangsúlyozott, ám annál fontosabb területe. A kriminálpszichológia történetét vizsgálva ugyanis a pszichológia számos alapkérdése és krízise rendkívül élesen ütközik ki, így hamar betekintést kap az olvasó a tudományos lélektani gondolkodás legmeghatározóbb vitáiba. A kriminálpszichológia történetének tanulmányozása például kiválóan alkalmas arra, hogy megismerjük a pszichológia múltját és jelenét egyaránt meghatározó öröklés-környezet vita újabb aspektusait. Ám arra is alkalmas, hogy az emberi motiváció legkülönbözőbb elméleteivel szembesítse az olvasót. A kriminálpszichológia-történet arra is felhívja a figyelmet, hogy a lélektani gondolkodásban oly népszerű redukcionista, biológiai elméletek milyen tágabb társadalmi és kulturális kontextusba ágyazódtak, valamint hogy milyen funkciókat láttak el ezek az adott kultúrkörben. A bűnöző ember mozgatórugóinak pszichológiai elméletei rámutatnak azokra a szociális reprezentációkra is, amelyek az adott korban jelen vannak és hatnak; a történeti perspektíva lehetővé teszi, hogy e képzeteket azonosítsuk és értelmezzük a kor gazdasági, politikai és ideológiai sajátosságait is tekintetbe véve.

A kriminálpszichológia-történet így nem csupán a fejlődő tudományos pszichológia fontos állomásairól nyújt képet, hanem rámutat a pszichológiát kísérő egyéb – látens és manifeszt – kulturális igényekre is. A bűnöző ember változatos reprezentációi nemcsak a tudományos lélektani kutatás eredményeit sűrítik magukba, hanem a bűnnel és a bűnössel kapcsolatos korspecifikus nézeteket is.

Az *Imágó Budapest* folyóirat jelen számában kísérletet teszünk arra, hogy bevezessük az olvasót e változó reprezentációk világába és megvilágítsunk néhány olyan mögöttes tényezőt, melyek mind a mai napig formálják a pszichológiai gondolkodást. A következőkben nagy szerepet fog kapni a bűnözés pszichoanalitikus elmélete, amelynek képviselői az elsők között mutattak rá a bűnözés biológiai magyarázatainak tarthatatlanságára. Szó fog esni arról is, hogy a pszichoanalitikusok kriminológiai elméletei, vagyis az úgynevezett kriminálpszichoanalízis végül miért maradt különösebb reflexió nélkül, és hogy részben ezzel összefüggésben, időről-időre, hogyan kerekedett felül a született bűnöző oly népszerű és sokat tárgyalt elmélete. Nem tekinthetünk el attól a tágabb orvosi, neurológiai diskurzustól sem, amelybe az utóbbi elmélet ágyazódott, annak messzemenő következményeitől és máig meghatározó szerepétől.

Gyimesi Júlia tanulmánya az utóbbi kérdéskört szemlélteti az epilepsziás bűnözőről vallott magyarországi orvosi-pszichológiai diskurzus bemutatásával. Bár ma már abszurdnak tűnik, az epilepsziát a 19. század hazai és nemzetközi szakirodalma szoros összefüggésben kezelte a bűnözéssel, azon belül is az erőszakos bűncselekményekkel. Az epilepszia történetének e kevésbé hangsúlyozott aspektusa kiválóan alkalmas arra, hogy rámutasson néhány fontos és manapság sem elhanyagolható hatású orvosi-pszichológiai metaelméletre.

Szabó Dóra August Aichhorn munkásságának bemutatásával vezeti be a pszichoanalitikus kriminálpszichológia témáját, mely szemben állt a született bűnöző sokat taglalt gondolatával. Aichhorn kriminálpszichológiai életműve arra is rámutat, hogy a pszichoanalitikus érvelés némileg kidolgozatlan maradt, noha annak kriminálpszichológiai alkalmazását többen szorgalmazták. Utóbbiak közé tartozott Ferenczi Sándor is, akinek kriminálpszichoanalitikus elképzeléseit Garai Nikoletta összegzi. A sort Fiáth Titanilla terápiás börtönökről szóló tanulmánya zárja, amely történeti áttekintést is nyújt a pszichoanalitikus nézőpont terápiás börtönökből való kiszorulásáról, és az ehhez vezető okokról.

Műhely-rovatunkban Tórizs Eszter tanulmányát közöljük Vágó Márta *József Attila*-memoárjának traumaszövegként való olvasási lehetőségeiről.

Az Archívum-rovatot Ferenczi Sándor „Bűntények lélekelemzése” című írása vezeti be, mely kiváló összefoglalója a pszichoanalitikus kriminálpszichológia alkalmazási lehetőségeinek. Az utóbbiakhoz kapcsolódik Hajdu Lilly Neményi Lászlóval közösen jegyzett orvosi véleménye és javaslata egy szándékos emberöléssel vádolt testvérpár ügyében. A kor kriminálpszichoanalitikus gondolatainak néhány további aspektusát mutatja be Friedrich Melinda ismertetője és sajtógyűjteménye.

Számunk sajnós a gyásznak is helyet kell hogy adjon: a néhány hete elhunyt, Genfben dolgozó pszichoanalitikust, Haynal Andrét búcsúztatjuk.

E szám megjelenését sokan segítették; köszönettel tartozunk a Pécsi Tudományegyetem Elméleti Pszichoanalízis Doktori Programján tanuló hallgatóknak, Kormos Jankának, Kanász Nikolettnek, Rideg Bélának, Rozgonyi Ivettnek és Szabó Dórának. Köszönet illeti a szakmai lektorokat is, valamint az *Imágó Budapest* szerkesztőségének aktív tagjait.

Reményeink szerint a továbbiakban közöltek segítik majd az olvasót, hogy betekintést nyerjen a kriminálpszichológia történetébe, képet kapjon annak tágabb kulturális beágyazottságáról, és megismerje az egykor oly népszerű kriminálpszichoanalízis kihívásait és buktatóit.

Gyimesi Júlia

Gyimesi Júlia

Az epilepsziás bűnözőről

A pszichológiatörténet kutatói számára jól ismert tény, hogy egyes pszichés rendellenességek, betegségek, tünetek kiemelt szerepet töltek be a pszichológia történetében. E lelki betegségek bizonyos okoknál fogva nagyobb figyelmet kaptak, jóval több tudományos tanulmány tárgyalta őket, heves viták zajlottak azok természetét és gyógyítási lehetőségeit illetően. A fokozott figyelem háttérében sokféle tényező állhatott, többek között politikai vagy társadalmi nyomás, mint például a háborús neurózisok esetében (lásd például Erős, 2011; Ferenczi, 1919). De a nagyobb figyelem származhatott abból is, hogy egy-egy formálódó elmélet vagy lélektani paradigma szempontjából kiemelt jelentőségűvé vált néhány tünetcsoport. A betegség megfelelő leírása, magyarázata és gyógykezelése ezekben az esetekben erősen összefonódott az új lélektani irányzat felfedezéseivel; az adott tünettann és az arra alapuló diagnosztikus kategória olyan alapvető lélektani problémákra irányította a figyelmet, amelyek korábban nem kerültek előtérbe, felfedezésük viszont megkövetelte a korábbi elméleti feltevések felülbírálatát és az új rendszer kidolgozását. Utóbbinak kiváló példája a hisztéria jelenségek köre, melyet ma a pszichoanalízis „alapító betegségeként” tartunk számon (Mitchell, 1984; Borgos, 2013).

E folyamat szinte mindig szoros összefüggésben állt a szóban forgó tünetcsoportok egyfajta újrafelfedezésével is. A hisztéria oly régóta ismert (lásd például Bronfen, 1998; Didi-Hubermann, 2003) és sokat tárgyalt sajátosságai például újakkal egészültek ki a 19. század végén, egyes, korábban nem tárgyalt mögöttes mechanizmusok is leírásra kerültek, ezzel összefüggésben pedig jelenős mértékben átformálódott a betegség diagnosztikus kategóriája. Történeti perspektívából szemlélve úgy tűnik, hogy a hisztéria „igazi” természete ekkor került megismerésre, ekkor fedezte fel a kor tudományos közössége a hisztéria teljes tünetegyüttesét, és egyben ekkor volt képes arra, hogy megbízható magyarázatot kínáljon annak patogenezisére.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy valóban felfedezés történt-e. Valóban arról van-e szó, hogy a szóban forgó jelenségkör, illetve annak egy része korábban ismeretlen volt, vagy sokkal inkább arról, hogy annak észlelése – laikus és tudományos percepciója – megváltozott? A 19. század orvosi-pszichológiai diskurzusának felszínes ismerete is elegendő ahhoz, hogy lássuk: nem csupán az emberi lélek felfedezésre váró jelenségei alakították a kutató kérdéseket, hanem

számos más kulturális, gazdasági, politikai feltétel is, amelyek aztán érzékenyebbé tették a szemlélőt a lelki jelenségek néhány, korábban kevésbé érzékelt aspektusára. A tudomány és a kultúra fejlődése, aktuális jellegzetességei és krízisei lehetővé tették, hogy a tudós tekintet felismerjen valamit, amit korábban nem látott meg, amire korábban másképp tekintett, vagy csak részben ismert fel. Tehát nem csupán a tünet, a betegség, hanem az azt felfogó szubjektum is aktív szerepet játszott a felfedezésben. Mindezek alapján jogosnak látszik a következtetés, hogy e kiemelt betegségcsoportok, tünetek vizsgálata igen sokat árul el a kortárs tudományról, annak explicit vagy implicit módon felmerülő kérdéseiről és problémáiról, sőt, az adott kultúráról is, és az abban élő reprezentációkról.

E tanulmány célja, hogy megvilágítsa azokat az elméleti, gyakorlati és módszertani kérdéseket és kríziseket, amelyekkel a bontakozó lélektan egy másik kiemelt betegségkoncepció, az epilepszia orvosi-pszichológiai elemzése során szembesült. Látni fogjuk, hogy az epilepsziát is kitüntetett tudományos figyelem övezte, reprezentációja pedig egészen szélsőséges formákat ölthetett.¹

Jól ismert, hogy az epilepszia már a legősibb időkől fogva különleges pozíciót foglalt el az emberi betegségek sorában; mind orvostudományi, mind pedig vallási, kulturális szempontból nagy érdeklődés övezte (lásd például Friedlander, 2001; Schmidt és Shorvon, 2016; Moravcsik, 1897; Temkin, 1945). Az epilepszia jelenségéhez leggyakrabban metafizikai, isteni, démoni megszállottságra építő magyarázatok vagy babonás értelmezések tapadtak, amelyeket csak a modern neurológia kibontakozása tudott háttérbe szorítani. Az epilepszia legkorábbi említése egy időszámításunk előtt kb. 2000 évvel keletkezett akkád nyelvű szövegben található, melyben az epilepsziára mint a holdistennek tulajdonított betegségre utalnak, amit csakis exorcizmussal lehet gyógyítani (Mansoor és mtsai, 2018). Az ókori görögök is megtartották az epilepszia isteni eredetű magyarázatait: megszállottságként értelmezték azt, ugyanakkor a géniusz kiugró sajátosságaival is összekapcsolták az epilepszia tünettánát, megalapozva ezzel a „szent betegség” hosszú időre meghatározó, meglehetősen ambivalens koncepcióját. A görög mitológiában Szeléné és Artemisz átka okozta a betegséget, de az ókori rómaiak is az istenek átkaként kezelték azt. Nem véletlen, hogy időszámításunk előtt 400 környékén Hippokratész nagy vehemenciával próbálta eloszlatni a betegséggel kapcsolatos babonás nézeteket:

„Az úgynevezett „szent betegséggel” a következő a helyzet. Ez szerintem se nem isteni eredetű, sem nem szent, úgy mint a többi betegség, hanem természetes oka van, mint minden más betegségeknek. Az emberek tudatlanságuknál fogva és a betegség különös megjelenéséből következtetve démoninak (isteni eredetűnek) képzelik, annál is inkább, mert a többi betegségekhez nem hasonlít.” (Hippokratész, i. e. 400/1964, 45.)

---

¹ Köszönettel tartozom Arabadzisz Dimitrulának, akivel az epilepszia jelenkori tudományos reprezentációjával kapcsolatban folytathattam izgalmas beszélgetéseket.

Hippokratész törekvései nem jártak sikerrel; az epilepszia még sokáig megőrizte transzcendens karakterét. Csak a 19. században tudott megváltozni az epilepsziával kapcsolatos általános diskurzus, amikor a neurológia – az epilepsziával kapcsolatos problematikától nem független módon – mint önálló diszciplína tudott előtörni. 1857-ben a szülésorvos Charles Locock vezette be az epilepszia első ellenszerét, a brómot, amely hosszú ideig az egyetlen elérhető gyógymód maradt. Később az angol neurológus Hughlings Jackson fektette le az epilepsziáról vallott modern neurológiai elképzelések alapjait. Jackson korszakalkotó munkájának, az EEG felfedezésének, valamint a modern képalkotó eljárásoknak köszönhető, hogy ma már más módon gondolkodunk az epilepsziáról (Friedlander, 2001; Schmidt és Shorvon, 2016). Mondhatjuk, hogy a modern orvoslás mára megszabadult az epilepsziásokat sújtó babonás elképzelésektől és az ezekkel összefüggő stigmáktól. Ma már a diagnosztizált gyermekek és felnőttek háromnegyedénél hatékonyan kezelhetők az epilepsziás rohamok (Mansoor és mtsai, 2018).²

Érdekes módon a nyugati orvoslás mégsem tudott egy csapásra megszabadulni az epilepsziával kapcsolatos hiedelmektől (lásd alább). Az 1800-as évek végére az epilepsziának meglehetősen kiforrott és érvényes orvosi elméletei bontakoztak ki, ám még ezek sem adhattak választ az epilepszia tünettanával és következményeivel kapcsolatos összes kérdésre. A szent betegség továbbra is megőrzött valamit rejtélyességéből; erre utal például, hogy az epilepsziát mind a mai napig rendre összefüggésbe hozzák a vallásos-spirituális élményekkel, illetve az azokra való kiemelkedő fogékonysággal. E feltételezések időnként beilleszthetők a kortárs neuropszichológia legitim kérdésfeltevéséi közé, máskor azonban inkább valamiféle áltudományos pszichológiai diskurzus részét képezik (lásd például Nelson, 2009; Persinger és mtsai, 2010). Az epilepszia 19. századi reprezentációjában egy másik, igen erőteljes elem is tetten érhető: az epilepsziás indulatainak, agressziójának, antiszocialitásának kiemelt jelentősége. Ez utóbbi elem olyan erősnek bizonyult, hogy a 19. és a 20. század törvényszéki- és kriminálpszichológiájában az epilepszia, meglehetősen módon, hosszú időre meghatározó problémává vált.

A továbbiakban az epilepszia kriminálpszichológiai szerepe kerül megtárgyalásra, különös tekintettel az „epilepsziás bűnözővel” kapcsolatos magyarországi vitákra. Noha az epilepszia nemcsak Magyarországon kapcsolódott össze a fokozott bűnözői hajlam és indulati kitörések feltételezésével, a továbbiakban mégis elsősorban a magyar kontextusra fogunk koncentrálni. Tesszük ezt részben azért, mert az epilepszia kriminálpszichológiájának magyar kontextusa eddig szinte semmilyen figyelmet sem kapott. Részben pedig azért, mert hazánkban az epilepszia kriminálpszichológiai interpretációja, úgy tűnik, szokatlanul hosszú időre meghatározónak bizonyult. Fontos hangsúlyozni, hogy a továbbiakban kizárólag az epilepsziával kapcsolatos tudományos diskurzus elemzésére fogunk szorítkozni. Noha ez nyilvánvalóan nélkülözte az

---

² Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy mindez csak a fejlett országok esetében igaz. A ma élő hozzávetőleg 40 millió epilepsziás közül 32 milliónak nincs hozzáférése a megfelelő kezeléshez. Részben azért, mert gazdasági okoknál fogva elérhetetlen az ellátás számukra, részben pedig azért, mert az epilepsziát az adott kultúrkörökben még mindig nem tekintik egészségügyi problémának. Nekik továbbra is meg kell küzdeniük az epilepsziához kapcsolódó babonás elképzelésekkel, és az ezekből fakadó stigmatizálással és kirekesztéssel (Mansoor és mtsai, 2018).

epilepsziához kötődő mágikus-babonás nézeteket, az objektív kutatás igényén túlmutató egyéb kulturális hatásokat kétségtelenül magába épített.

Az epilepszia kérdése a magyar kriminál- és törvényszéki pszichológia hajnalán

Az epilepsziát mint kriminálpszichológiai kérdést a 19. századra meglehetősen sokan és kimerítően tárgyalták Magyarországon (például Jendrassik, 1911; Sarbó, 1904). Ekkorra már világossá vált, hogy az epilepsziának több formája is létezik, bonyolult idegrendszeri folyamatok állnak a rohamok keletkezésének hátterében, gyógyítása pedig korántsem egyszerű feladat. Magyarországon is számos orvosi munka született, amelyek az epilepszia nemzetközi és hazai szakirodalmát tárgyalták. Ezek szinte mindig kitértek az epilepsziával kapcsolatos laikus nézetek felszámolásának szükségességére és a lehetséges gyógymódok, így például a bróm alkalmazásának lehetőségeire (Jendrassik, 1911; Moravcsik, 1897).

A 19. század második felétől a hazai és nemzetközi szakirodalom rendre tárgyalta az epilepsziát kísérő pszichés sajátosságokat és rendellenességeket is.³ Egyre elfogadottabbá vált a nézet, hogy az epilepsziás betegek egyéb mentális problémákkal is küzdenek, sőt, egy bizonyos epilepsziás karaktertípussal jellemezhetők. Sokak szerint az epilepszia irritáltságához, a gondolatok és érzések elfajuláshoz vezethetett. Emil Kraepelin szintén a fokozott agressziót hangsúlyozta (1919). Mások az epilepsziásokat egoistának, alattomosnak írták le, sőt, igen gyakran hangsúlyozták erkölcstelen, szexuálisan kicsapongó, perverz lelki alkatukat. Sok esetben olyan személyiségbeli, alkati hiányosságokat feltételeztek náluk, amelyek lehetetlenné tették a szociális alkalmazkodást. Érzelmi és intellektuális elfajultságuk ún. epilepsziás demenciához vezethetett (Friedlander, 2001; Schmidt és Shorvon, 2016).⁴

Nem véletlen, hogy már Krafft-Ebing is taglalta az epilepsziások jellemző szexuális bűncselekményeit híres szexuálpatológiai munkájában, a *Psychopathia Sexualis*-ban (1886). Krafft-Ebing a „szerzett pszichikai elmebetegségek állapotokhoz” sorolta az epilepsziát, mely a „nemi ösztön tekintet nélküli, kegyetlen kielégítésével” járhatott együtt (Krafft-Ebing, 1886, 294.). Megfigyelései szerint a nemi ösztön az epilepsziás betegeknél igen élénk, többnyire maszturbáció által nyer kielégülést, ritkábban homoszexuális kapcsolatok vagy gyermekekkel való fajtalanzkodás útján. A nemi élet kóros izgatottságát feltételezte a háttérben, melynek eredetét agyi elváltozásokban kereste. Krafft-Ebing elemzése szerint az epilepsziás beteg

---

³ Ebben a szövegben nem érintjük a hisztero-epilepsziával kapcsolatos vitákat. Az itt tárgyalt szerzők mindegyike külön kategóriaként kezeli a hisztériát és az epilepsziát, vagy legalábbis az epilepszia kriminálpszichológiai taglalása során elkülöníti azt a hisztériától.

⁴ Egyes szerzők szerint az epilepszia valóban társulhat bizonyos pszichológiai és pszichiátriai zavarokkal; úgy tűnik, hogy az epilepsziás betegek mintegy 30 százaléka valamilyen pszichiátriai problémával is küzd. Szorongás, depresszió, bipoláris zavar, hiperaktivitás és figyelemzavar, alvás- és mozgászavarok egyaránt előfordulhatnak náluk (Beletsky és Mirsattari, 2012). Noha mára minden kétséget kizáróan alátámasztott, hogy az epilepszia idegrendszeri rendellenesség, amelynek kialakulása nem áll összefüggésben pszichológiai hatásokkal, a kurrens szakirodalomban továbbra is fontos kérdés maradt az epilepszia pszichiátriai, pszichológiai rendellenességekkel való komorbiditása (lásd például Chang és Lowenstein, 2003; Gaitatzis, Trimble és Sander, 2004; Jones és mtsai, 2005).

öntudatának elvesztése miatt nem tud a nemi ösztönöknek ellenállni. A felfokozott szexuális viselkedést szinte mindig emlékezetkiesés követi, amely feltehetően szintén az epilepsziás eredettel áll összefüggésben:

„[E]gy különben tisztességes férfi nyílt utcán egymásután 4 nőt támadt meg (egy ízben plane 2 tanu előtt), és az egyiken erőszakot követett el, pedig »fiatal, csinos, egészséges felesége« a közelben lakott; ez eset hasonlóképp valószínűleg epilepsziával állott kapcsolatban, azért is, mert az illető teljes amnéziát mutatott botrányos tetteire vonatkozólag.” (Krafft-Ebing, 1886, 296.)

A 19. század végére Magyarországon is elfogadottá vált, hogy az epilepszia nem csupán motoros betegség, hanem annak számos pszichológiai tünete, implikációja is van. Az ideggyógyász Sarbó Artúr például a következő szavakkal ecsetelte az epilepszia Janus-arcát:

„Az epilepszia tanulmányozástörténetében újabb fordulóponthoz értünk. *Nothnagel* híres monographiája ma már túlhaladott álláspont, a mennyiben mindinkább kikristályosodott azon nézet, hogy az epilepszia nem merül ki a motoros tünetcsoportozatban, hanem ép oly lényegesek a pszichikai tünetek is. *Esquirol, Falret, Reynolds, Samt, Salgó* neveihez fűződik az epilepsziás pszichikai tüneteinek kidomborítása. *Salgó*-tól ered a »*psychische Epilepsie*« elnevezés. Még a legutolsó időkig is külön épült fel, hogy úgy mondjam, a motoros és külön a pszichikai epilepszia épülete. Ennek oka abban rejlik, hogy mindkét épületnek külön építőmesterei voltak. A motoros epilepszia épületét a neurologusok, a pszichikaiét⁵ a pszichiáterek építették, egymás tevékenységéről alig véve tudomást, pedig úgy a *motoros, mint a pszichikai tünetek az epilepsziás kórkép lényegéhez tartoznak*. Az epilepszia olyan Janus-fej, amely mást mutatott a neurologusnak, mást a pszichiáternek...” (Sarbó, 1904, 1.)

Az epilepszia pszichológiai tüneteinek hangsúlyozása egyaránt előtérbe állította az epilepsziások rohamok közötti állapotainak és a nem motoros jellegű rohamoknak a kérdését is. Hamarosan konszenzus született azzal kapcsolatban, hogy az epilepszia változatos jelenségköréhez sorolható a tudatosság egy olyan típusú időleges felfüggesztése is, amely a külső szemlélő számára nem mindig feltűnő: az epilepsziás ezekben az állapotaiban is értelmesen viselkedhet, logikusnak látszó beszélgetést folytathat, hosszú utazásokat tehet meg, vagy akár erőszakos bűncselekményeket is elkövethet. Az epilepsziás utóbb általában nem emlékszik ezekre az állapotaira, azok a roham részét, egy fajtáját képezik. Jendrassik Ernő példaként idézi Jean-Martin Charcot egy idevágó eseteleírását, mely szerint az epilepsziás beteg hat napon át utazott, különböző városok szállodáiban megszállt és étkezett, míg végül a hatodik napon egy számára teljesen ismeretlen város utcáján magához nem tért. Nem tudott

---

⁵ Itt feltehetően a szerző eredeti szándéka szerint »pszichikaiét« szerepelt volna.

arról, hogyan került a városba, és arról sem, mivel töltötte az elmúlt napokat (Jendrassik, 1911).

Az a feltételezés, hogy az epilepsziás rohammentes időszakait is befolyásolhatja a betegség, és pszichológiai változásokat hozhat létre viselkedésében, sok esetben összefonódott azzal a felfedezéssel, hogy az epilepsziás roham nem csupán a motoros tünetekkel kísért nagyrohamban, hanem más, akár pszichológiai jellegű, kisebb rohamokban is testet ölthet. Noha a korabeli szakirodalom a kisrohamok és a pszichológiai következmények jelenségkörét gyakran összemosta (Friedlander, 2001; Schmidt és Shorvon, 2016), az előbbi megfigyelések mégis alkalmasnak bizonyultak arra, hogy igen hamar elvezessenek a beszámíthatóság kérdéséhez. Az epilepszia ugyanis ebben az összefüggésben egy olyan elmebetegséggé jelent meg, mely akkor is korlátozhatja a beszámíthatóságot, ha ez a külső szemlélő számára nem egyértelmű. Amennyiben elfogadjuk, hogy az epilepsziás rohammentes időszakában is jelen lehetnek a betegség hatásai, módosult tudatállapotokat hozhatnak létre, és egyéb pszichológiai következményekhez is vezethetnek, akkor sürgető problémává válik a különböző típusú epilepsziás betegek törvényszéki megítélésének felülvizsgálata.

Schaffer Károly egyike volt azoknak, akik megoldást próbáltak találni az utóbbi problémára. Schaffer – sok más kortársához hasonlóan (például Sarbó, 1904) – az epilepszia két fajtáját különböztette meg. Az egyik típus időnként jelentkező görcsös és eszméletlenségi rohamokban nyilvánult meg, ám a rohamok közötti időszakban az egyén pszichéje érintetlen maradt. A másik esetben a rohamokon túl úgynevezett „psychikai elfajulás” is előállt, amely elsősorban „kóros ingerlékenységben” és „etikai hiányosságokban” öltött testet (Schaffer, 1904, 1.). Schaffer álláspontja szerint a „psychikai degeneratíot” nem mutató egyének beszámíthatósága legfeljebb csökkentnek minősíthető, a második csoport érintettsége viszont jóval súlyosabb (Schaffer, 1904, 1.). Utóbbiak esetében ugyanis az alapvető lelkiállapot hazudozásra való hajlammal, kóros ingerlékenységgel és így „brutális erőszakosságra való készséggel”, „elmegyengeséggel” és depresszióval is jellemezhető. Ezt tetézhetik melankóliás, mániás, paranoiás vonások, sőt, öntudatzavarok is. A laikus vagy felületes szemlélő számára ezek az állapotok rendezetnek, akár tudatosnak is tűnhetnek, valójában azonban csak automatizmusok, melyeknek legkirívóbb példája az utazási, kószáló-hajlam (poriománia). E hajlam különösen fogékonyra teszi az epilepsziásokat a bűncselekményekre. Ám nemcsak ez; az epilepsziások öntudatlan állapotai általában is veszélyt jelentenek:

„Még különös kiemelés igényel az a körülmény, hogy az epilepsziások megmásult öntudati állapotaikban, bár látszólag tudatos, akaratos s így rendezett cselekményeket hajtanak végre, de ezek kiválnak váratlan, megdöbbentő fellépésük és erőszakos jellegük által. Ily alkalommal történnek lopások, gyújtogatások, nemi erőszakok; az epilepsziások eme öntudat-zavaraikban megváltozott hangulatuak és tekintetűek, arcuk többnyire halavány, noha e körülmény éppen a laikusra kevésbé feltűnő, mert ő nézői jellegén kívül éppen ennek rendezettsége által van lebilincselve. Az epilepsziás aequivalens-állapotok a beszámíthatóságot kizárják.” (Schaffer, 1904, 5.)

Sok más korabeli orvos számára az epilepsziások öntudatlansága hasonlóképpen komoly rizikófaktornak bizonyult. Mivel a nemzetközi szakirodalomban népszerű téma volt az epilepszia és a bűnözés kapcsolatának taglalása (lásd például Lombroso, 1889), Magyarországon sem késlekedtek az ezt bizonyító összefüggések feltárásával. Moravcsik Ernő tanítványa, Németh Ödön (Antal és Laczkó, 2002) egyike volt azoknak, akik kitüntetett szerepet tulajdonítottak az epilepsziának a bűnöző hajlam, és különösképpen az erőszakos bűncselekmények kibontakozása szempontjából.

Mint törvényszéki szakértő, Németh különösen sürgetőnek látta az epilepszia és a bűnügyi beszámíthatóság kérdésének tisztázását. Az *Orvosi Hetilap*ban közölt, „Az epilepsziások bűncselekményeiről” című írásában részletesen taglalta az epilepsziások erkölcsi, pszichológiai és kognitív fogyatékoságait, amelyek, nézete szerint, közvetlenül vezetnek a bűncselekmények elkövetéséhez:

„Az epilepszia – mint tudjuk – a központi idegrendszernek a megbetegedése, mely azonban a szellemi működéseket a rohammentes időkben nem szükségképpen alterálja. Másfelől azonban tapasztalati tény, hogy az epilepsziások nagy részénél az értelmi és érzelmi körben feltűnő defectusok szoktak előfordulni s korlátolt fogyatékos ítélő képességüknél, elme gyengeségüknél, csökkent morális és etikai érzéküknél fogva, de különösen indulatkitörésre való nagy hajlamosságuknál s emlékezetbeli hiányosságaiknál fogva, a bűncselekmények egyéb aetiológiai momentumaitól eltekintve, a legkülönbözőbb bűncselekmények elkövetésére vannak hajlamosítva, a melyeknek lélektani oka a külső körülményekben sokszor fel sem található.” (Németh, 1909, 4.)

Németh ezután hosszasan sorolja az epilepsziások által elkövetett bűncselekményeket. Verbális sértések és testi sértések, felségsértés, becsületsértés, rágalmozás, fegyelmi vétségek, lopás, gyújtogatás, erőszakos bűncselekmények szerepelnek a listáján, melyeket még drámaibbá és kiszámíthatatlanabbá tesz, hogy az epilepsziások „rendellenes gyorsasággal” reagálnak a legkisebb sértésre is (Németh, 1909, 4.). Ha egyszer haragra lobbantak, akkor igen nehezen csillapíthatók le, ami sokszor a hatóság megsértéséhez vagy egyenesen hatóság elleni erőszakhoz vezet. Mivel szexualitásuk fokozott, illetve sok esetben perverz, gyakoriak náluk a szemérem elleni vétségek, a nyilvános maszturbálás, a fajtalankodás, sőt, az erőszakos nemi közösülés is. Gyakori továbbá részükről a hamis tanúzás, a hamis vádaskodás, a hatóság előtti rágalmozás, valamint a hazudozásra való hajlam. Mindez Németh szerint összefüggésben állhat csökkent kognitív képességeikkel és emlékezeti hiányosságaikkal.

Németh az epilepsziások nagy részénél az ún. szellemi elfajultság mellett a testi degeneráltság tüneteit is felfedezni vélte (Németh, 1909, 5.); nézete szerint szabálytalan, kicsi koponya, alacsony homlok, mélyen ülő szemek, tág pupillák, kiugró pofacsont, aszimmetriás arcféjlődés, aránytalan test stb. jellemzi ezeket a betegeket. Mindezt melankólia és más pszichés problémák kísérhetik. Feltűnő a

Németh és mások által sokszor említett fokozott vallásosság is – ez azonban Németh álláspontja szerint valójában bigottság, amely nem a vallás lényegére, hanem külsőségeire irányul. Az epilepsziások brutális bűncselekményeket hajtanak végre, hirtelen, néha irracionális félelmek által vezérelve, néha alkoholos hatásra, máskor pedig mindenféle azonosítható előzmény nélkül:

„A tapasztalás tényleg igazolja, hogy a legbrutálisabb bűncselekményeket, a melyek épélettanilag alig vagy épen nem motiválhatók, epilepsziások követik el. Az épelméjű gonosztevőknél alig ismert vadállatias cselekedeteket, amelyek tulajdonképpen nem is tartoznak és nem is szükségesek a cél eléréséhez, többnyire a büntett végrehajtása után többletként szokták elkövetni. Ezeknél szokott előfordulni a holttestek szétdarabolása, a holttest elrejtési szándéka nélkül, a sértések feltűnő sokasága, a szoba butorzatának és egyéb tárgyainak kiméretlen megrongálása, stb.” (Németh, 1909, 6.)

Maga a motoros epilepsziás roham Németh elemzése szerint nem áll közvetlen kapcsolatban a beszámíthatóság kérdésével, hiszen ebben az állapotban a betegek eszméletlenek, cselekvésre képtelenek. A valódi veszélyforrást a motoros rohamokat megelőző, azt követő vagy azok helyettesítőjeként fellépő úgynevezett epilepsziás ködös állapotok jelentik. Ezeket kísérheti szédülés, öntudatzavar, részleges izomrángások, a szemizmok görcse, rángások, sztereotip nevetés, látási vagy hallási hallucináció, nagyzási, üldöztetési vagy félelmi téveszmék. Ezekben az állapotokban az egyén olyan cselekményeket követhet el, amelyek jellemének, szokásainak, erkölceinek ellentmondanak; ide tartozik például a kényszeréneklés, vagy más, öntudatlan állapotban megvalósuló mozgásos tünet. Ám hosszabb időszakokra kiterjedő, komplex magatartásformák is előfordulhatnak:

„Az ilyen epilepsziás öntudatlansági állapot a milyen hirtelenül keletkezik, ép oly gyorsan, váratlanul szokott megszűnni s perczekig, órákig, napokig, de hónapokig is eltarthat. A tanuk azonban, a kik vele érintkeznek, a már említett okokból csak ritkán fogják a pathologikus alapot felismerni s csakis az egyén előéletének kutatásainál fogunk értékes felvilágosításokat kapni, a melyeket aztán szakértői véleményünk támogatására felhasználhatunk. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert az epilepsziás ködös állapotban különböző időben elkövetett cselekmények bizonyos hasonlatosságot mutatnak s így diagnostikai fontossággal bírhatnak. Alkalmam volt egy 30 éves földművesiskolai tanulót észlelni, a ki ellen három rendbeli gyilkosság és rablás miatt bűnvádi eljárás volt folyamatban. Ez az egyén nehézkezes szédüléssel rohamokban szenvedett, melyek alatt bizonyos stereotipiával egyes tárgyait rakosgatta, az elébe kerülő egyénekkal birkozni kezdett, ágyneműit összegöngyölve azokat öklével verdeste, s öléssel fenyegetőzött, énekelte, lármázott, általában a külső körülményeknek, helyzetének meg nem felelő ok- és időszerűtlen, automatikus jellegű cselekvések egész sorát követte el s csupán a véletlennek tulajdonítható, hogy nem vált agressív. Egy

éjjel álmából felriadva, tanuk szemeláttára a szomszédos boltba ment s a kereskedőt, ennek feleségét és cselédjét minden kimutatható küldő ok nélkül agyonverte a boltban talált súlyzóval, aztán a nélkül, hogy elvitt volna valamit, véres kézzel távozott, fején a boltos kalapjával s így ment be a szomszédos majorba, majd a közeli városba, de útközben elaludt. Elfogatván csak hézagosan emlékezett a történetekre. A bűncselekmény sajátos rohamszerű megnyilvánulása impulzív jellege, exponált helyen való kivitele, a körülmények is viszonyok által nem indokolt brutalitása, vádlottnak a tett kivitelénél tanúsított kritikátlansága s a cselekmény motivátlansága az epilepszia gyanúját keltette fel, a mi a megfigyelés folyamán beigazolódott.” (Németh, 1919, 7-8.)

Németh nem győzi hangsúlyozni, hogy ezekben az állapotokban az epilepsziás viselkedése egészen logikusnak, tervszerűnek tűnhet, szerződéseket írhat alá, kérdésekre válaszolhat, sőt, bonyolult feladatokat oldhat meg – egy betege például a ház telefonvezetékét szerelte le epilepsziás öntudatzavarban. Kiemeli továbbá az epilepsziás öntudatlansági állapotokban gyakran tapasztalható fokozott vagy perverz nemi ösztönök jelenlétét – Voisin egy betegének az esetét idézi, aki vacsora közben egy hirtelen felkiáltás után felkelt, levetkőzött, onanizált, majd a szobába vizelt; Tarnowsky esetleírásában a vőlegény az esküvői teremben menyasszonya elé lépve maszturbált. E ködös állapotokban az epilepsziás emlékezete is módosul; utóbb teljes bizonyossággal idéz fel olyan eseményeket, amelyek nem történtek meg, ami könnyen hamis vádhoz és hamis tanúzáshoz vezethet. Előfordulhat, hogy súlyos büntudattól sújtva, töredelmesen bevallanak olyan bűncselekményeket, amelyeket egyáltalán nem követtek el, és emlékeik valótlanságáról szinte lehetetlen őket meggyőzni (Németh, 1908, 1909).

Nem csoda tehát, hogy a 20. század elején sürgető problémaként merült fel az epilepsziások beszámíthatóságának kérdése. Ugyancsak megoldásra váró kérdés volt az epilepsziás betegek pszichiátriai elhelyezésének problémája. Stróbl Villibald Némethéhez hasonló tapasztalatokról számolt be; az epilepsziások viselkedésének hirtelen változásai, bejósolhatatlansága és brutalitása véleménye szerint elengedhetlenné teszi azt, hogy az epilepsziásoknak külön intézetet hozzanak létre. Saját tapasztalata szerint ugyanis a zárt pszichiátriai intézményekben az epilepsziások követik el a testi sértések 90 százalékát, az orvosi és ápolói személyzet pedig nincs felkészülve arra, hogy féken tartsa ezeket a dühöngő betegeket. „A hol epilepsziás van, ott veszekedés, sőt tettelegesség is napirenden van” (Stróbl, 1911, 140-141). Hasonló álláspontot képviselt Vosinszki István is a cikkhez való hozzászólásában; véleménye szerint az epileptikus beteg az elmeógyógyintézetben csak kellemetlenséget, nyugtalanságot, elégedetlenséget okoz, ugyanis minden ok nélkül támadóan lépnek fel társaikkal szemben, veszekedéseik pedig gyakran tettelegességig fajulnak.

A született bűnöző: Cesare Lombroso az epilepsziások bűncselekményeiről

Mai szemmel nézve kétségtelenül meglepő az epilepsziások e meglehetősen sötét reprezentációja. Az epilepsziáról való kortárs tudásunk semmi esetre sem támasztja alá az előbbi megfigyeléseket. Előtérbe tolakszik a kérdés: hogyan lehetséges, hogy az epilepszia 19. és 20. századi reprezentációja ilyen mértékben különbözik attól, amit ma az epilepsziás betegekről tudunk? Minek köszönhető ez a markáns jelentésbeli különbség? Milyen előzményei lelhetők fel annak, hogy Magyarországon és külföldön egyaránt kibontakozott és sokáig érvényesnek látszott az epilepsziás bűnöző elmélete?

Az egyik legkézenfekvőbb magyarázatnak Cesare Lombroso elmélete és annak hatása kínálkozik (lásd például Granieri és Fazio, 2012). Lombroso volt az, aki a született – atavisztikus – bűnöző teóriáját számtalan írásában sokáig nagy sikerrel népszerűsítette. Eszerint a degenerációhoz az ősök beteges vonásai vezetnek, amelyek fennmaradnak az utódokban, így a patológiás személyek valójában az úgynevezett primitív ember fejletlen sajátosságait hordozzák (Knepper és Ystehede, 2013; Lombroso, 1889, 2006). Sokféle hatás játszott szerepet Lombroso elméletének kidolgozásában: a frenológiai gondolat, Johann Kaspar Lavater filozófiai elképzelése a test és a lélek harmóniájáról, a Herbert Spencer és mások által képviselt pozitívizmus, a darwini elmélet, és nem utolsósorban a kulturális és politikai kontextus, melyben Lombroso tanai kibontakoztak. Lombroso elmélete népszerűnek bizonyult mindazok számára, akik kisebbiteni kívánták a szociális faktorok jelentőségét a bűnöző viselkedés hátterében (Monaco és Mula, 2011). Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy Lombroso idővel szintén nagy jelentőséget tulajdonított a kriminális viselkedés szociális tényezőinek, noha fenntartotta azon nézetét is, hogy a bűnözők mintegy 40 százaléka egész egyszerűen saját biológiai örökségének a rabja (Ferracuti, 1996).

Lombroso a *Bűnöző ember* című nagyhatású munkájának negyedik kiadásában, 1889-ben emelte be az epilepsziát a bűnözés fő okai közé. Eszerint az epilepszia a bűnöző viselkedés univerzális alstruktúrája, amely egyaránt magába foglalja a Lombroso által korábban azonosított fő okokat: az erkölcsi gyengeelméjűséget és az atavizmust. Fontos hangsúlyozni, hogy Lombroso is a feltételezett másodlagos, karakterbeli, pszichológiai, fizikai stb. aspektusok és következmények miatt emelte be tanába az epilepszia fogalmát. Sok más kortársához hasonlóan ő is meg volt győződve az „epilepsziás típus” létezéséről, annak speciális pszichológiai sajátosságairól és fenyegető antiszociális impulzusairól:

„Az epilepszia azonosítása a veleszületett bűnözéssel és az erkölcsi gyengeelméjűséggel abszurdnak fog tűnni azok számára, akik az epilepsziát azonosnak tekintik a görcsökkel (vagy azok pszichológiai megfelelőivel), a tudatvesztéssel vagy a szédüléssel. Amit én epilepsziás típusnak nevezek, az nem csupán a nyilvánvaló tüneteket takarja, hanem másodlagos sajátosságokat is, jellegzetes módon egyesítve az erkölcsi gyengeelméjű és a született bűnöző minden vonását.” (Lombroso, 1889, 247.)

Lombroso mellett érvelt, hogy elsősorban az egyező pszichológiai sajátosságok miatt azonosíthatjuk egymással az epilepsziásokat, a bűnözőket és az erkölcsi gyengeelméjűeket. Mindhárom csoportban jellemző például a szélsőséges szellemi teljesítmény: éppúgy megtalálhatók köztük a géniuszok, mint a gyengeelméjűek (lásd Lombroso, 1889). Az epilepsziások ezen felül betegesen ingerlékenyek, impulzívok, bosszúállóak, gyorsan változó érzelmekkel jellemezhetők, csakúgy, mint a született bűnözők és az erkölcsi gyengeelméjűek. A felfokozott vallásos érzés, a kóborlásra való hajlam, a szomnambulizmus, az obszcenitás, a destrukció, a kannibalizmus, az öngyilkos hajlam, a szokásosnál jóval gyorsabb sebgyógyulás és regenerációs képesség (!), sőt még az állatok extrém mértékű szeretete is olyan tulajdonságok, melyek nemcsak az epilepsziást, hanem a született bűnözőt és az erkölcsi gyengeelméjűt is jellemzik. Az ún. rejtett epilepsziát kizárólag pszichológiai tünetekhez köti, sőt, még annak lehetőségét is felveti, hogy az erkölcsi gyengeelméjűség valójában nem más, mint a rejtett epilepszia krónikus formája. A veleszületett bűnözést és az erkölcsi gyengeelméjűséget végül az epilepszia speciális formáiként azonosítja (Lombroso, 1889).

Epilepsziások portréi Lombrosónál. Az 1., 2., 6., 10. és 12. számú epilepsziásokat született bűnözőként azonosítja. (Lombroso, 1889, 249.)

Közismert, hogy Lombroso elmélete óriási hatást gyakorolt a bontakozó törvényszéki- és kriminálpszichológiára. Az epilepszia e kriminálpszichológiai hangsúlyozása könnyen betudható lenne egyedül Lombroso hatásának. Érdekes módon azonban nem Lombroso volt az első, aki felhívta a figyelmet az epilepszia és a fokozott agresszió, brutalitás és bűnözői viselkedés kapcsolatára. Lombrosót megelőzően is sokan tárgyalták az epilepsziások agresszív és bűnöző hajlamait (lásd például Krafft-Ebing, 1886; Wise, 1888). Ráadásul a magyar nyelvű források viszonylag ritkán említették Lombrosót az epilepsziások bűncselekményeivel összefüggésben. Úgy látszik tehát, hogy egy korábbi és átfogóbb orvosi reprezentációról van szó.

Visszatérve a magyarországi kontextushoz, feltűnő, hogy még az 1930-as és 1940-es években is meghatározó maradt az epilepsziás bűnöző elmélete, sőt, még az 1960-as években is található erre való utalást (Kolos, 1967). A legnagyobb hatású és legjelentősebb örökös vélhetően maga Szondi Lipót volt, aki ösztöntanában központi jelentőségű vonásként kezelte az epilepsziát és az epileptoid karaktert. Nem csupán a Szondi-tesztben kapott kiemelkedő szerepet a vonás, hanem a sorsanalízis teljes elméletében is. Szondi egyik központi kérdése, a jó és a rossz harca, Káin és Ábel versengése közvetlenül kapcsolódik az epilepszia jelenségköréhez. Utóbbival összefüggésben Szondi is a korabeli szakirodalomban oly gyakran ecsetelt epilepsziás indulatkitöréseket, azok másodlagos megnyilvánulási formáit, pszichológiai sajátosságait hangsúlyozza. Ha elmerülünk Szondi elméletében, láthatjuk, hogy az indulat megszelídítésének, kontrollálásának kérdése egyike legfontosabb kérdésfeltevéseinek – ebben látja az egyéni élet, de az emberi civilizáció sikerességének is a kulcsát (Szondi, 1954, 1963, 1968-1973). Ha pedig alaposabban szemügyre vesszük a sorsanalízis és a Szondi-teszt kriminálpszichológiai indikátorait, akkor jó okunk lesz feltételezni, hogy Szondi valójában az epilepszia korai reprezentációjához nyúlt vissza, mikor kidolgozta az emberi indulat és az indulati gyilkosság lélektani magyarázatait.

Noha Szondi sorsanalízisének egyik központi kérdése a kriminalitás, a sorsanalízissel kapcsolatos kriminálpszichológiai kutatások eredményeinek publikálását mégsem Szondi, hanem tanítványa, Benedek István végezte el. Benedek 1943-ben jelentette meg *Ösztön és bűnözés* című munkáját, melynek lebilincselő vizsgálati anyagai a Gyógypedagógiai Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumából származtak. E laboratórium vezetője 1927 és 1941 között Szondi volt. A bűnözőket, pontosabban a Benedek és munkatársai által vizsgált fiatalok bűnözők legnagyobb részét a Fiatalokúak Bírósága bocsátotta a Laboratórium rendelkezésére (Benedek, 1943).

Fontos hangsúlyozni, hogy Szondi, és őt követve Benedek, már nem csupán az epilepszia kérdéskörére korlátozta a kriminalitás jelenségeit. A teszt vektorainak megfelelően négy nagy bűnözőtípust írtak le, amelyeknek csupán egyike volt az ún. epileptoid bűnöző típusa. Utóbbi sajátosságai azonban többé-kevésbé megegyeztek a szakirodalomban korábban leírtakkal: indulati labilitás, periodikusan megjelenő nyugtalanság, vándorlási hajlam, túlzott szociabilitás, vallásosság, félelem, pánik és az ún. szociálabnormis hajlam. E tulajdonságokat Szondi elgondolása szerint a meglepni akarás köti össze, amely robbanásszerűen, paroxizmális módon szokott fellépni. E

robbanásszerűség az, ami megvilágítja az ösztönalkat kapcsolatát az epilepsziával. Az epileptoid karakterű indulati bűnöző felfogása Szondi és Benedek olvasatában sem távolodik el a Lombroso és kortársai által leírtaktól. Az indulati bűnöző ugyanis:

„Többnyire jómagaviseletű, szelíd, dolgozó, sokszor vallásos ifjú, akit egyszerre, minden látható ok nélkül elragad valami benső kényszer: munkahelyét otthagyja, családi otthonából elszökik s csavarog, kószál az utcán minden értelem és cél nélkül. Sokszor azt sem tudja megmondani, merre jár, vagy hol lakik: tudatködben van. Néha ezzel egyidejűleg más szociálabnormitás is fellép: lopás, szélhámoskodás, esetleg prostitúciós hajlam vagy más szexuálabnormitás. A roham lezajlása után ismét visszatér élete régi medrébe. Az intervallum alamuszi tapadosságát, esetleg kenetteljességét és szenteskedését időnkint kisebb paroxizmális cselekedet szakítja meg: hirtelen dühkitörés, toporzékolás, törészúzás, gyűlölködő acsarkodás, stb. Némelyeknél ez tekinthető állandó állapotnak s az alázatosság csak átmenetileg lép fel.” (Benedek, 1943, 115-116.)

Sajnálatos, hogy Benedek munkája némileg befejezetlen maradt. Az *Ösztön és bűnözés*ben bemutatott gazdag anyag ugyanis kizárólag fiatalkorú bűnözőkre koncentrál. Nem tudjuk meg, hogyan módosulhatnak a kriminalitás jellemző sajátosságai felnőttkorban, illetve hogy milyen hosszabb távú eredményei lehetnek a sorsanalízisnek a prevenció és az intervenció terepén. Kétségtelen, hogy a sorsanalízis a korábbi kriminálpszichológiai diskurzushoz képest új szemléletet hoz: a bűnöző ösztön ugyanis a sorsanalízis segítségével megszelídíthető. Ugyanakkor az is világos, hogy Szondi elmélete elődeihez hasonlóan ösztönös, alkati sajátosságra vezeti vissza a kriminalitást. Bár fontosak a környezeti tényezők, azok mégis másodlagosak maradnak a genetikai örökséggel szemben.

Következtetések

Az eddigiek alapján valószínűnek látszik, hogy az epilepsziás bűnöző elmélete Magyarországon és külföldön is széles körben támogatott volt. Fontos kérdés, hogy miből épült fel az epilepszia e korai reprezentációja, mennyiben kapcsolódott ez az epilepsziások valódi tünettanához. Elképzelhető, hogy csak részben takarta azt, amit ma epilepsziának nevezünk, és amit a betegségről tudunk. Ebben az esetben az itt tárgyalt szerzők tévesen azonosítottak számos tünetet és viselkedésformát epilepsziaként. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy az epilepsziások egy részére valóban jellemzőek voltak az itt felsorakoztatott antiszociális, agresszív vonások, és csupán a gyógyszeres terápiák rohamos fejlődésének tudható be, hogy mára e sajátosságok kiszorultak az epilepszia orvosi reprezentációjából.

Az azonban bizonyos, hogy az epilepszia mai orvosi reprezentációjában nincsenek jelen az itt tárgyalt kriminális elemek. Az is világos továbbá, hogy az epilepszia e kriminálpszichológiai diskurzusa kiváló példája a lélektani gondolkodást oly sokáig

meghatározó redukcionista biológiai-alkattani megközelítéseknek. Annak, hogy az erőltetett biologizálás miként némíthatja el a megértő, interpretatív pszichológiai gondolkodást, és hogy mennyire vakká teheti a kutatót arra a szűkebb és tágabb kulturális közegre, amelyben a bűnöző szocializálódik. Az epilepszia kriminálpszichológiai elmélete csak egyike volt a bűnözés sokáig uralkodó, átfogó biológiai magyarázatainak (lásd például Ranschburg, 1908, 1911, 1914). Hosszú út vezetett ahhoz, hogy a környezeti faktorok először kisebb, majd nagyobb mértékű beemelésével a bűnözőt is akképpen kezdjük el látni, ahogyan bármely élő embert a modern pszichológiában: komplex bio-pszicho-szociális lényként.

Figyelemre méltó, hogy Magyarországon oly sokáig hatott az epilepsziás bűnöző elképzelése. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Szondi sorsanalízisében már jóval nagyobb teret kaptak a környezeti tényezők, mint elődeinél. E formájában az epilepsziás bűnöző elmélete kiválóan alkalmas arra, hogy lassan átvezesse az olvasót egy olyan lélektani paradigmába, amelyben a külvilág hatásai, és ezzel összefüggésben a prevenció és a pszichoterápia lehetőségei is fontos szerepet kapnak. Többek között ezért is válhatott az epilepszia a kor kiemelt figyelmet érdemlő rendellenességévé.

A biológiai redukció igénye azonban újra és újra előtör a modern kriminálpszichológiában és azon túl is (lásd például Musumeci, 2013). A pszichológia története már sokszor alátámasztotta ennek az igénynek a jogosságát. A lélektan tudománnyá válásának egyik legfőbb feltétele a természettudományos, biológiai keret alkalmazása volt. A történeti perspektíva azonban azt is lehetővé teszi, hogy egyre pontosabban lássuk a biológiai redukció veszélyeit, torzításait, bukásait. Mára világossá vált, hogy csupán a legritkább esetben tekinthetünk el a környezeti hatásoktól, a környezetével ilyen vagy olyan módon interakcióba lépő ember képétől (lásd például Matthews, 2008). Az epilepsziás bűnöző magyarországi története talán abban is segíti majd az olvasót, hogy élesebb kritikai érzéssel közelítse meg az emberi viselkedés sokszor oly frappáns magyarázatokat kínáló redukcionista biológiai elméleteit.

Felhasznált irodalom

Antal A. – Laczkó J. (2002). Az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet rövid története. *Börtönügyi Szemle*, 21(4): 95–98.

Beletsky, V. – Mirsattari, S. M. (2012). Epilepsy, Mental Health Disorder, or Both? *Epilepsy Research and Treatment*, 1–13.

Benedek I. (1943). *Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és a művelt nagyközönség számára.* Budapest: Eggenberger.

Borgos A. (2013). *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet.* Budapest: Noran Libro.

Bronfen, E. (1998). *The Knotted Subject. Hysteria and its Discontents.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Chang, B. S. – Lowenstein, D. H. (2003). Epilepsy. *New England Journal of Medicine*, 349(13): 1257–1266.

Didi-Huberman, G. (2003). *Invention of Hysteria. Charcot and the Photographic Iconography of the Salpêtrière*. Cambridge, MA; London: The MIT Press.

Erős F. (2011). *Trauma és történelem*. Budapest: Jószyöveg Kiadó.

Ferenczi S. (1919). A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: Linczenyi A. (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor műveiből*. Budapest: Magvető Kiadó, 1982, 199–225.

Ferracuti, S. (1996). Cesare Lombroso (1835–1907). *The Journal of Forensic Psychiatry*, 7 (1): 130–149.

Friedlander, W. J. (2001). *The History of Modern Epilepsy: The Beginnings, 1865–1914*. (Contributions in Medical Studies, 45.). Westport, Conn./London: Greenwood Press.

Gaitatzis, A. – Trimble, M. R. – Sander, J. W. (2004). The Psychiatric Comorbidity of Epilepsy. *Acta Neurologica Scandinavica*, 110(4): 207–220.

Granieri, E. – Fazio, P. (2012). The Lombrosian prejudice in medicine. The case of Epilepsy. Epileptic psychosis. Epilepsy and aggressiveness. *History of Neurology*, 33(1): 173-192.

Hippokratész (i. e. 400 k.). *Hippokratész könyve a levegőről, a vizekről és a vidékekről; Az időjárásról; A szent betegségekről; A kórjóslatokról*. Ford. Sattler Jenő. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 33, 1964, 9–93.

Jendrassik E. (1911). *Az epilepsia gyógyításáról*. Budapest: Franklin.

Jones, J. E. – Hermann, B. P. – Barry, J. J. – Gilliam, F. – Kanner, A. M. – Meador, K. J. (2005). The Clinical Assessment of Axis I Psychiatric Morbidity in Chronic Epilepsy: A Multicenter Investigation. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neuroscience*, 17(2): 172–79.

Knepper, P. – Ystehede, P. J. (eds.) (2013). *The Cesare Lombroso Handbook*. London and New York: Routledge.

Kolos T. (1967). *A fiatalkori kriminalitás és a dadogás néhány összefüggése*. Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottságának Pszichológiai tanulmányok című 1967. évi X. kötetéből. Budapest: Akadémiai Kiadó, 707–710.

Kraepelin, E. (1919). *Dementia praecox and paraphrenia*. Chicago: Chicago Medical Book Co.

Krafft-Ebing, R. von (1886). *Psychopathia Sexualis. Különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre. Törvényszéki orvosi tanulmány orvosok és jogászok számára*. Budapest: Kostyál Jenő Kiadása, 1908.

Lombroso, C. (1889). *Criminal Man*. Eds. Mary Gibson, Nicole Hahn Rafter. Durham, NC: Duke University Press, 2006.

Mansoor, S. – Kahn, S. Y. – Kahn, S. – Kakar, N. – Saadat, S. (2018). A Brief History of Epilepsy. *SAS Journal of Medicine*, 4(11): 186-188.

Matthews, G. (2008). Reinforcement Sensitivity Theory: A critique from cognitive science. In: P. J. Corr (ed.), *The reinforcement sensitivity theory of personality*. New York, NY, US: Cambridge University Press, 482–507.

Mitchell, J. (1984). Femininity, Narrative, Psychoanalysis. In: Mitchell, J. (ed.), *Women: The Longest Revolution. Essays on Feminism, Literature and Psychoanalysis*. London: Virago, 287–294.

Mitchell, J. (2000). *Mad Man and Medusas. Reclaiming Hysteria*. New York: Basic Books.

Monaco, F. – Mula, M. (2011). Cesare Lombroso and epilepsy 100 years later: An unabridged report of his original transactions. *Epilepsia*, 52(4): 679–688.

Moravcsik E. (1897). *Gyakorlati elmekórtan*. Budapest: Franklin.

Musumeci, E. (2013). New natural born killers? The legacy of Lombroso in neuroscience and law. In: Knepper, P. – Ystehede, P. J. (eds.), *The Cesare Lombroso Handbook* (131–146). London and New York: Routledge.

Nelson, J. M. (2009). *Psychology, Religion, and Spirituality*. New York: Springer.

Németh Ö. (1908). *Adatok a tanúvallomások pszichológiájához*. Budapest: Franklin.

Németh Ö. (1909). *Az epilepsiások bűncselekményeiről*. Budapest: Pesti Lloyd-társulat Kny.

Persinger, M. A. – Saroka, K. S. – Koren, S. A. - St-Pierre, L. S. (2010). The Electromagnetic Induction of Mystical and Altered States Within the Laboratory. *Journal of Consciousness Exploration & Research*, 1(7): 808–830.

Ranschburg P. (1908). *A gyermeki elme ép és rendellenes működése, egészségtana és védelme. Pedagógusok, orvosok, jogászok és a művelt közönség számára*. Budapest: Athenaeum.

Ranschburg P. (1911). *A patológiás alkatúak züllöttsége, a gyermekkori züllöttség psychopathiája és társadalmi higiéniája*. Budapest: Magyar Elmeorvosi Értekezlet Évkönyve.

Ranschburg P. (1914). *A fiatalkori züllöttség lélektanának, kórtanának és gyógypedagógiájának alapjai*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

Sarbó A. (1904). *Az epilepsia tanának jelen állása: előadatott a Budapesti Kir. Orvosegyesület 1904. márczius 26-diki ülésén*. Budapest: Pesti Lloyd-társulat Kny.

Schaffer K. (1904). *Az epilepsia és a beszámíthatóság*. Budapest: Athenaeum.

Schaffer K. (1905). *Az indulatok (affectusok) törvényszéki-elmekórtani jelentősége*. Budapest: Petőfi.

Schmidt, D. – Shorvon, S. (2016). *The End of Epilepsy? A History of the Modern Era of Epilepsy Research 1860-2010*. Oxford: Oxford University Press.

Stróbl V. (1911). Az epilepsiások és elmeorvosintézetünk. In: *Országos Elmeorvosi Értekezlet*, Budapest: Pesti Könyvny. Rt., 134–141.

Szondi L. (1954). *Ember és sors*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1996.

Szondi L. (1963). Az emberré válás útja. *Thalassa*, 1996, 2(5): 39–60.

Szondi L. (1968-1973). *Káin, a törvényszegő – Mózes, a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1987.

Temkin, O. (1945). *The Falling Sickness: A History of Epilepsy from the Greeks to the Beginnings of Modern Neurology*. Baltimore: Johns Hopkins Press.

Wise, P. (1888). The Barber Case: The Legal Responsibility of Epileptics. *American Journal of Insanity*, 45: 360–373.

Szabó Dóra

August Aichhorn és a deviáns fiatalok

1. Bevezetés: fókuszban a deviáns gyermek

A 19. század végétől figyelhető meg az a folyamat, ahogyan a gyermekkor tudományos igényű, főleg pszichológiai szempontú vizsgálatok állandó tárgyává válik (Wright, 2017, 49.). A gyermekkor pszichológiai szempontú kutatása részben a társadalomban mutatkozó problémák megoldása kapcsán élénkült fel (Rose, 1996), ugyanis e problémák értelmezésében kulcsszerepet kapott a helyes-helytelen gyermeknevelésről alkotott elképzelések megkonstruálása (Kovai, 2015, 1.). Mivel a mindenkori állam számára a gyermek a jövő zálogaként funkcionál, így igen fontossá válik, hogy milyen tulajdonságokkal és képességekkel rendelkezik, ezáltal pedig milyen mértékben képes betagozódni a fennálló társadalmi és gazdasági struktúrába (Sik, 2018, 193.; Rose, 1999, 123-125.). Ennek a folyamatnak a következményeként a szakértői – például pszichológiai, pszichiátriai, orvostudományi – vizsgálatok nyomán a gyermeknevelés normatív standardjai is kezdtek kialakulni. A különböző szakterületek által megfogalmazott kritériumokat kifejezetten a szülőknek kellett biztosítaniuk a gyermek egészséges fejlődése érdekében, ezért a gyermekneveléssel kapcsolatos kötelességek köre jelentősen kibővült, így a család intézményére nagyobb felelősség hárult (Sik, 2017, 111.; Rose, 1999, 123-125.).

A pszichoanalízis számára az 1920-as és 1930-as években válik központi témává a gyermek fejlődésének, nevelésének és terápiás kezelésének kérdésköre. Összekapcsolódva a korszak reformpedagógiai törekvéseivel, a pszichoanalízis képviselői élesen kritizálni kezdték az elfojtásra épülő nevelési gyakorlatokat mind a család, mind pedig az oktatási rendszer szintjén. A klasszikus pszichoanalitikusok szempontjából azonban az előbbi válik igazán domináns témává, hiszen a pszichoszexuális fejlődés színtere elsősorban a család intézménye: a családon belüli felvilágosult szexuális nevelés az, amely a leginkább képes megelőzni a neurotikus tünetek kialakulását (Houssier és Marty, 2009, 1903-1904.).

A pszichoanalízis nevelési szempontú felhasználásának lehetősége markáns témává vált a budapesti pszichoanalitikus közösségen belül is. A budapesti iskola tagjai közül alig található olyan személy, aki valamilyen formában ne foglalkozott volna pedagógiai kérdésekkel. A neveléslélektani problémák intenzív kutatásához az is nagyban hozzájárult, hogy a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai közül

többen is pedagógiai pályáról érkeztek a pszichoanalízis felségterületére. Hermann Alice például eredetileg óvodapedagógusnak készült, élete derekán pedig pedagógiatanárként szerzett képesítést. A második világháború után jelentős szerepet töltött be a magyar óvodai rendszer kiépítésében is, így széleskörű pedagógiai ismeretei szerves részét képezték szakmai életútjának (Borgos, 2018, 238., 244.). Tőle némiképp eltér Lévy Kata életpályája abban a tekintetben, hogy bár gyógypedagógusként végzett, sosem gyakorolta eredeti szakmáját. Ennek ellenére a gyermeknevelés iránti érdeklődése egész analitikusi pályafutását végigkísérte, melynek egyik meghatározó pontja az 1930-as években kifejezetten pedagógusoknak tartott pszichoanalitikus szemináriumsorozata volt¹ (Borgos, 2018, 233., 236.). Lévyhez hasonlóan Rotter Lilliánnak is szívügye volt a pszichoanalitikus elméletek egyesületen kívüli népszerűsítése. Az 1938 és 1941 közötti időszakban szintén szemináriumokat tartott, melyek nagy népszerűségnek örvendtek: a különböző szakterületek képviselőin túl, a téma iránt érdeklődő családanyák is rendszeres látogatói voltak az üléseknek (Borgos, 2018, 225.). A szemináriumok mellett az 1929 és 1939 között működő *Gyermeknevelés* című folyóirat vált a magyar pszichoanalitikus gyermeknevelés kitüntetett szakmai fórumává, de a *Jövő Útjain* című lap is közölt cikkeket a témában (Vajda, 1995, 110-111.). A pszichoanalitikus gyermeknevelés diskurzusába – ugyan kevésbé intenzíven – az egyesület férfi tagjai is bekapcsolódtak: Ferenczi Sándor, Bálint Mihály, Hermann Imre és Róheim Géza is közölt tanulmányokat, előadásokat e témakörben (Vajda, 1996).

A normatív nevelés diskurzusának kiemelten fontos területévé vált a züllött, antiszociális, a társadalomra akár potenciálisan veszélyt is jelenthető gyermek személye és annak kezelési lehetősége (Sik, 2018, 195.). A pszichológia térnyerésével párhuzamosan megfigyelhető, hogy a büntetés-testi fenyítés dimenzióját meghaladva, fokozatosan a hiányzó, vagy nem kielégítő otthoni nevelés pótlására, annak kompenzálására kerül a hangsúly: egyre inkább a személyiség és az életmód formálhatósága kerül a középpontba (Foucault, 1995; Gray, 1997, 529.). Ebbe az új diskurzusba a pszichoanalízis azon képviselői is bekapcsolódtak, akik kísérletet tettek a kriminalitással kapcsolatos pszichoanalitikus állásfoglalásra, ugyanakkor elméleteik számos pedagógiai és társadalomkritikai kérdést is felvetnek. Sigmund Freud, August Aichhorn és Bruno Bettelheim mellett még számosan érintették a modern értelemben vett kriminálpszichológia témakörét. Alfred Freiherr von Winterstein – a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság jelenleg kevésbé ismert tagja – már 1912-ben említést tett a pszichoanalízis kriminológiai szempontú felhasználásáról. Az 1920-as és 1930-as években Theodor Reik publikált a beismerő vallomás természetéről, illetve a gyilkosságok elkövetőinek pszichológiai sajátosságairól (Kahr, 2017, 28-29.), Hanns Sachs pedig a halálbüntetés kérdésében foglalt állást, ellenezve és csoportos szadizmusként definiálva azt (Kahr, 2014, xvi.).

---

¹ Annak pontos meghatározása, hogy a budapesti iskola tagjai pontosan szakmai, illetve személyes viszonyban álltak August Aichhornnal egyelőre még feltárára vár. Annyi azonban bizonyosan megállapítható, hogy Lévy Kata igen speciális kapcsolatot ápolt vele: fia, Lévy Vilmos ugyanis Aichhorn családjával élt együtt Bécsben (Borgos, 2018, 233.). Lévy Kata igen jól ismerhette Aichhorn pedagógiai és terápiás gyakorlatát is. Véleményem szerint az általa tartott szemináriumokon Aichhorn munkásságáról is beszámolt a résztvevőknek (Farkas és Hódos, 2019, 43.).

Jelen munka a klasszikus pszichoanalízis képviselői közül August Aichhorn (1878–1949) osztrák pszichoanalitikus pályafutásának egy aspektusát mutatja be és értelmezi a fenti folyamatok tükrében. Aichhorn – hasonlóan Anna Freudhoz – pedagógusként kezdte szakmai pályafutását Bécsben, így laikus analitikusként került bele a pszichoanalitikus mozgalom vérkeringésébe. Kiváló pedagógiai érzékét és szakmai felkészültségét bizonyítja, hogy 1918-ban felkérték az Oberhollabrün, két évvel később pedig a St. Andrä javítóintézet vezetésére. Aichhorn deviáns fiatalokkal folytatott munkáját pszichoanalitikus alapokra helyezte, így nem csak az állami apparátust, hanem Anna Freudot is lenyűgözte. Neki köszönhetően került szorosabb kapcsolatba a Bécsi Pszichoanalitikus Társasággal, melynek 1922-ben tagjává is megválasztották. Ezt követően kezdte meg kiképző analízisét Paul Federnnél (Mohr, 1966, 350.). Aichhorn nevelői és terápiás munkája során számos kallódó, züllöttnek és deviánsnak aposztrofált gyermekkel került kapcsolatba. Könnyen megtalálta velük a közös hangot, amihez gyermekkori élményei is nagyban hozzásegítették. Az 1873-as gazdasági válságot követően igen szerény anyagi körülmények között éltek, Aichhorn édesapja ugyanis kénytelen volt feladni addigi jövedelmező és magas beosztású bankszektori állását. Ezt követően megélhetésüket a család tulajdonában lévő pékség üzemeltetése biztosította. A pékség fiatal munkásaival Aichhorn mindennapi kapcsolatba került, így általuk egy számára addig ismeretlen szociokulturális közegbe nyert betekintést. Közös kártyázásaik alkalmával számos olyan nyelvi kódot is elsajátíthatott tőlük, melyek megfelelő kommunikációs csatornát biztosítottak későbbi nevelői és terápiás munkájához (Mohr, 1966, 351-352.).

Munkásságát különösen az teszi érdekessé, hogy több tudományterület keresztmetszetében foglal helyet: központi magját a pszichoanalízis és a pedagógia adja, ugyanakkor olyan problémakörökkel is foglalkozik, melyek már a modern kriminál-, illetve törvényszéki pszichológia hatáskörébe tartoznak. E tudományterületek találkozásából olyan szerepfúzió született meg, amely egyszerre tartalmazza a pedagógus, a klinikus és a terapeuta, illetve a kriminál- és igazságügyi pszichológus feladatkörét. Az esettanulmányaiban felvázolt történetek azonban nem csak a tudománytörténet számára hordozhatnak fontos információkat. A bemutatott eseteknek köszönhetően számos kérdés merülhet fel a társadalmi berendezkedéssel kapcsolatban is. Milyen minőségek mentén definiálta az adott társadalom a normalitás kategóriáját? Milyen eszközökkel élt a nem kívánt viselkedési formák visszaszorítása érdekében? Képes volt-e a pszichoanalízis a probléma értelmezésében az egyén szintjéről elmozdulni, és a tágabb társadalmi-gazdasági kontextust is figyelembe venni?

2. A klasszikus pszichoanalízis állásfoglalása a kriminalitással kapcsolatban

A klasszikus pszichoanalízis képviselői szerint a bűnelkövető és a szociálisan jól adaptálódott személy születésénél fogva nemigen különbözik egymástól: mind a két egyén tudattalanjában hasonlóan destruktív, antiszociális ösztöntörekvések találhatók meg (Falk, 1966, 1.). Ez a megállapítás igencsak szembemegy Cesare Lombroso atavizmus elméletével: Lombrosoval ellentétben a pszichoanalitikusok szerint a

bűnelkövető nem rendelkezik veleszületett, a normálistól eltérő és elmaradott fizikai, biológiai vagy szellemi tulajdonságokkal (Wetzell, 2000, 28-29; Lombroso, 1880). Ami a pszichoanalízis nézőpontjából mégis megkülönbözteti e két karaktert egymástól, az az amorális ösztönök feletti uralom képessége: milyen mértékben tudja az individuum kordában tartani, elfojtani vagy szublimálni ezeket az impulzusokat? A pszichoanalízis számára a legfontosabb kérdés tehát az, hogy hogyan válik az egyik egyén képessé, míg a másik képtelenné a társadalom elvárásaihoz való alkalmazkodásra. A kérdés megválaszolásához a klasszikus analitikusok, például Sigmund Freud, August Aichhorn vagy Bruno Bettelheim – ugyanúgy, ahogyan a neurotikusok esetében – az egyén libidinális fejlődése felé fordították a figyelmüket (Falk, 1966, 1.). A libidinális fejlődésben bekövetkező elakadásokat – amelyeknek két fő végkimenetele a neurózis vagy a deviancia – inkább környezeti tényezőknek tulajdonították, a biológiai-pszichológiai predispozíció kérdése nem vált központi jelentőségűvé. Sőt, egyes pszichoanalitikusok igen határozottan szembehelyezkedtek a kor medikalizált pszichiátriai gyakorlatával. Edward Glover – brit pszichoanalitikus, a Brit Kriminológiai Társaság egyik alapító tagja – 1922 és 1959 között megjelent írásait összefoglaló *The Roots of Crime* (1960) című kötetében élesen kritizálja nemcsak a biológiai redukciónizmus nézőpontját, hanem a csupán statisztikai elemzésekre épülő kriminológiai megközelítéseket is. Utóbbival kapcsolatban egészen szélsőségesen foglal állást: véleménye szerint egy jól analizált álomfragmentum többet képes feltárni a bűnelkövető magatartás kialakulásának okairól, mint egy egész nemzetet átfogó statisztikai felmérés (Glover, idézi Gadd és Jefferson, 2007, 16-17.). Az álomértelmezésnek ilyen mértékű felértékelése tehát arra enged következtetni, hogy Glover pszichoanalitikus perspektívájában a kriminalitás kialakulása – akárcsak Freud, Aichhorn vagy Bettelheim esetében – szintén intrapszichés konfliktusokra vezethető vissza.²

Más nézőpontot képvisel azonban a magyar származású Franz Alexander, aki bár szintén az intrapszichés tudattalan konfliktusok köré építette fel elméletet (Kahr, 2015, xv.), ugyanakkor a klasszikus képviselőkkel ellentétben a korábbiaknál jóval nagyobb hangsúlyt fektetett szociológiai szempontok beemelésére is. Megfigyelései során körülhatárolta a bűnelkövetők azon csoportját, akik nem patológikus esetek – tehát nem neurotikus vagy pszichopátiás betegek –, hanem egyszerűen csak áldozatai saját szocioökonómiai státuszuknak: egzisztenciális helyzetükből adódóan kénytelenek mások bűnelkövető magatartásával azonosulni (Fitzpatrik, 1976, 72.). Az Egyesült Államokba való emigrálását követően szempontrendszerét még inkább közelítette a szociológia területéhez: a kriminalitást az ipari társadalom és az individualizmus dominanciájának függvényében vizsgálta. Alexander szerint az Egyesült Államok társadalmi és gazdasági berendezkedése egy sajátos embertípust termelt ki: az ún. self-made-mant, aki csakis saját anyagi boldogulásában érdekelt. Ám az „amerikai álom” csak néhány kivételes egyén számára megvalósítható, így a kiábrándult individuum törvénytelen eszközökhöz fog folyamodni céljainak elérése érdekében (Alexander, 1937, 381-383.). A bűnelkövető magatartás legfontosabb prevenciós eszköze a

---

² Az intrapszichés konfliktusok jelentőségének még szélsőségesebb példáját találhatjuk Edmund Bergler, osztrák származású amerikai pszichoanalitikus esetében, aki a bűnelkövető magatartás kialakulásának társadalmi faktorait egyértelműen mellékesnek tartotta az intrapszichés konfliktusok mellett (Fitzpatrik, 1976, 70).

korszerű oktatás, valamint a folyamatos reflektálás, egyfajta kritikai attitűd kialakítása a fennálló társadalmi és gazdasági struktúrával szemben (Alexander, 1937, 383.). Tehát a megelőzésben nélkülözhetetlen szerepe van a társadalmi folyamatokba való beavatkozásnak.

A biológiai redukcionizmust a pszichoanalízis tehát maga mögött hagyta a kriminalitás kérdésével kapcsolatban, ugyanakkor a környezeti hatások jelentőségére egyelőre csak korlátozott mértékben volt képes reflektálni. Bár a Freudot követő generáció – ahogyan Franz Alexander esetében is láthattuk – már kezdett kilépni az intrapszichés konfliktusok értelmezési keretéből, a környezeti szempontok jobbra mégis csupán a család intézményén és az általa befolyásolt pszichoszexuális fejlődésen keresztül váltak értelmezhetővé. Amennyiben a családi milió határozza meg a gyermek pszichoszexuális fejlődését, felmerül az igény egy olyan nevelési szempontrendszer létrehozására, amely egyrészt elősegíti a gyermek identifikálódását a szülői értékrenddel, másrészt hozzájárul a társadalmi normarendszerhez való adaptálódásához is. A korrekció kérdése szintén kihívás elé állítja a pszichoanalitikus gyakorlatot: képes-e eszközöket biztosítani ahhoz, hogy a rosszul adaptálódott gyermek libidinális elakadásait ugyanúgy feloldja, mint ahogyan azt a neurotikus betegek esetében teszi?

3. August Aichhorn megközelítése

Nem csak August Aichhorn analitikusi pályafutásában, hanem az egész pszichoanalízis szempontjából mérföldkőnek számított a Bécs városa által 1918-ban alapított Oberhollabrün Intézet. Az intézetben Aichhorn elsőként foglalkozhatott pszichoanalitikus szempontból olyan gyermekekkel és fiatalokkal, akiket a családjuk vagy a gyermekvédelmi rendszer különböző okokból kifolyólag kifejezetten problémásnak, kezelhetetlennek vagy deviánsnak diagnosztizált. Aichhorn az Oberhollabrün Intézetben szerzett szakmai tapasztalatait az 1925-ös, *Verwahrloste Jugend* című kötetében foglalta össze (Mohr, 1966, 348-350.).³ Aichhorn munkája jól illeszkedik abba az új pszichoanalitikus programba, melyet maga Sigmund Freud foglalt össze a kötet előszavában. Freud szerint a pszichoanalízisnek meg kell változtatnia kutatásának fő tárgyát: a neurotikus páciens helyett immár a gyermeknek kell az analitikus vizsgálatok fő tárgyává válnia (Freud, 1925, vii.; Schowalter, 2000, 51.). Freud bevezetőjében igen optimistán nyilatkozik a pszichoanalízis nevelési szempontú alkalmazásával kapcsolatban. Ugyanakkor már e rövid előszóban is említésre kerül az a visszatérő dilemma, mely a pszichoanalízis pedagógiai adaptálása kapcsán a mai napig felmerül: képes-e a pszichoanalízis gyakorlatias és praktikus eszközökkel segíteni a nevelői munkát, vagy „csupán” elméleti keretet biztosít a már addig is alkalmazott módszertannak (Freud, 1925, vii.)?

Az Oberhollabrün Intézetbe került gyermekek viselkedésüket tekintve igen széles skálán mozogtak, kezdve az otthoni reprodukív munka hiányos elvégzése miatt

---

³ A könyv célja elsősorban az volt, hogy olyan szakembereknek nyújtson elméleti és gyakorlati segítséget, akik szakmájukból adódóan deviáns fiatalokkal foglalkoznak. Éppen ezért a kötetben a freudi pszichoanalízis laikusok számára is érthető és befogadható formában kerül bemutatásra (Mohr, 1966, 350.).

megátalkodottnak, lustának tartott esetektől egészen a kriminalitás határmezsgyéjét súroló helyzetekig. Aichhorn felfogásában az antiszociális magatartás szempontjából minden ember egy spektrum valamelyik pontján helyezkedik el. Nem törekedett éles diagnosztikai kategóriák felállítására részben speciális nézőpontja, részben pedig a pszichoanalitikus megfigyelések hiánya miatt.⁴ Bár egyes csoportokat kiemel a karakterszerkezet bizonyos sajátosságai alapján – például a narcisztikusokat, akikkel különösen nehéz áttételi kapcsolatba kerülni –, meglátásai nem alkotnak kidolgozott tipológiai rendszert (Galatzer-Levy és Galatzer-Levy, 2007, 157.).

A viselkedésben megmutatkozó antiszociális tüneteket olyan útjelzőként fogta fel, melyek – ugyanúgy, ahogyan a neurotikusoknál a kényszercselekvések – elvezethetik az analitikust a probléma gyökeréig. Véleménye szerint ugyanis a deviáns gyerek esetében nem az aktuális tüneteket kell kezelni – mint például lopás, engedetlenség, munkakerülés –, hanem a probléma gócpontját kell feltárni. A megnyilvánuló tüneteket hasonlóképpen kell kezelni, mint az álomfejtés esetében a manifeszt álomtartalmat: a megmutatkozó viselkedésbeli problémák mögött rejtve mindig található egy látens tartalom, egy kiindulópont, melyet az analitikus megfelelő munkával képes dekódolni.⁵ Csakis a tünetek okainak megoldásával lehetséges tartós, karakterstruktúrát érintő változást elérni. A tünetek már csak az eredeti probléma manifesztálódásai: ideiglenesen megszűnhetnek vagy új, kevésbé látványos formát ölthetnek (Aichhorn, 1925, 4-5.), azaz a tünetek hajlamosak vándorolni is.

Aichhorn kriminalitással kapcsolatos teoretikus megközelítése – mivel alapvetően a freudi elméletekre hagyatkozik – nem tekinthető részletekbe menően kidolgozott rendszernek. Ebből kifolyólag az ödipális konfliktus, az én és a felettes én, valamint a valóságérzék kialakulásának magyarázatában kivétel nélkül Freudot idézi, az ő elméleti keretrendszerét vázolja fel, és csakis azon belül mozog. Ennek oka terápiás attitűdjében is keresendő: az elméleti munka helyett a gyakorlatra, a konkrét terápiás-nevelői helyzetre, az egyedi esetek megoldására helyezte a hangsúlyt. A segítő szakember személye és attitűdje került a középpontba, hiszen a páciens és a terapeuta közötti viszony minősége az, ami biztosítja a pozitív áttétel kialakítását. Azon a véleményen volt, hogy minden hozzákerülő fiatal esete egyedi, ezért minden egyes eset különböző megoldási stratégiákat igényel (Aichhorn, 1925). Az egyéni igények ilyen szélsőséges prioritása mellett azonban nehezen dolgozható ki univerzális terápiás gyakorlat vagy pedagógiai módszertan.

Ami a deviáns egyén karakterszerkezetét illeti, annak megértéséhez szintén Freud ösztöntanát és pszichoszexuális fejlődélméletét veszi alapul: az antiszociális magatartást elsősorban a gyermek libidinális fejlődésében bekövetkező problémákra vezeti vissza (Fitzpatrick, 1976, 69.). Ennek megfelelően a fiatalkori deviancia, valamint a bűnelkövető magatartás okainak feltárásához kifejezetten a korai éveket, az

---

⁴ Ezt a kötet címadása is tükrözi. A német *Verwahrloste Jugend*, illetve az angol *Wayward Youth* nem egy jól körülhatárolható csoportot takar: közéjük tartoznak az antiszociálisak, a deviánsok, az úgynevezett problémás gyerekek. Továbbá azok is, akik bizonyos neurotikus tünetektől szenvednek. Tehát összességében azokat takarja, akik viselkedésüket tekintve valamilyen módon kudarcot vallottak a szocializációban, a társadalom igényeihez való alkalmazkodásban (Aichhorn, 1925, 3.).

⁵ Aichhorn szerint a traumatikus külső hatások csak abban az esetben vezetnek manifeszt antiszociális viselkedéshez, ha eleve adott a nem kielégítő libidinális fejlődés következtében egy látens pszichológiai állapot, ami a külső traumatikus hatás nyomására mintegy „belobban” (Friedlander, 1945, 190.).

adott személy családban elfoglalt helyét, annak ösztöndinamikáját vizsgálja.⁶ Megközelítésében két fontos terület válik kritikus ponttá az egyén optimális fejlődését illetően: egyrészt a valóságelvnek való alárendelődés és ezzel együtt az én erejének megerősödése; másrészt a pszichoszexuális fejlődés zavartalan lefolyása, azon belül is kifejezetten az ödipális konfliktus megoldása. A két fejlődési szakasz egyik közös tulajdonsága pedig az, hogy mindkettő szoros összefüggésben áll a társadalom által támasztott igényekkel.

3.1. Az ödipális konfliktus jelentősége: a büntudat és bűnelkövetés kapcsolata

A freudi elmélet szerint az ödipális konfliktus – mint a személyiségfejlődés csúcspontja – kulcsszerepet játszik az antiszociális karakterstruktúra kialakulásában, hiszen az Ödipusz-komplexus befolyásolja a felettes én⁷ kialakulását. Sigmund Freud párhuzamba állítja a bűnelkövető magatartás létrejöttét az ödipális konfliktus megoldatlanságával. Freud ezzel körülhatárolja a bűnelkövetők egy speciális típusát, az ún. büntudatból bűnözőket. A bűnelkövetések e sajátos típusában, a bűn és a büntudat logikai kapcsolata felcserélődik: a büntudat nem a következménye, hanem az előzménye, a kiváltó oka lesz a konkrét büntett elkövetésének. Ezekben az esetekben Freud szerint a „*büntett valami homályos nyugtalanságból ered*”, a bűn elkövetésének célja pedig, hogy „*a lelkifurdalás kínzó feszültségét, a belső gyötrődést kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék*” (idézi Ferenczi, 1921).

Magának a büntudatnak a kialakulása az egyén pszichoszexuális fejlődésére és az ödipális konfliktus következtében fellépő, megoldatlanul maradt tudattalan konfliktusokra vezethető vissza. Mint ahogy az ismeretes, az ödipális fázisban a gyermek tudattalanul a saját nemével megegyező szülő eltávolítására, annak megsemmisítésére vágyik, hogy megüresedett helyét a vele ellentétes nemű szülő társaként elfoglalhassa (Aichhorn, 1925, 68-69.). Ez a tudattalan fantázia igen intenzív büntudattal és szorongással jár együtt, melyet optimális esetben a gyermek képes megfelelően elfojtani, és e tudattalan vágyról való lemondás árán a családi-társadalmi rendbe beilleszkedni.

Azonban előfordulhatnak olyan helyzetek is, amikor ez a folyamat nem zárul le, és az ödipális konfliktus nem kerül megoldásra. Ennek következtében a tudattalan büntudat továbbra is igen intenzív marad, melyet az egyén a tekintély általi büntetés kiprovokálásával igyekszik enyhíteni. Aichhorn nagy figyelmet szentelt Freud e fenti megközelítésének: megfigyelései szerint a tudattalan büntudat jelensége jóval többször

---

⁶ Ezt jól illusztrálja annak a tizenhét éves fiúnak az eseteírása, aki apja asztalosműhelyéből rendszeresen különböző faárukat és denaturált szeszt tulajdonított el, a szeszcsüvegekbe pedig (részben azért, hogy tettét ideiglenesen leplezze) belevizelt. Aichhorn a vele való munkája során igen bonyolult családdinamikát tárt fel: az esetben szereplő fiú fiatal mostohaanyja iránti vonzódása miatt választotta az apja műhelyében való munkát. A mostohaanya édesapja ugyanis hasonló munkakörben dolgozott, akihez igen szoros és meghitt kapcsolat fűzte a fiatal nőt. A fiú deviáns viselkedése az után kezdett megmutatkozni, hogy realizálta: hiába választotta a számára egyáltalán nem kielégítő munkakört, ezen áldozata árán sem fogja tudni átvenni sem az édesapja, sem a mostoha nagyapa helyét a fiatal nő mellett (Aichhorn, 1925, 88-116.).

⁷ Aichhorn *Verwahrloste Jugend* című kötetében egymás szinonimájaként használja a felettes én és az éniideal kifejezéseket (Aichhorn, 1925, 211.).

áll a kriminalitás és a deviáns viselkedés hátterében, mint ahogyan azt a szakemberek realizálni képesek (Aichhorn, 1925, 230-233.).

Esettanulmányjaiban számos olyan példát vázol fel, melyek ezt a freudi nézőpontot hivatottak alátámasztani. Az általa felsorolt esetek prototípusa a bűnelkövetések azon speciális fajtája, amikor az elkövető szélsőségesen kockáztatja lebukásának és elfogatásának veszélyét például azzal, hogy újra visszatér a büntetett helyszínére, vagy tudattalanul olyan bizonyítékokat hagy hátra, melyek alapján a személyazonossága beazonosíthatóvá válik. Az Aichhorn által hozott példák ugyanezt a büntetés iránti tudattalan vágyat modellezik eltérő kontextusban. Tipikus példája annak a gyermeknek az esete, aki az otthonról ellopott pénzt olyan feltűnő tárgyak vásárlására költi, melyek egyértelmű célja a szülők figyelmének felhívása, önmaguk leleplezése és végül a büntetés kiprovokálása (Aichhorn, 1925, 231.).⁸

3.2. A felettes én és a társadalmi normák kapcsolata

Az ödipális konfliktus megoldása során az egyén identifikálódik az azonos nemű szülővel, és ezzel párhuzamosan belsővé teszi a szülői parancsokat, tiltásokat és fenyegetéseket. Így alakul ki *lelki készülékében* a felettes én: egy olyan belső hang, amely kategorikus imperatívusként dönt arról, hogy egy adott tevékenység végrehajtása megengedhető-e, avagy elfojtásra ítéendő (Aichhorn, 1935, 213.). A felettes én parancsa azonban a család által közvetített normáktól függ, hiszen a gyermek a szülőkkel való azonosulás során azok értékrendszerével is identifikálódik. Optimális esetben ez a normarendszer egybeesik a társadalom által támasztott elvárásokkal. Ugyanakkor előfordulhat olyan konstelláció is, amikor a család egészen más értékrendet közvetít a gyermek felé, mint amit a társadalmi együttélés szabályai megkövetelnének. Tipikus esete ennek a folyamatnak, ha egy személy egy adott bűnelkövető csoport normáival azonosul a felettes én és az én különösebb konfliktusa nélkül. Az adott egyén a társadalom szempontjából antiszociálisnak tekinthető, noha saját közösségén belül tökéletesen funkcionál. Aichhorn szerint az ilyen típusú azonosulási láncolatok és generációkon keresztül átadott normarendszerek vezethetnek ahhoz a tévképzethez, hogy vannak olyan egyének, akik biológiailag determináltak arra, hogy bűnelkövetőkké váljanak⁹ (Aichhorn, 1925, 224.). Aichhorn ezzel – bár pszichoanalitikus fogalmakkal operálva – megelőlegezi a későbbi szociális tanuláselméletben leírt azonosulási folyamatokat. A társas környezeti hatások tehát igen markáns szerepet vállalhatnak a bűnelkövető magatartás kialakulásában. Ugyanakkor ezek a megállapítások nem ágyazódnak be oly módon a tágabb társadalmi vagy gazdasági kontextusba, mint ahogyan az Franz Alexander esetében megfigyelhető.

---

⁸ A büntetés utáni tudattalan vágy természetesen az adott gyermekkel foglalkozó szakember viselkedésére, attitűdjére is hatással van. Mivel az ilyen típusú gyermekek kifejezetten büntetést – sőt, a legtöbb esetben fizikai bántalmazással járó büntetést – igyekeznek kiprovokálni a környezetükből, ezért a feléjük irányuló gyengédséget csak nagyon nehezen képesek elfogadni (Aichhorn, 1925, 231.).

⁹ Aichhorn itt elsősorban a különböző bűnözői szubkultúrák, bandák világára utal, de megemlíti a családon belüli erőszak különböző formáit is. Utóbbi esetek egyértelműen azt hivatottak illusztrálni, hogy a bántalmazott azonosulhat az agresszorral, s így később maga is elkövetővé válhat (Aichhorn, 1925, 225-226.).

Bár Aichhorn a bűnelkövetést egyértelműen nem biológiai alapokra, hanem rossz azonosulási mintákra vezeti vissza, az öröklődés lehetőségétől sem zárkózik el teljes egészében. Megfelelő vizsgálatok hiányában nem zárja ki az eshetőségét annak, hogy egyes személyek konstitucionálisan kevésbé képesek identifikációra vagy tárgymegszállás kialakítására. Ennek szélsőséges esete elméletileg akár a „született bűnöző” kategóriájának felállítását is lehetővé tehetné. Ez azonban igen veszélyes terepnek bizonyulna: determinisztikus jellegével a terápiás és pedagógiai beavatkozás létjogosultságát is megkérdőjelezhetné (Aichhorn, 1925, 225.).

3.3. Állomások a szocializációban

Aichhorn szerint a valóságelv kialakulásának első fázisa biológiai determináció kérdése, mely egyfajta spontán, programszerű alkalmazkodás az anya testen kívüli világ körülményeihez. E születést követő szakaszban a gyermek még primitív módon próbál meg adaptálódni az új környezethez: minimálisan ugyan, de képes elviselni, ha szükségleteinek kielégítésében kezelhető mértékű hiány áll be (Aichhorn, 1925, 5.). Ebben a periódusban az egyén működése az örömelemeknek van alávetve, cselekvéseinek mozgatórugója tehát a kielégülés keresése, a libidó saját test felé való fordítása, ezzel egy időben pedig a fájdalom mindenáron való elkerülése. Később a gyermek megtapasztalja saját kiszolgáltatottságát és az örömelek általi működésmód korlátait. Megtanulja, hogy nem minden vágyát tudja azonnal, autoerotikus módon kielégíteni, számos szükséglet tekintetében külső beavatkozásra van szüksége. Ahogy felfedezi a körülötte lévő individuumokat, az addig saját teste felé irányuló libidóját elkezd a külső világ tárgyai felé fordítani. A folyamatnak komoly pszichológiai következményei lesznek: a gyermek elkezd inkorporálni az adott tárgy jellemvonásait, tulajdonságait és normarendszerét, míg végül identifikálódik azzal. Ezek a nagyon korai azonosulások mintegy bevésszük a még gyenge és formálódó énbe, ezért maradandó hatással bírnak a gyermek karakterfejlődésére (Aichhorn, 1925, 216-217.).

A gyermek a folyamatos tapasztalatszerzés során – melyet a család biztosít a számára – megtanulja azt is, hogy vágyainak a kielégítése sok esetben azért ütközik akadályokba, mert az az adott közösség által érvényben lévő szabályrendszerrel összeegyeztethetetlen. Aichhorn szerint tehát főleg a családon belüli nevelés által válik az individuum képessé arra, hogy felismerje és alávesse magát a társadalom által támasztott igényeknek és normáknak. Csakis e normák elfogadásával válhat a civilizáció fenntartásának és fejlődésének aktív részesévé (Aichhorn, 1925, 189-193.). Összességében a család elsődleges nevelői funkciója az, hogy a gyermeket hozzásegítse a társadalom követelményrendszeréhez való adaptálódásához, s ennek következtében a társadalomba való beilleszkedéséhez. A folyamat, ahogyan a gyermek végigjárja a primitív alkalmazkodástól a valóságelv szerinti működésmód felé vezető utat, analógiába állítható az egész emberi civilizáció történetével: az ontogenezis a filogenezis megismétlődése (Aichhorn, 1935, 7.).

4. Szerephatárok az interdiszciplinaritás tükrében

Aichhorn munkájának egyértelmű és pontos tudományos elhelyezése – interdiszciplináris jellegéből fakadóan – több akadályba is ütközik. Alkalmazott módszerének a freudi pszichoanalízis nyújt elméleti alapot, ám az adott fiatallal való együttműködés célja inkább pedagógiai természetű, semmint terápiás. A cél egyfajta korrekciós nevelés: az egyént képessé kell tenni a társadalmi normák elfogadására, és annak belsővé tételére. Az általa használt terápiás módszer a személyek közötti áttételre épített. A folyamat azonban – főleg a rendelkezésre álló idő hiányából fakadóan – nem érintett olyan terápiás mélységeket, mint amelyet egy hagyományos pszichoanalitikus folyamat feltételez. A neurotikus beteg esetében az áttételi kapcsolat létrehozásának célja a tudattalan tartalmak feltárása. A deviáns fiatal esetében viszont a korrekciós nevelés az én és a felettes én megerősítésére használja fel az áttételi kapcsolatot (Aichhorn, 1925, 235-236.).

A pedagógiai szempontok elsősorban a valóságelv szerinti működésmód kapcsán fedezhetőek fel. Ugyanis ha annak kialakulását a nem kielégítő környezeti benyomások akadályozhatják, akkor a megfelelőek ugyanúgy facilitálhatják is. Tehát ha a deviáns magatartás kialakulása részben nevelési módszerek függvénye, akkor óhatatlanul felmerül a helyesen alkalmazott pedagógiai eszköztár igénye is. Ezzel kapcsolatban Aichhorn, bár néhány útmutatást felvázol *Verwahrloste Jugend* című kötetében, következtetései csupán két pedagógiai szélsőség – a túlzott engedékenység és a túlzott szigor – köré épülnek. A hangsúly bizonyos módszerek és attitűdök elkerülésén van, a támogatandó konkrét pedagógiai eszközök többnyire nem kerülnek kifejtésre.

Aichhorn két fő nevelési eszközt – jutalmazást és a büntetést – különböztet meg egymástól, amelyek köré különböző szülői attitűdök szerveződnek. Az egyik típus a túlzottan engedékeny és óvó szülő, aki gyermekével szemben egyik említett eszközzel sem él. Az ilyen nevelési stílusú szülő úgy elégíti ki a gyermek minden igényét, hogy nem vár el cserébe semmilyen viselkedés- és magatartásbeli változást. Ennélfogva a jutalmazás pedagógiai eszköze okafogyottá válik. Ebben a helyzetben a gyermek egyáltalán nem motivált abban, hogy környezetében változást idézzon elő, melynek következtében a valóság megismerése korlátozottá válik, a külső realitással való kapcsolata pedig sérül (Aichhorn, 1925, 196.). A túlzott engedékenység inverze a túlzott szigorúság és ridegség. A büntetéstől való félelem – abban az esetben, ha nincs szeretettel kompenzálva – ugyanúgy kontraproduktívvá válik, mint a túlzásba vitt engedékenység. Az ilyen gyermek számára kevés öröm jut a családon belül, ezért számára az egyedüli kielégülési forrássá a tekintéllyel szembeni lázadás válik. A túlzott engedékenység és szigor közös metszetét az adja, hogy mind a két esetben akadályoztatva van az én fejlődése. Az én egy része megreked, éretlen marad és az örömev befolyása alatt áll; míg egy másik része a korának megfelelő módon fejlődik, elfogadva a valóságelv szükségességét (Aichhorn, 1925, 197-199.).

A harmadik nevelői helyzetben e két pedagógiai szélsőség egyszerre jelenik meg oly módon, hogy a két szülő a két véglet egyikét képviseli, a gyermek így az igényeinek éppen megfelelő attitűdhez tud fordulni. Ebben az esetben általában a

sérthetlenség és a következménynélküliség érzése szilárdul meg benne. Akármelyik nevelői attitűdről is van szó, a gyógyító eljárásnak elsődleges célja, hogy a gyermeket „kirántsa” megrekedt állapotából: az örömev dominanciájától el kell vezetni a valóságelv szerinti működésmódhoz (Aichhorn, 192., 203-205.). Mindegyik helyzet ugyanannak a problémának egy-egy variációja: az a gyermek, amelyik nem részesül kielégítő otthoni nevelésben, nem képes majd beilleszkedni a társadalmi rendbe (Aichhorn, 1925, 7.).

Aichhorn terápiás-nevelői megközelítésében az áttétel fogalma válik kardinális kérdéssé. Mivel a pszichoanalízis szempontjából a fiatalkori bűnözés és deviancia igen szoros összefüggésben áll a korai kapcsolatok dinamikájával, így az okok feltárása elsősorban az áttétel létrejöttének és minőségének függvénye, melyben a gyermek megismételheti, újrarájzhatja a korai szeretet-tárgyához fűződő viszonyát (Aichhorn, 1925, 119.).¹⁰ A gyermek felnőttek iránti bizalmatlanságának feloldása kulcsfontosságú a pozitív áttétel kialakításában. Ez egyben éles szerephatárok felállítását is szükségessé teszi. A segítő szakembernek törekednie kell a bizalmas kapcsolat kialakítására, ugyanakkor e speciális hierarchikus viszonyban a segítő felnőtt nem definiálhatja magát a segített *barátjaként*. Bár a szerepe valóban eltérő az igazságszolgáltatás klasszikus képviselőinek funkciójától – hiszen a feladata nem valaminek a bizonyítása, és nem a felelősségre vonás – az alá-fölé rendeltségi viszony nem teszi lehetővé a teljesen kölcsönös, intim kapcsolat kialakítását (Aichhorn, 1925, 128.).

Azzal, hogy Aichhorn elhatárolja a saját szakértői szerepét az igazságszolgáltatás területétől, részben kijelöli saját szakmai pozícióját is. Munkájának helyszíne – legyen szó akár nevelési tanácsadóról, akár az Oberhollabrün Intézetéről – szorosan kapcsolódik a kriminál- illetve törvényszéki pszichológia hatásköréhez is. Maga az Oberhollabrün Intézet minden humanisztikus törekvése ellenére összességében javítóintézetként funkcionált.¹¹ Aichhorn olyan kérdésekben is döntési pozícióba került, ahol a gyermek családból való kiemelése volt a tét (Aichhorn, 1925, 56.). A kontextus maga tehát távol állt a terápiás praxistól, ennek ellenére a terápiás és nevelői módszerek megválasztása, a terapeuta és a kliens közötti viszony minősége mégis az egyéni terápiás helyzetnek megfelelően került kialakításra. Minden egyén esetében a segítettnek való egyéni segítségnyújtás, annak terápiás folyamata és korrekciós nevelése volt a támogatandó cél. A beszámíthatóság és megbízhatóság kérdése¹² – melyek a törvényszéki pszichológiának kiemelten fontos problémakörei – összességében nem áthidalandó problémaként jelentek meg. A pszichoanalízis szempontjából a szubjektív valóság szerepe rendkívüli módon felértékelődött: ebben a speciális terápiás-pedagógiai helyzetben a segített perspektívája és narratívája került a

---

¹⁰ A pozitív áttételnek köszönhetően kötődés alakul ki az adott felnőtt irányába, melyet terápiás és pedagógiai céllal is ki lehet aknázni. Aichhorn szerint az elkényeztetett gyermek esetében például a segítő személy iránt érzett ragaszkodás lehet az alapja annak, hogy később a gyermek az örömev uralta kielégülési vágyát időben képes legyen eltolni. A túlságosan rideg és szigorú körülmények közül érkező gyermek számára pedig elsősorban azért szükséges e speciális kapcsolat biztosítása, mert ezáltal tapasztalhatja meg, hogy az életnek ugyanúgy velejárója az öröm is, mint a fájdalom (Aichhorn, 1925, 207-209.).

¹¹ A rendelkezésre álló források alapján egyelőre nehéz megállapítani, hogy pontosan milyen jogi viszonyok fűzték az igazságszolgáltatási rendszerhez.

¹² Például hogy az interjúk során hazudik-e az interjúalany a körülményeket illetően.

középpontba, az objektív igazság kérdése másodlagos szerepet töltött be (Melton, Petrilá és Poythress, 2018, 81-84.). A kapcsolati dinamika sajátosságai is a terápiás viszonyoknak megfelelően alakultak: a két fél empatikus és azonosulásokon keresztüli kapcsolata az egész folyamat meghatározó elemévé vált. Aichhorn leszögezi, hogy a mindenkor nevelő a pozitív áttételnek köszönhetően libidinális tárgyként funkcionálhat a gyermek számára.¹³ A tárggyal való identifikálódás következtében a segítő felnőtt értékrendszere is beépül a karakterstruktúrába, tartós változást előidézve ezzel a gyermek viselkedésében. A pozitív áttétel kialakítása tehát minden olyan felnőtt esetében fontos, aki speciális szerepéből adódóan évideálként szolgálhat a gyermek számára. A pedagógiai folyamat célja ennek a szoros – már-már tárgykapcsolati jellegű – viszonyoknak a kialakítása.

5. Speciális viszonyok

Az intézetbeli munka olyan speciális helyzetet teremtett, amely sok tekintetben eltért a klasszikus analitikus-kliens relációtól. Az átlagos terápiás praxisban a kliens ugyanis többé-kevésbé szabad akaratából vesz részt a terápiás kezelésen. Ennek egyik oka, hogy az antiszociális személlyel ellentétben, a neurotikus beteg intenzíven szenved a saját tüneteitől, így jobban érdekelt a kezelés megkezdésében. Magatartása kevésbé elutasító, és kevesebb ellenállást is mutat (Aichhorn, 1925, 35.). Az Oberhollabrunbe került gyerekek és fiatalok ezzel szemben nem önszántukból vettek részt a segítővel való munkában. A terápiás-pedagógiai helyzetet tovább nehezítette, hogy az éppen aktuális segítő szakember annak a társadalmi rendnek a szimbólumaként értelmeződik az intézetbe került egyén számára, mint amivel éppen konfliktusban áll. Aichhorn tisztában volt ezzel a kiszolgáltatott állapottal, éppen ezért tudatosan törekedett arra, hogy a hatalmi viszonyokból eredő kiegyensúlyozatlanságot valamilyen módon kompenzálja.

Az intézetbe kerülő gyerekekkel való munkát Aichhorn interjúk felvételével kezdte meg. Az interjúk célja az volt, hogy a delikvens egyéni nézőpontját, a kötelességmulasztás vagy a kihágások elkövetésének konkrét körülményeit és kontextusát feltárja. Fontos leszögezni, hogy az interjúk – bár műfajukból adódóan egyoldalúak – nem kihallgatásokként funkcionáltak. Véleményem szerint sokkal inkább az ún. abnormális, a marginalizált kihangosításaiként értelmezendők. Fontos kérdésként jelent meg a szemben álló fél narratívájának elismerése.

A hatalmi viszonyokkal kapcsolatban érdemes röviden kitekinteni az intézmény speciális térhasználatára is. Michel Foucault szerint a modern hatalmi technika egyik legfontosabb eszköze a tér speciális strukturálása. Ez leginkább két területen figyelhető meg. Egyrészt az állam számára nemkívánatos és a rend fenntartására veszélyt jelentő egyéneket zárt intézményekben különítik el. Másrészt ezeket a tereket úgy alakítják ki, hogy minél kisebb, átláthatóbb kategóriákra osztják fel, ami az egyének megfigyelhetőségét és ellenőrizhetőségét segíti elő (Foucault, 1995, 141-143.;

---

¹³ Tipikus példa erre azoknak az iskolakerülőknél az esete, akik az áttételi kapcsolat megerősödése után csak azért, hogy Aichhorn elvárásainak megfeleljenek, újra elkezdik látogatni az adott oktatási intézményt (Aichhorn, 1925, 135.).

Kiss, 1994, 49-50.). Ebből a szempontból Aichhorn saját intézményét ellentétbe állítja a hagyományos javítóintézetekkel, melyek jól illusztrálják a tér- és időkezelés fegyelmező funkcióját. Aichhorn meglátása szerint az ilyen intézményekben a katonaságra jellemző rend uralkodik: a hálótermekben az ágyak szabályos elhelyezése a katonai barakkok berendezését idézi. Az ilyen mértani pontosságú rend fenntartása csakis folyamatos ellenőrzés és fegyelmezés mellett érhető el. Ennek következtében olyan hierarchia alakul ki az intézetben, ahol a bentlakó soha nem mer belenézni az őt fegyelmező szemébe. Az Oberhollabrunn ezzel szemben nyitott intézményként működött, a bentlakók szabadon mozoghattak ki és be, az ajtókat nem zárták, és nem is őrizték (Aichhorn, 1925, 146-148.).¹⁴ Aichhorn továbbá egy igen fontos ellentmondásra is rávilágít az inklúzió kérdésével kapcsolatban: hogyan várjuk el egy egyéntől, hogy a társadalmi normákhoz alkalmazkodjon, ha éppen azt a társadalmi valóságot zárjuk el előle, aminek ezt közvetítenie kéne (Aichhorn, 1925, 151.)? Rövid észrevételeiben szinte ugyanazon jellemzők mentén illeti kritikával a hagyományos, zárt javítóintézeteket, mint amelyeket később Michel Foucault is kiemel *Felügyelet és büntetés* című munkájában a fegyelmező hatalom és a hierarchikus felügyelet kapcsán (Foucault, 1995, 141-143.).

6. Konklúzió

Aichhorn pszichoanalitikus megközelítését nehéz értékelni a modern, kiemelten a pszicho-tudományokat érintő kritikai diskurzusok tükrében (Rose, 1996, 1999; Miller és Rose, 1988). Egyrészt a pszicho-tudományok közül a pszichoanalízis határozottan kilépett abból a biologizáló keretből, amelyben a deviáns viselkedésért csupán az öröklődés válik felelőssé, megalkotva ezzel egy olyan ember képét, aki születésénél fogva van arra determinálva, hogy bűnelkövetővé váljon (Rafter, Posick és Rocque, 2016). Mivel minden ember veleszületett destruktív ösztönökkel rendelkezik, a viselkedésbeli különbségeket az eltérő környezeti hatásokban kell keresni. A figyelem fókuszpontja az öröklött tulajdonságokról áttevődik a külvilág szerepének elismerésére. Másrészt viszont a deviánsnak tartott viselkedés kialakulásáért elsősorban a család intézménye válik felelőssé és ezáltal számonkérhetővé, hiszen elsősorban a család feladata támogatni a gyermek libidinális fejlődését, adaptálva ezzel a társadalmi együttélés igényeihez. A sikeres nevelés elsődleges kritériuma tehát a jól szeretés képessége (Sik, 2018, 193-194.). Ebből kifolyólag ebben a pszichoanalitikus megközelítésben a tágabb szociokulturális tényezők figyelembevételére többnyire nem nyílik lehetőség.¹⁵ A kötet esettanulmányaiban a gazdasági-társadalmi tényezők jobbára csak azokban a helyzetekben kerülnek kiemelésre, amikor azok ellehetetlenítik a normális pszichoszexuális fejlődést.¹⁶ Pedig az Aichhorn által felvázolt

---

¹⁴ Érdemes megemlíteni, hogy ezzel szemben a helybéli lakosság igen erősen kritizálta Aichhorn ezen intézkedését. Szerintük a deviánsoknak zárt, elkülönített intézményben a helyük, ahol igenis katonás rendnek kell uralkodnia (Aichhorn, 1925, 147-148.).

¹⁵ Pedig Aichhorn maga is megjegyzi, hogy a nevelői feladatokat ellátó szakemberek sok esetben túlhangsúlyozzák a pszichológiai szempontokat a kulturális, társadalmi és gazdasági tényezőkkel szemben (Aichhorn, 1925, 10.).

¹⁶ Példa erre, ha a család rossz gazdasági helyzete miatt a gyermekek kénytelenek egy szobán osztozni a szüleikkel, ebből kifolyólag pedig szem- és fültanúivá válhatnak a szülők szexuális szokásainak.

esettanulmányok bonyolult családszerkezetekről, megélhetésükért küzdő özvegyekről, végzetes kimenetelű munkahelyi balesetről is beszámolnak. Ezekben a helyzetekben az árván maradt gyermek befogadása komolyan fenyegetheti az adott család gazdasági egyensúlyát és életszínvonalát. Az esettanulmányok alapján elmondható, hogy a gyermek optimális fejlődésének lehetőségeit erősen befolyásolja a család aktuális gazdasági helyzete (Scott, 2015, 3.).¹⁷

Aichhorn nevelői-terápiás munkájának célja az volt, hogy az egyén visszailleszkedjen az általa addig elfogadhatatlannak érzett társadalmi rendbe. Az intézetben már a kezdetektől fogva szigorúan tiltott volt a büntetés és a fizikai bántalmazás minden formája, ezért a társadalomba való visszaillesztést a személyiség, a karakterstruktúra formálásán keresztül igyekeztek elérni. Ezzel a gondolatmenettel kapcsolatban azonban joggal merülhet fel a kérdés, hogy az egyén valóban *visszailleszkedik-e* – tehát a folyamatnak aktívan részese –, avagy inkább a többségi társadalom az, amely a viselkedés korrekcióját elvárva végül a deviánsnak tartott személyt *visszafogadja*?

A kritikai szempontok azonban nem szorulnak teljesen háttérbe, a normalitás és az abnormalitás oppozíciója kapcsán Aichhorn igen élesen rávilágít a társadalom normalizáló erejére. Az abnormalitás nála gyakorlatilag gyűjtőfogalomként funkcionál: mindig éppen azokat a minőségeket tartalmazza, melyek kívül esnek azon a körön, amit az adott társadalom megengedhetőnek tart az individuum számára (Aichhorn, 1925, 121.).

Aichhorn munkája tehát nem csak a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat szempontjából különleges. Az általa megörökített esettanulmányok kordokumentumokként is interpretálhatóak, ugyanis számos információval látják el az utókort a bennük szereplő családok társadalmi-gazdasági beágyazottságával kapcsolatban. A hozott példák által érthetőbbé válik, hogy az adott társadalomban mi és miért számított normálisnak, ebből kifolyólag pedig milyen indokok mentén kerültek be az antiszociális, deviáns kategóriába az esettanulmányokban szereplő egyének.¹⁸ Ezek alapján megállapítható, hogy a normalitás-abnormalitás definiálása a kriminalitás és a deviancia szempontjából a jól alkalmazkodás / rosszul alkalmazkodás diszpozíció függvénye. Aichhorn nézőpontjából tehát szociálisnak lenni annyit tesz, mint olyan ént birtokolni, melynek segítségével az egyén viszonylag konfliktusok nélkül képes alárendelni magát a társadalmi együttélés követelményrendszerének (Aichhorn, 1925, 214.).

---

¹⁷ Az esettanulmányok alapján megfigyelhető, hogy a gyermek nem kielégítő magatartása általában szoros kapcsolatban áll a munka világának követelményeivel. Az Aichhorn által felvázolt történetekben a család jobbra akkor találja kifogásolhatónak, antiszociálisnak a gyermek magatartását, ha az nem, vagy nem eléggé hajlandó bekapcsolódni akár a családon belüli, akár a családon kívüli munkavállalásba (Aichhorn, 1925, 49., 65-66.). Így a normális kategóriában való elhelyezkedés részben annak függvénye is, hogy az egyén milyen minőségben képes gazdasági szempontból hasznossá válni a család számára. Jól illusztrálja ezt annak a tizenhat éves fiúnak az esete is, aki az édesanyja halála után az egyik idősebb, már házas nővérénél került elhelyezésre. Az ott ért érzelmi elhanyagolás következtében jobbra az utcán csavargott, a legmarkánsabb panasz ellenre a munkavállalás elutasítása volt (Aichhorn, 1925, 42.).

¹⁸ A manifeszt tünetek igen széles skálán mozogtak a lusta és engedetlen gyermektől a szerencsejátékoson és homoszexuálison át a prostituáltig és a munkakerülőig.

Aichhorn szakmai munkájának közvetlen hatása elsősorban Anna Freud életművében mutatható ki, akivel a második világháború kirobbanását megelőzően igen intenzív munkakapcsolatban állt (Midgley, 2013, 27., 39.). Anna Freud terápiás attitűdje egyértelműen inspirálódott Aichhorn Oberhollabrünben végzett munkájából. A gyermekanalízisben Anna Freud is az őszinte bizalmi kapcsolat és a pozitív áttétel kialakítását tartotta a legfontosabb és egyben legnehezebb feladatnak (Midgley, 2008, 31.). Ezen örökség kapcsán kerül említésre Aichhorn a modern pszichológiai diskurzusokban is: terápiás eljárásának jelentőségét leginkább a korrekatív emocionális élmény tükrében vizsgálják (Mohr, 1966, 350.). A hazai pszichoanalitikusok közül György Júlia terápiás munkájára volt nagy hatással, aki szintén kiemelt figyelmet szentelt az antiszociális tüneteket mutató gyermekeknek (Klaniczay, 1993; György, 1967).

Aichhorn munkája az Oberhollabrün Intézetben kivételesen sikeresnek mondható, hiszen esettanulmányai alapján számos fiatal pártfogoltja¹⁹ tudott boldogulni az életben szociális és gazdasági szempontból is. Hatékonyságát maga Sigmund Freud is nagyra becsülte: Aichhornban a laikus analitikusok létjogosultságának további megerősítését látta (Freud, 1925, ix.).

Felhasznált irodalom

Aichhorn, A. (1925). *Wayward Youth*. London: Imago Publishing, 1951.

Alexander, F. (1937). The Don Quixote of America. In: Alexander, F. *The Scope of Psychoanalysis*. New York: Basic Books, 1961, 381–383.

Borgos A. (2018). *Holnaplányok: Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro.

Falk, G. (1966). The Psychoanalytic Theories of Crime Causation. *Criminology*, 4(1): 1–11.

Farkas E. – Hódos M. (2019). *Fiaim, hol vagytok?* Budapest: Tinta.

Ferenczi S. (1921). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Linczenyi, A. (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest: Neumann Kht., 2004. <https://vmek.oszk.hu/04900/04934/html/index.htm> (2019.08.21.)

Fitzpatrick, J. J. (1976). Psychoanalysis and Crime: A Critical Survey of Salient Trends in the Literature. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 423(1), 67–74.

Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

Freud, S. (1925). Foreword. In: Aichhorn, A. *Wayward Youth*. London: Imago Publishing, 1951, vii–ix.

---

¹⁹ Az intézetben megfordult gyerekek későbbi élete azonban egyelőre feltáratlan.

- Friedlander, K.** (1945). Formation of the Antisocial Character. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1(1): 189–203.
- Gadd, D. – Jefferson, T.** (2017). *Psychosocial Criminology*. London: Sage.
- Galatzer-Levy, I. R. – Galatzer-Levy, R. M.** (2007). August Aichhorn – A Different Vision of Psychoanalysis, Children, and Society. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 62(1): 153–179.
- Glover, E.** (1960). *The Roots of Crime*. London: International Universities Press.
- Gray, P.** (1997). Deconstructing the Delinquent as a Subject of Class and Cultural Power. *Journal of Law and Society*, 24(4): 526–551.
- György J.** (1967). *Az antiszociális személyiség*. Budapest: Medicina.
- Houssier, F. – Marty, F.** (2009). Drawing on Psychoanalytic Pedagogy: the Influence of August Aichhorn on the Psychotherapy of Adolescents. *The Psychoanalytic Quarterly*, 78(4): 1091–1108.
- Kahr, B.** (2014). Series Editor’s Foreword. In: Corbett, A. *Disabling Perversions: Forensic Psychotherapy with People with Intellectual Disabilities*. London: Karnac, xiii–xxii.
- Kahr, B.** (2015). Series Editor’s Foreword. In: Alexander, V. I. *The Life and Times of Franz Alexander*. London: Karnac, xiii–xxvii.
- Kahr, B.** (2017). “No intolerable persons” or “lewd pregnant women”: towards a history of forensic psychoanalysis. In: Kahr, B. (eds.), *New Horizons in Forensic Psychotherapy*. London: Karnac, 17–87.
- Kiss B.** (1994). Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, 3(1): 43–68.
- Klaniczay S.** (1993). Antiszociális tünetek gyermek- és serdülőkorban. *Gyógypedagógiai Szemle*, 21(3): 204–209.
- Kovai M.** (2015). Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. *Imágó Budapest*, 4(2).
- Lombroso, C.** (1880). *Criminal Man*. London: Duke University Press, 2006.
- Melton, B. G. – Petrila, J. – Poythress, N. G.** (2018). *Psychological Evaluations for the Courts*. New York: The Guilford Press.
- Midgley, N.** (2008). The ‘Matchbox School’ (1927–1932): Anna Freud and the idea of a ‘psychoanalytically informed education’. *Journal of Child Psychotherapy*, 34(1): 23–42.
- Midgley, N.** (2013). *Reading Anna Freud*. London: Routledge.
- Miller, P. – Rose, N.** (1988). The Tavistock Programme: The Government of Subjectivity and Social Life. *Sociology*, 22(2): 171–192.
- Mohr, J. G.** (1966). August Aichhorn: Friend of the Wayward Youth. In: Alexander, F. – Eisenstein, S. (eds.), *Psychoanalytic Pioneers*. New York: Basic Books, 348–360.

- Rafter, N. – Posick, C. – Rocque, M.** (2016). *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*. New York: New York University Press.
- Rose, N.** (1996). Psychiatry as a political science: advanced liberalism and the administration of risk. *History of the Human Sciences*, 9(2): 1–23.
- Rose, N.** (1999). *Governing the Soul*. London: Free Association Books.
- Schowalter, J. E.** (2000). *Aichhorn Revisited. The Psychoanalytic Study of the Child*, 55(1): 49–60.
- Scott, B.** (2005). On Nikolas Rose's Governing the soul. *Self & Society*, 44(4): 426–430.
- Sik D.** (2017). A szociális munka lehetősége a késő modernitásban 2. Nem szándékolt következmények és azok kezelése. *Esély*, 28(5): 106–128.
- Sik D.** (2018). *Válaszok a szenvedésre*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Vajda Zs.** (1995). *A pszichoanalízis budapesti iskolája és a nevelés*. Budapest: Sík.
- Vajda Zs.** (1996). A budapesti pszichoanalitikusok rendhagyó nézetei a gyermeki természetről és a nevelésről. *Magyar Pedagógia*, 96(4): 329–339.
- Wetzell, R. F.** (2000). *Inventing the Criminal: a History of German Criminology 1880-1945*. London: The University of North Carolina Press.
- Wright, K.** (2017). Inventing the 'normal' child: Psychology, delinquency, and the promise of early intervention. *History of the Human Sciences*, 30(5): 46–67.

* * *

Garai Nikoletta

Ferenczi Sándor és követőinek hozzájárulása a kriminálpszichoanalízis kialakulásához

Bevezető

Ferenczi Sándor, a pszichoanalízis budapesti iskolájának vezéralakja saját korában rendkívül progresszív gondolkodónak számított. Példátlan szaktudása, empátiája, szociális érzékenysége olyan értekezések megírását tette lehetővé számára, amelyek később egész tudományos iskolák, pszichológiai irányzatok alapjául szolgáltak. Ilyen, általa fókuszba helyezett témák voltak például a trauma – különösen a gyermekek bántalmazásához kapcsolódóan –, a modern pszichoterápia, az anya-gyerek kapcsolat, az empátia, a korai tárgykapcsolatok hatása vagy az interszubsztivitás. Ferenczi a Sigmund Freuddal való barátsága idején, az 1910-es, '20-as években nagyon népszerű tudós volt itthon és külföldön is. Ő alapította 1913-ban a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületet, a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület elnöke volt, itthon és világszerte sok előadást tartott, és számos, később világhírűvé lett pszichoanalitikus kiképző terapeutája volt. A '20-as évek második felében újító szemlélete miatt összeütközésbe került az ortodox pszichoanalitikusokkal, majd végül magával Freuddal is. Elszigetelődött, majd miután vészes vérszegénység alakult ki nála, relatíve korán, hatvanéves korában meghalt (Harmat, 1994).

Halála után Ferenczi neve Magyarországon hosszú időre feledésbe merült, jelentőségének elismerése a szűkebb szakmai közegeken kívül a mai napig várat magára, korszakalkotó munkássága legfeljebb az említés szintjén van jelen például a hazai pszichológusképzésben. Megítélése nemzetközileg egészen másként alakult. Ferenczi Sándor munkásságára számos külföldi egyesület, intézmény, tudományos iskola épül már a múlt század közepe óta. A Budapesti Iskola szellemi hagyományát tekintélyes követők ápolták és fejlesztették tovább, például az Egyesült Királyságban a tárgykapcsolati irányzatot követő Bálint Mihály és Melanie Klein, de az Egyesült Államokban is nagy hatást gyakorolt az általa kiképzett Clara Thompson vezette William Alanson White Institute, illetve az USA-ba vándorolt Ferenczi tanítványok (Margaret Mahler, Franz Alexander, Radó Sándor, René Spitz) tevékenysége nyomán. Ferenczit mint a modern dinamikus pszichoterápia megalapozóját mára világszerte valóságos kultusz övezi (Erős, 2004).

E sokat kutatott területek mellett van azonban Ferenczi Sándor munkásságának egy olyan vetülete is, amelyre jóval kevesebb hangsúly esik annak ellenére, hogy az életmű integráns részét képviseli, és hasonlóképpen progresszívnek tekinthető, mint a pszichoterápiás dimenzió. Ez a vetület pedig nem más, mint Ferenczinek a kriminológia területén kifejtett tevékenysége. Ennek egyik aspektusa közvetett: tanítványai és követői közül ketten is (Hermann Imre, Hajdu Lilly) részt vettek a „Kísérleti Kriminológiai Osztály” munkájában a Tanácsköztársaság ideje alatt, melynek „funkciója – a törvényszék más részlegeivel ellentétben – nem a politikai megtorlás, hanem az átnevelés, a tettes személyét átalakító »javító-nevelő munka« volt” (Erős, 2011, 90.). A másik dimenzió Ferenczinek a területen kifejtett, mindenképp újító szellemű elméleti munkássága. Ez szorosan összekapcsolódik korábbi törvényszéki orvosszakértő tevékenységének tapasztalataival, amit minden bizonnyal új megvilágításba helyezett számára az 1907-től kezdve mind mélyebben megismert pszichoanalízis (Harmat, 1994). Jelen cikkben ezt az idáig kevésbé hangsúlyozott, a kriminológia területéhez kapcsolódó elméleti munkásságát és annak következményeit igyekszünk megvilágítani.

Ferenczi munkássága a kriminológia területén

Ferenczi Sándor munkássága két úton is hatást gyakorolt a kriminológia tudományára. Egyrészt közvetve, hiszen az ő munkássága nyomán is megformálódó modern traumakutatás jelen van a kriminológián belül mint viktimológia (áldozattan). A viktimológia az áldozattá válás kérdései mellett a bűncselekmények áldozatokra gyakorolt pszichés hatásaival, ezek terápiás (empátiával történő) kezelési módjainak kidolgozásával és alkalmazásával foglalkozik (Görgényi és Zséger, 2016).

A közvetett hatás mellett az életmű közvetlenül is kapcsolódik a kriminológia területéhez. Ferenczi orvosként sokat dolgozott prostituáltakkal (Erős, 2004), illetve számos bírói és ügyészi konferencián vett részt itthon és külföldön is. A korábban – 1902-től – törvényszéki orvosszakértőként is dolgozó Ferenczi a pszichoanalitikus mozgalomhoz való csatlakozását követően, 1913-ban az egyik első magyar pszichotudósként felvetette a bűnözők és a velük foglalkozó szakemberek pszichológiai támogatásának és kezelésének fontosságát, amivel többek között hozzájárult a bűncselekmények lelki tényezőinek részletesebb megértéséhez is (Ferenczi, 1913). Ezt megelőzően a pszichoanalízis és a pszichológia tudománya nemigen foglalkozott a bűnözőkkel és a bűnözéssel, főként nem Magyarországon. Ferenczit megelőzően csak egyetlen kapcsolódó hazai adatról tudunk: Kármán Elemér 1911-ben szorgalmazta, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozók ismerkedjenek meg a lélektan legújabb eredményeivel (Domonkos, 2012). A tudományterület igazi úttörőjének azonban Ferenczi Sándor számít, akinek a kezdeményezései nyomán gyökeret vert Magyarországon a kriminálpszichológia, de ezen túlmenően egy új paradigma, a kriminálpszichoanalízis is megformálódott, amely a maga korában szélesebb körű hatást is gyakorolt a pszichoanalízis fejlődésére. A kriminálpszichoanalízis területe a mai napig relatíve feltáratlan területe a mélylélektan történetének.

Ferenczi Sándor a maga elméleti felvetéseit empirikusan sajnos már nem tudta igazolni, de kezdeményezéseit követően a 20. század első felében születettek olyan pszichoanalízis ihlette munkák, amelyek szorosán kapcsolódnak az ő elméleti megfontolásaihoz. Ilyen például August Aichhorn (1925) kriminálpedagógiája vagy Theodor Reik pszichoanalitikus értelmezése a vallomáskényszerről és a társadalom büntető késztetéseiről (1961). De részben ide kapcsolható mesterének, Freudnak (1912-13) az elemzése a primitív jogrendek kialakulásáról „Totem és tabu” című írásában, valamint bizonyos mértékben Szondi Lipót sorsanalízisének vonatkozó részei is (Szondi, 1987). A következőkben Ferenczi úttörő elméleti kriminálpszichoanalitikai koncepcióit igyekszünk körüljárni.

Ferenczi Sándor kriminálpszichológiai elgondolásai

Ferenczi Sándor először 1913-ban értekezett a pszichoanalízis jogi és társadalmi vonatkozásairól az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben tartott szabadelőadásában. Ebben a – később tanulmány formájában is megjelent – előadásban (Ferenczi, 1913) kifejtett elgondolása szerint a pszichológia területének fejlődése hatással kell hogy legyen azokra a tudományterületekre, ahol a lélektan valamiféle módon alkalmazzák. Ilyen terület szerinte a jog, a nevelés és a szociológia is, amelyek témája az absztrakt szabályokhoz való alkalmazkodás és a csoportban való viselkedés. Mivel ebben az időszakban a Ferenczi által említett pszichológiai fejlődés irányát kétségtelenül a pszichoanalízis tudattalannal kapcsolatos felfedezései határozták meg, gondolatmenetében ez játssza a fő szerepet.

A pszichoanalízis tanítása szerint – hangsúlyozza Ferenczi (1913) – az ember tudattalan énjében elfojtva lappanganak a primitív, állati ösztönök (nemi ösztön, önzés) azon a fokon, amelyen azokat még gyermekkorban elfojtásra ítélte a kultúrához való alkalmazkodás. Hogy ezek az ösztönök megnyilvánulnak-e vagy sem az ember mindennapi viselkedésében, az attól függ, hogy mennyire erősek az ellenük emelt korlátok. A gyermek lelkületét az ösztönök korlátlan érvényesülése jellemzi. A nevelés „dolga” ezeket az ösztönöket megfékezni, erre Ferenczi szerint két lehetősége van: az elfojtás vagy az átszellemítés. Az elfojtás a szigor, az elrettentés nyomán az ösztönkésztetés tudatból való kizárását eredményezi, ezzel szemben az átszellemítés az ösztönök energiáinak társadalmilag hasznos célok felé terelése. Ilyen például a gyermeki kíváncsiságnak valós és megalapozott ismeretekkel való kielégítése. A pszichoanalízisre alapozó neveléstan mindenképpen a szublimációt szorgalmazza, így azokat a nevelési attitűdöket részesíti előnyben (jutalmazás, szeretet, empátia), amelyek ezt támogatják. A már említett August Aichhorn pszichoanalitikus kriminálpedagógiája (1965/1925) is erre a felismerésre épült a későbbiekben.

Az egyéni lélekről alkotott pszichoanalitikus felfogás hatott a tömeglélekkel kapcsolatos elgondolásokra is, amelyekre szintén kitér Ferenczi (Ferenczi, 1913). A pszichoanalitikus tömeglélektan fő vizsgálódási területe a mítosz, amely olyan megnyilvánulása az elfojtott tartalmaknak, mint az egyéni életben a tünetek. A jelen kontextusban ez Ferenczi szerint azért fontos, mert ezáltal érthetőbbé válik a bűn és a

törvény fogalmának kialakulása. A mitikus világkép prototipikus megnyilvánulása a totem-vallás, melyben a budapesti pszichoanalitikus szerint fellelhetőek a bűn és a bűnhődés, valamint a büntudat és bűnhődési kedv témái. Ezek az őshordában történt, apa elleni egykori lázadás maradványai, és mivel az apa eltávolítása nyomán csak hiány keletkezett, az egykori lázadók egy még erősebb patriarchális uralom kialakításával reagáltak rá. Így keletkeztek az érinthetetlen, tabuizált istenek. A tabu az első törvénykönyv, aki ezt megszegi, halál vár rá, ezért mindenki azon öröködik, hogy ezeket a törvényeket¹ betartsák. A bűnelkövető ellen alkalmazott törvényes büntetés bosszúérzetünket is kielégíti; ez a bosszúérzet pedig az arra adott reakció, hogy amit a büntetett meg merészelt tenni, az pontosan az, amire bennünk is van lappangó, elfojtott tudattalan hajlandóság. A tettest pedig azért kerülnék irtózva, hogy nehogy mi is azzá váljunk, amivé ő lett azáltal, hogy megszegte a tabut.

A tettesek személyisége Ferenczi szerint nagyban hasonlít a kényszerneurotikusokéra, így hozzájuk hasonlóan az elkövetőket is lehetne pszichoanalízissel gyógyítani. A fenyítéstől ugyanis nem várható hosszan tartó gyógyító hatás, ezért csak a pszichoanalízis tudja biztosítani a bűnözők radikális újranevelését az önismeret és az ösztönök szublimálása által. Emellett kötelesség volna olyan kutatásokat folytatni, amelyek nyomán mélyebben megismerhetők lennének a büntettek tudattalan mozgatói. Ennek kapcsán újra lehetne gondolni például azt is, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények sok esetben tudattalan szándékból – libidinózus ösztönök eltolódásából – keletkeztek.² Kiderülhetnek a bűncselekmények mozgatórugói, és hogy azokban milyen arányban játszanak szerepet külső, illetve belső tényezők.

A bíró és az orvos csak a már bekövetkezett bajokat tudja orvosolni, ezért az igazi változás Ferenczi szerint csak a szociális berendezkedés fejlődésétől várható. A társadalomban az egyénnek le kell mondania arról, hogy ösztönei korlátlanul érvényesülhessenek, és le is mond azokról annak reményében, hogy a társadalom legalább részben kárpótolni fogja. A társadalmi fejlődést pszichoanalitikus értelemben úgy írhatjuk le, mint a realitáselv győzelmét az örömelev felett. Az individualizmusról való lemondás az egyén boldogulásának kulcsa, ám ezért nem kell több áldozatot hoznia, mint amennyi feltétlenül szükséges, vagyis oktan az egyént több szabadságtól megfosztani, mint ami a köz érdekében elengedhetetlen. A túlzott aszketizmus teljesen megfelel annak az indulatelfojtásnak, amelynek káros következményeiről az egészséges fejlődésben már szó volt. Ebből következően a társadalom indulatelfojtási módszere – például a szabadságjogok korlátozása – jelentős mértékben hozzájárul a társadalom betegségeihez (háborúk, álbölcsek szofisztikus rendszerei).

---

¹ Ferenczi követője, a cikkben később bemutatott pszichoanalitikusan képzett jogász, Dukés Géza (1927) úgy vélte, ez a későbbi megtorlási, abszolút elméletek alapja, amelyek ennek az ősmintázatnak a mai tudományos változatai.

² Dukés Géza egy korai tanulmányában (1921) a bűncselekmények gondatlansági alakzatának pszichoanalitikus megközelítését boncolgatta. Szerinte a gondatlanságból elkövetett cselekményeket tovább kell differenciálni a pszichoanalitikus felfogás alapján azokra az esetekre, amikor külső reális véletlenről beszélhetünk, és azokra, amikor pszichikai determinizmusról.

„Kell hogy legyen az anarchizmus és kommunizmus között, amelyek közül az első a korlátlan individuális kiélést, a másik a társadalmi aszkézist hirdeti, egy józan individuálszocialisztikus irány, mely a társadalom érdeke mellett az egyén boldogulását is részesíti gondjaiban, a kitörésekhez vezető társadalmi elfojtás helyett a vad ösztönök energiájának értékesítését, átszellemítését alkalmazza, és ezzel a fejlődésnek paroxizmusoktól, revolúcióktól és reakcióktól mentesebb, nyugodtabb és egészségesebb menetét biztosítja” (Ferenczi, 1913, 173).

Ez utóbbi kulcsa Ferenczi Sándor szerint a gyermeknevelés, ahol nem az apa mindenható tekintélye áll a középpontban, hanem a cél a nevelő emberi arcának megmutatása gyermekei számára. Lehet, hogy ennek következtében tekintélyének egy része elvész, de csak az a része, amely később a felnőtté válás során úgyszólván összeomlana. Ferenczi úgy véli, hogy ha a tekintélyelvre épülő dogmák helyett az emberekben rejlő önálló ítélőképességet engednénk érvényesülni, a társadalmi rend akkor is fennmaradna, olyan új rend formájában, amely különbözik a hatalmat képviselők érdekeitől.

Évekkel később Ferenczi tartott egy még konkrétabban a kriminalitásra koncentrált előadást, amely „A pszichoanalízis és a kriminalitás” címmel nyomtatásban is megjelent (Ferenczi, 1928). Az előadást részben az egy évvel korábban, New Yorkban tartott tanácskozás ihlette, ahol jogászok és elmeorvosok – közöttük Ferenczi Sándor is – a megnövekedett bűnözési hullámról értekeztek. Ferenczi ebben az írásban kifejti, hogy a bűnözés csökkentéséhez először a lélek tudattalan rezdüléseit is számba vevő kriminálpszichológiát kellene megteremteni, ami egy hosszú folyamat lesz. Úgy véli, a pszichoanalízisnek már van éppen elég elméleti anyaga ahhoz, hogy ez megtörténhessen, ám ezek nem olyan információk, amelyek egy jogásznak gyakorlati útbaigazításként szolgálhatnak. A pszichoanalízis módszere ugyanis a még bíróság előtt lévő esetekben nem alkalmazható, mert a kezelés alatt az őszinteség elengedhetetlen. Akkor más lenne a helyzet, ha a bűnözőt az egész társadalomban és a tárgyalóteremben is szeretetteljes légkör venné körül, aki gyermeki megbánással vallhatna, és így a büntető-gyógyító intézkedéseket igénybe véve lépne a gyógyulás és megbocsátás útjára.³ Ahhoz, hogy a jogászok „megértsék” a tudattalan mibenlétét és fontosságát, nem elegendő az intellektus szintjén megismerkedniük a tudattalannal. Annál mélyebben is találkozniuk kell vele ahhoz, hogy leküzdhessék ellenállásukat, mivel csak a saját lelki életünk vakfoltjainak megismerésével leszünk képesek arra, hogy embertársaink tudattalanján teljesen átlássunk, és azt helyesen értékeljük. Ferenczi hozzáteszi, hogy ez az elképzelés nagyon merésznek tűnhet, ugyanis mindenki született tudósnak tartja magát a „psziché dolgaiban”, és nehéz elfogadni, hogy saját magunk megismerése is csak külső segítséggel lehetséges. Tehát a pszichoanalízis elsődleges feladata az volna, hogy a jogászokat kiképezze, ellenszolgáltatásul pedig az analitikusok hozzáférést kaphatnának az elítéltek pszichoanalitikus anyagához.

---

³ Amint már részben utaltunk rá, ez az elgondolás volt az alapja később August Aichhorn (1965/1925) munkásságának. Ő volt az, aki a pszichoanalízis eredményeit a gyakorlatban igyekezett alkalmazni csellengő fiatalokkal, pszichoanalitikus szemléletű kriminálpedagógia formájában. (Lásd e számunkban Szabó Dóra tanulmányát.)

Ferenczi úgy véli, hogy a kriminálpszichoanalízis rendszerének kiépítéséhez nagyban hozzájárulhatna a neurózisok tana, ha másért nem is, azért, hogy attól elhatárolódhasson. A bűnelkövetés önmagában nem jele abnormalitásnak, hiszen számos olyan körülmény fordulhat elő, ami a lelkileg legegészségesebb embert is bűnbe ejti. Ám ezeket az eseteket leszámítva felmerül a kérdés, hogy a bűnelkövetés a neurózisok egy külön fajtája-e, vagy leírható-e a már meglévő koncepciókkal? Például a nemi perverziók azzal jellemezhetők, hogy a fejlődés korai fokán maradt egyének rendkívül erős ösztönkésztetésekkkel és minimális ezekkel szembeni ellenállással rendelkeznek. Ennek nyomán felmerülhet a kérdés, hogy vajon a bűnözési hajlam hasonlóképpen az infantilizmusra vezethető-e vissza. A perverzek tanulmányozását kiegészíti a függőkkel való foglalkozás, amely már körvonalazza a kriminálterápia módszerét. Számukra az analitikus kezelés önmagában nem lesz elegendő, kellenek hozzá bizonyos rendszabályok, így például intézeti kezelés. A kriminálterápia a jellemelemzést is lehetővé teheti a jövőben, vagyis nemcsak tünetek, hanem jellembeli tulajdonságok gyógyítását is megoldja. Ennek segítségével körvonalazódhat a bűnelkövetés magyarázata, és választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a bűnözési hajlam veleszületett tulajdonsága-e az embernek vagy sem. A biológiai és/vagy pszichológiai etiológia kérdése a bűnözéssel kapcsolatban egyébként még ma is meghatározó probléma a kriminálpszichológiában (Szabó, 2016), tágabb értelemben az egész 20. századot átható ún. „nature-nurture vita” speciális esetének tekinthető.

Ferenczi szerint (1928) a társadalmi rendhez való nehézkes alkalmazkodáshoz kapcsolódó bűnelkövetési hajlamot nem bizonyos ösztönök szokatlan erőssége teremti meg, még csak nem is az, hogy az ösztönök kiélését a szociális környezet meg akarja akadályozni. Olyan kedvezőtlen körülmények között, olyan megrendítő élmények hatására, amelyeket a gyermek elfojt, a felnőtt pedig látszólagos jelentéktelenségük miatt figyelemre sem méltat, a normális lelki alkatú személy is bűnelkövetővé válhat. Normális ösztönkésztetésekkkel született gyermeket is érhetnek olyan hatások, amiktől „rossz gyerek” lesz, és mindenkire született gonosztevő benyomását teszi, pedig valójában „isméltési kényszer” hatása alatt áll, vagyis az élet legkülönbözőbb körülményei között idézi elő újra és újra azokat a traumatikus élményeket, amelyek egykor bűnbe kergették. A pszichoanalitikus terápia „újraélteti” az egyénnel az eredeti traumatikus élményt, kedvezőbb megoldáshoz segíti hozzá, így megszűnik az isméltési kényszer, aminek köszönhetően nemcsak a tünet, de a jellem is meggyógyul.

Ferenczi egy másik gondolatmenete a személyiség szerkezetének kérdése felől közelít. Az ösztönök mellett ugyanis a pszichoanalízis másik fontos vizsgálódási tárgya az én, mely az ösztönöket zabolázza és a külvilág felé közvetíti, illetve annak egy módosult része, a felettes én, mely a tekintélyszemélyekkel való azonosulás nyomán jön létre. A felettes én fejlődéstanilag az ödipális szakaszhoz köthető, és végeredményben a lelkiismereti funkciót gyakorolja. Ebből az következik, hangsúlyozza Ferenczi, hogy a kriminálpszichológiának az egyének esetében az Ödipusz-komplexus sorsát kell vizsgálnia, és valószínű, hogy az e konfliktus okozta zavar megoldása vezet majd a jellem sikeres változásához. Ferenczi Freud elgondolását idézi az ősbűnről, melynek emléke miatt a szülői tekintély elleni legcsekélyebb lázadás esetén is büntudattal reagálunk. Ebből következik, hogy külön kell választani azokat a bűnelkövetőket, akik büntudat miatt válnak azzá, mivel

bizonyos embereknél a büntudat van meg előbb, mint a bűn. A büntett valami homályos nyugtalanságból ered, és az ilyen egyének annak érdekében bűnöznek, hogy a lelkifurdalás kínzó feszültségét, a lebukást követő belső gyötrődést a kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék. (Ez volt később Theodor Reik elméletének az alapja, akire Dukas Géza munkássága kapcsán később még kitérünk.) Végeredményben tehát három pszichológiai oka lehet a bűnelkövetésének: túl erős ösztönen, túl gyenge én és túl szadisztikus felettes én. Az erős szadisztikus ösztönrezdületeket Freud elgondolásai nyomán az alapjában véve önmegsemmisítő impulzusok kifelé irányított, támadóvá alakult formáinak kell tekinteni, amelyek a bűncselekmény vagy az öngyilkosság elkövetésekor elementáris formájukban törnek ki.⁴ Mivel ezeket nem lehet csak úgy kiiktatni, fontos a Ferenczi által sokszor hangsúlyozott nevelésük és szublimálásuk. A szadisztikus felettes én áll az úgynevezett vallomáskényszer hátterében; a szemmel látható megnyugvás, amely a bűn bevallása után a bűnöst eltölti, a felettes én szorításának enyhüléséhez kapcsolható.⁵

A korabeli, kriminológiával foglalkozó pszichoanalitikusok optimistán azt remélték, hogy lesz idő, amikor tényleges büntetésre nem lesz szükség, és a büntetőeljárás abban fog állni, hogy a bűnösre rábizonyítják tettét, és a büntetést ezután már a lelkiismeretre bízzák. Ferenczi ezzel nem ért egyet, mert szerinte az emberi lelkiismeret nem elég szilárd ehhez. Írása végén kitér a felelősség problematikájára is, arra, hogy az vajon mennyiben egyeztethető össze a lelki determinizmussal kapcsolatos pszichoanalitikus felfogással. Ferenczi szerint a felelősségvállalást ki kell terjeszteni a tudattalan célokra is, a kiterjesztett felelősségérzettel pedig sikerülhet az eddig végzetszerűen elkerülhetetlennek tartott, önkéntelen cselekvésen is úrrá lenni. Szerencsére van bennünk az ösztönökön uralkodni képes lelki rész, melynek fejlődése az emberi társadalom egyik reménye.

Ferenczi tanulmányait olvasva kiviláglik, hogy szerzőjük különös érzékenységgel tapintott rá a problémás társadalmi működés, jelesül a bűnözővé válás pszichológiai aspektusaira. Ezen felül írásaiban haladó, humanisztikus kriminálpolitikai eszméket is közvetített. A destruktív nevelői tekintély feloldásáról vallott nézetei érdekes – bár nem meglepő – hasonlóságot mutatnak azzal, ahogyan a '30-as évek elejétől a pszichoanalitikus terápiában mutatkozó, nevelő jellegűvé vált terapeutai autoritást kritizálta, ami hozzájárult a pszichoanalitikus mozgalomtól és Freudtól való elhidegüléséhez is (Ferenczi, 1932). A kriminálpszichológia azonban e „kirándulásokat” leszámítva nem vált Ferenczi fő kutatási területévé, ezért a

---

⁴ Freud szerint (1991/1920) a lelki élet legerősebb tendenciája a múlthoz való ragaszkodás, végső soron az élettelen állapot visszaállítása, amelynek alapja a halálösztön. A pusztítás (halálösztön kifelé fordítása), és minden ezzel szemben működő ösztön (életösztön) csak szekunder természetű. A büntudat és a bűnhődési vágy a halálösztön szofisztikált, szublimált változatának tekinthető. A bűnbánásban és a büntetés céljának megvalósításában az életösztön mutatkozik meg, míg a büntetés kiszabása, végrehajtása a destruktív ösztönök megnyilvánulása. Dukas szerint (1927) a társadalom primitív öngyógyítási igényében mégis az életösztön kerekedik felül.

⁵ Theodor Reik is a vallomás fontosságára hívja fel a figyelmet. A büntetőeljárás során a beismerő vallomásnak enyhítő jellege van, és nemcsak azért, mert ez alacsonyabb fokú megrögzöttségre utal, hanem azért is, mert a társadalom a vallomás átélésével, tudattalan azonosulás nyomán saját büntudatán is enyhíteni tud (Dukas, 1927). Ez is magyarázhatja a társadalom intenzív és kifogyhatatlan érdeklődését a bűnesetek iránt (krimik, bűnügyi krónikák).

kriminálpszichoanalízis mint diszciplína kidolgozása tanítványára, Dukes Géza pszichoanalitikusan képzett jogászra maradt.

Dukes Géza és „a kriminálpszichoanalízis útja”

Ferenczi tanítványa és követője, a jogász Dukes Géza a Ferenczi 60. születésnapjára – illetve időközben sajnálatos módon halálára – összeállított 1933-as kötetben értekezik a kriminálpszichoanalízisben rejlő lehetőségekről (Dukes, 1933). Dukes ebben hangsúlyozza, hogy Ferenczi Sándor volt az első magyar tudós, aki mélyrehatóan foglalkozott a pszichoanalízissel és annak kriminológiai jelentőségével, és már 1913-ban megtartott – fentebb ismertetett – előadásában is a pszichoanalízis kriminálpolitikai, jogi és társadalmi relevanciáját fejtegette. Ezek a gondolatok kriminológiai szempontból generálprevenációs megfontolásokat tartalmaznak, (ösztönök szublimálása, minél „szabadabb” az állam), de beszélt a speciálprevenáció analitikus kúrával történő megvalósításáról is.

Dukes szerint (akkoriban) a kriminológia a bűnözés pszichológiai etiológiájának vizsgálatában mindössze addig jutott el, hogy osztályozza az elkövetők különböző típusait és azok lelki jellegzetességeit. Pszichoanalitikai szempontból ezek a leírások annyiban fontosak, hogy a bűnelkövető valamiféle infantilizmusát hangsúlyozzák. Ám ahogy a Dukes által idézett Vámbéry Rusztem írta:

„Mindezen tulajdonságok kisebb-nagyobb mértékben a legbecsületesebb emberben is előfordulnak, hogy a büntetettek egy részében nyomatékosabban jutnak érvényre az – feltéve, ha tudományos igazságként bizonyítható – kétségkívül érdekes, sőt a büntett elleni küzdelemben gyakorlatilag is értékesíthető, de nem adja a büntett lélektani keletkezésének okát” (Dukes, 1933, 266-277.).

Tehát a tipizálás csak leíró, magyarázó erővel nem rendelkezik; ez utóbbi a pszichoanalízis feladata.

Köztudott, hogy a pszichoanalízis eleinte a lelkibeteg emberekkel kezdett foglalkozni, majd fokozatosan a normalitást is tanulmányozni kezdte, és arra a felismerésre jutott, hogy az egészséges és a beteg között nem minőségi, hanem mennyiségi különbség van. Tehát azok az ösztönök, írja Dukes, melyeknek túlműködése megtalálható a bűnelkövetőknél, a normális embereknél is megtalálhatók, de csatornázott, szocializált változatban. Ennek irányáról az Ödipusz-komplexus megoldása dönt. A bűnözés társadalomból kiváltott reakciói közül figyelemre méltó a büntetés vágya és a védekezés a mindenkiben ott lappangó kriminális hajlamokkal szemben (a tabuk megszegése). Ezek a tudattalanban egyrészt a bűnözéstől való félelmet és a bosszúvágyat táplálják, másrészt a gyermekkorban elfojtani kényszerült tiltott vágyak miatti büntudatot. Az utánzástól való félelemtől beszélhetünk itt, ugyanis ha valaki megszegi a tabut, akkor ez másban is felébredhet, így csírájában kell elfojtani a próbálkozást a társadalmi rend megőrzésének érdekében. A büntetés mások

mellett a társadalom ösztönkielégülése is, ami magyarázatot ad az olyan büntetési módokhoz való ragaszkodásra, amelyekről a büntető jogtudomány már bebizonyította, hogy hatástalanok.

Dukes kitér arra is, hogy a bűnözés lelki okairól először Freud számolt be, aki pácienseinek analízise alapján megállapította, hogy a bűncselekmény elkövetésének egyik oka azok tiltott mivolta és az elkövetés utáni megkönnyebbülés. Páciensei tudattalan büntudattól szenvedtek, és a bűn elkövetése ennek erejét csökkentette. Ennek okai egyrészt az Ödipusz-komplexus tudattalan maradékához, másrészt a racionalizálás hatásához kapcsolhatók. A racionalizált bűnre való transzformálás kisebb szenvedést okoz, mint a tudattalanban meglévő Ödipális vágyak miatti büntudat. Ugyanez a hatása a kiprovokált büntetésnek is.

Freud ezen felismerését általánosította Dukes szerint a kriminálpszichoanalízis másik kiváló képviselője, Theodor Reik⁶ a bűnhődési és gyónási vágygal kapcsolatos elméletében. Reik úgy vélte, ez nemcsak az egyénben, hanem a bűnösrel való azonosulás nyomán a társadalomban is megvan. A bűnözők a bűncselekményeket a már eleve meglévő tudattalan büntudat következtében követik el, mégpedig annak csökkentése érdekében. Ezzel összefüggésben megfigyelhető egy úgynevezett vallomáskényszer, ami a neurotikusoknál is jelen van: az elkövetett bűn bevallása látható megnyugvást hoz a bűnösnek; ennek oka a bűnhődési vágy kielégítése és ennek nyomán a büntudattól való megszabadulás. Sok esetben a büntudat tehát nem nyomon követi a bűnt, hanem az már előtte megvan, és a bűnözésnek oka, nem pedig okozata. Ebből következik az is, hogy a büntetés nem lehet preventív hatású, hanem társadalmi szinten más célokat szolgál: Reik úgy vélte, hogy az nem más, mint a tettessel tudattalanul azonosuló társadalom – szintén meglévő – bűnhődési vágyának kielégítése. Ferenczi és Reik véleménye egyezik abban, hogy a bűnözés megértésének kulcsa az Ödipusz-komplexus jelenségében rejlik, és a társadalmi büntetési és bűnhődési vágy innen ered. Dukes szerint Ferenczi elismerte Reik elméletének jelentőségét, de bírálta is azt, mivel szerinte a büntudatból elkövetett bűncselekmények mellett számolni kell a túl erős ösztönökből és az én gyengeségéből, vagyis az ítélőképesség elégtelenségéből származókkal is. Reik elméletének van egy fontos kriminálpolitikai következménye is: a büntetést kereső bűnözőkre az elrettentés nem gyakorol pozitív hatást, épp ellenkezőleg, csábítóan hat rájuk.

Dukes idézi Franz Alexandert és Hugo Staubot is, akiknek nyomán úgy véli, hogy a neurotikus eredetű kriminalitás lélektanilag lényegében nem különbözik a neurotikus megbetegedésektől, csak az antiszociális ösztönkésztetések és a moralitás konfliktusa náluk nem neurotikus tünetek, hanem bűnös cselekedetek formájában robban ki. A büntetést a neurotikus – például az önvádoló depressziós – és a bűnöző is keresi, és a bűncselekmény csak mintegy helyettesítője a tudattalanba fojtott mélyebb vágytörekvéseknek. Tehát az elkövetett bűncselekmény és az arra kapott büntetés enyhíti azt a tudattalan büntudatot, melyet ősbibb antiszociális vágyak – például ödipális apagyilkosságra irányuló elfojtott impulzusok – váltanak ki.

A hasonlóságok mellett azonban különbségek is megfigyelhetők. Dukes a berlini Karl Abraham egy esetén keresztül mutatja be, hogy a neurotikusokra jellemző

---

⁶ Részletesebben lásd Reik, 1961.

elkényeztetés helyett a bűnözőnél hogyan jelenik meg a gyermekkorban a szeretet nélkülözése, amelynek következtében a libidó a külvilágról visszavonva a saját személyre irányul (nárcizmus). Így alakul ki a képesség önmaga megszerettetésére (csábítás), ezt követően a bűnöző azzal áll bosszút a szeretetlen szülőfigurát helyettesítő aktuális személyen, hogy becsapja őt. Lelepleződése során ismét „kivettetik” a szeretetből, ami az eredeti trauma tudattalan megismérlésének tekinthető (ismérlési kényszer). A szeretethiány miatti düh, gyűlölet tulajdonképpen az egész társadalomra kivetül. A neurotikust és a kriminálist Dukés véleménye szerint voltaképpen a rombolási erők gyermekkorra jellemző túlsúlya jellemzi, ami a felnőttkori szeretés képességének a kialakulásával elvileg veszít az erejéből. A „régí kerékvágásokban” való megmaradás ismérve a visszaeső bűnözésben tetten érhető, előbb említett ismérlési kényszer erőteljes hatása. Ez a normális fejlődésben is jelen van, de később csak a tudattalan által befolyásolt lelki jelenségekben jelenik meg, például visszatérő álmokban, lelki megbetegedésekben. Tehát a kriminálisokra a romboló erők túlsúlya és ezek megnyilvánulásainak ismételtetése a jellemző. A bűnözést meghatározó tudattalan lelkiségnek egy másik jellegzetessége a már többször említett vallomás kényszere.

A kriminálpszichoanalízis eddig megtett útjának egyik legfontosabb következménye Dukés szerint az a felismerés, hogy mindannyian antiszociális ösztönlényként kezdjük életünket, s ez csak a fejlődés során módosul. Ezzel a pszichoanalízis konkrét tartalmat adott annak, amit a bűnügyi antropológia régóta hangsúlyozott, miszerint a bűnöző „infantilis”. Ezek és más felismerések fontos tanulsággal járnak a büntetési módok, az általános és a speciálprevenció szempontjából is, mert világossá teszik, hogy lélektani értelemben mi hasznos és mi kevésbé. A kriminálpszichoanalízis hozzájárult a beszámíthatósággal és a vétkeességgel kapcsolatos ítéletalkotás differenciálódásához is, akárcsak a felelősséggel kapcsolatos elgondolások fejlődéséhez. A pszichoanalízis felismerései nélkülözhetetlenek lesznek a nevelési elvek korrigálásában, amely eredményeket hozhat a megelőzésben is. A bűnözés megelőzése csak a lelki szabadság elnyerésével válik lehetővé, a speciálprevenció területén pedig olyan bűnügyi klinika létrehozása hozhat eredményt, ahol a lélekelemzési kriminálpedagógiai támogatás lehetségessé válik (ahogyan azt Aichhorn is kezdeményezte). Egy igazi javítóintézet csak ezen az alapon működhetne.

Dukés hangsúlyozza, hogy nagyon fontos lenne a bírák pszichológiai képzése is, és nagyon különösnek találja, hogy a lélektan ismerete nem kötelező a lélektanilag oly rejtélyes bűnesetekben ítélő bírák körében. A bírák önismerete azért fontos, mert az ember csak a saját bőrén megtapasztalva érti meg, hogy miért olyan fontos a tudattalan lelkiség, és csak így képes azt másoknál is méltányolni. Sokszor megfigyelhető, hogy a felettes én szigora járul hozzá az ösztönök kirobbanásához, ebből következően a társadalmi fegyelmezést végző szervek szigorúsága nem járul hozzá a bűncselekmények számának csökkenéséhez. Dukés szerint azonban pozitív útmutatásul szolgálhat Ferenczi politikai elgondolása egy „józan individuálszocialisztikus” irányról, amely az egyén boldogságát részesíti előnyben. Az ember általános és mérhetetlen érdeklődése a bűncselekmények iránt is mutatja, hogy milyen fontos lenne a kriminálpszichoanalitikus szempontok figyelembe vétele és gyakorlati érvényesítése. Szerencsére, írja zárásképpen Dukés, Aichhorn

közreműködésével ez számos egyetemen megvalósult már, de például a fiataikorúak bíróságán is tetten érhető.

Ferenczi kezdeményezéseit, majd Reik elméleti és Aichhorn gyakorlati munkásságát követően, illetve azokkal párhuzamosan Dukes Géza volt az, aki végzettségének köszönhetően egységes, jogtudományi szempontból is szakszerű diszciplínává igyekezett fejleszteni a kriminálpszichoanalízis bontakozó tudományát. Az ígéretes törekvéseknek, akárcsak a budapesti iskola működésének, a magyarországi és európai történelem hamarosan bekövetkező sötét időszaka vetett véget. Ferenczi meghalt, az iskola jelentős képviselői nyugatra menekültek. Dukes Gézát 1944-ben gyalogmenetben a náci Németországba hurcolták; nem lehet tudni, hogy útközben, vagy az egyik haláltáborban halt-e meg (Harmat, 1994).

Ferenczi gondolatainak hatása, kriminológiai munkásságának értékelése

Ferenczi Sándor rendkívül szerteágazó és újjító szellemű munkássága saját korában nagy hatást gyakorolt a pszichoanalízis és a pszichoterápia hazai és nemzetközi fejlődésére. Társadalmi kérdések iránti nyitottsága és gondolkodásának rugalmassága következtében elgondolásait képes volt érvényesíteni a pszichológia területén túl a szomatikus orvoslásban, a pedagógiában, a jogtudomány és a kriminológia területein is. Az ő nevéhez fűződik a kriminálpszichoanalízis, az a kezdeményezés, hogy a pszichoanalízis felismeréseit alkalmazzák a bűnelkövetők indítékainak megismerése és a bűnözők reszocializálása mellett a bűnüldözés szerveinek (pl. bírók) felkészítésében is. Ferenczi újjító törekvéseinek számos követője volt saját korában, így a kényszeres bűnelkövetést és a vallomáskényszer vizsgáló Theodor Reik, a pszichoanalízist a fiatalokkal foglalkozó kriminálpedagógiában hasznosító August Aichhorn, Magyarországon pedig a jogtudós és pszichoanalitikus Dukes Géza. Bár Ferenczi és követőinek elméletei korukban nagyon progresszívnek számítottak, a gyakorlati megvalósításnak valószínűleg számos buktatója lett volna. Ez a kérdéskör ugyanis annyira komplex, hogy a próbálkozást a túlszichologizálás és a megfelelő szakértelem hiánya minden bizonnyal tévútra vitték volna (vö. treatment-modell⁷).

Ferenczi viszonylag korai halála, valamint az európai pszichoanalízis náci általi szétverése nyomán a kriminálpszichoanalízis nem tudott teljes mértékben kibontakozni, nem jutott idő az elképzelések empirikus tesztelésére és a szélesebb körű társadalmi alkalmazás tapasztalatainak levonására. Magyarországon a második világháború után a pszichoanalízis illegalitásba kényszerült, német és angol nyelvterületeken Ferenczi hatása a pszichoszomatikus orvoslásban és a pszichoterápiában érvényesült inkább. Az Egyesült Államokban ugyan a pszichoanalízis nagy népszerűségnek örvendett az Európából kivándorolt pszichotudósok tevékenységének köszönhetően, de ez a hatás inkább a klinikum területén mutatkozott (Harmat, 1994). Ferenczi befolyása ugyan meghatározó volt egyes

---

⁷ A treatment-modell a második világháborút követő évtizedekben meghatározó koncepció volt a kriminológiában, és arra a feltételezésre épült, hogy a bűnözők rehabilitációját a medikális és a pszichoterápiás kezelések mintájára kell megszervezni. A motivációs tényezők problematikussága és az időkeretek határozatlansága miatt a modell hosszú távon kudarcot vallott (Borbíró, 2016).

pszichoanalitikus társadalomtudósok, például a Ferenczi rehabilitációjához jelentősen hozzájáruló Erich Fromm munkásságában (Fromm, 1991), ő azonban kriminálpszichológiai kutatásokat közvetlenül nem folytatott.

Ferenczi világszintű reneszánsza a '80-as évektől kezdődően figyelhető meg a pszichoanalízisben, a pszichoterápiában és a pszichológiai kutatásban (Csabai, 2006; Szummer, 2006). Egyrészt felfedezték, hogy kapcsolati szemléletű terápiás felfogása a modern pszichoterápiás törekvések megalapozásának tekinthető, másrészt a szintén a '80-as évektől kezdve fellendülő trauma-kutatások ugyancsak fontos előfutárt tisztelnek benne. A traumakutatás szorosan kapcsolódik a kriminológiában a viktimizáció témaköréhez, másrészt a háborús és emberiség elleni bűncselekmények témájához is.

Miközben a tehát a pszichopatológia és a pszichoterápia nem lehet meg azon pszichodinamikus koncepciók nélkül, amelyek fejlődésében Ferenczinek igen nagy szerepe volt, a kriminálpszichológia esetében ugyanez nem mondható el. A kortárs kriminológiai és kriminálpszichológiai kézikönyvekben – akárcsak a mainstream pszichológia egészében – a pszichoanalitikus megközelítésnek marginalizált szerep jut. A 900 oldalas *21st Century Criminology: A Reference Handbook* (ed. Miller, 2009) például alig egy oldalt szentel a pszichoanalitikus elméletnek, nem jut tovább Freud elméleteinek ismertetésénél, illetve részben érinti a témát a fiatalkori antiszociális személyiségfejlődés tárgyalásánál. Ez utóbbi esetében a szerzők felhívják a figyelmet Bowlby kötődéseméletének jelentőségére, ami az egyetlen utalás arra vonatkozóan, hogy a pszichoanalízis Freudot követően bármilyen – a kriminálpszichológiát is érintő – fejlődésen ment volna keresztül. A 699 oldalas *The Psychology of Criminal Conduct* (Andrews és Bonta, 2010) ennél jóval részletesebben tárgyalja a pszichoanalízist (84-111. oldal). Hosszú oldalakon át elemzi egyrészt a freudi strukturális személyiségelmélet nyomán kialakított tipológiai kísérleteket, másrészt azokat az empirikus igazolási törekvéseket, amelyek megmaradnak a pszichoanalízis pozitívista tudományosmennyhez leginkább igazodó verziójának, az ego-pszichológiának a keretein belül. Itt sem történik utalás arra vonatkozóan, hogy az elmúlt fél évszázadban az irányzat jelentősen elmozdult a kapcsolati irányba (tárgykapcsolat-elméletek, szelfpszichológia). Összességében a szerzők megjegyzi, hogy „a pszichoanalitikus megközelítés nagyrészt már csak történeti jelentőségű a pszichológián belül, bár nagyon is élő és aktuális az irodalomkritikában és a humaniorák területén” (i.m. 93.). Véleményünk szerint ez rendkívül sommás és a pszichoanalitikus gondolkodás lehetőségeit leszűkítő vélemény, ami megakadályozza azt, hogy az ezen a területen az elmúlt száz év során született eredmények elnyerjék méltó helyüket a tudományterületen belül. Ezért rendkívül fontos volna, hogy Ferenczi életművének integráns részét képező kriminológiai írásai is ismertté váljanak, ezáltal még pontosabb képet nyerhessünk munkásságának komplexitásáról és jelentőségéről. Az ő és követőinek munkásságára épülő értékes koncepciók messzemenőkéig gazdagíthatnák az emberrel kapcsolatos tudásunkat ezen a társadalom egésze számára fontos és meghatározó területen is.

Felhasznált irodalom

- Aichhorn, A.** (1925). *Wayward Youth*. New York: The Viking Press, 1965.
- Andrews, D. A. – Bonta, J.** (2010). *The Psychology of Criminal Conduct*. New York: LexisNexis.
- Borbíró A.** (2016). A kriminálpolitika. In: Borbíró A., Gönczöl K., Kerecsi K., Lévay M. (szerk.), *Kriminológia* (711-764). Budapest: Wolters Kluwer.
- Csabai M.** (2006). A „budapesti iskola” hatása a pszichoszomatikus szemlélet és az orvos-beteg kapcsolat fejlődésére. In: Erős F., Lénárd K., Bókay A. (szerk.), *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (335-352). Budapest: Thalassa Alapítvány.
- Domonkos A.** (2012). Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai irányok a kriminológiában Magyarországon a XIX-XX. század fordulóján. *Miskolci Jogi Szemle*, 7(1): 12-20.
- Dukes G.** (1921). Pszichoanalitikus szempontok a vétkesség jogtanában. *Jogtudományi Közlöny*, 56: 92-94., 102-103.
- Dukes G.** (1927). Egy új büntetőjogi elméletről. *Századunk*, 76-79.
- Dukes G.** (1933). A kriminálpszichoanalízis útja. In: Freud, S. et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Somló Béla Könyvkiadó/Párbeszéd Kiadó, 1993, 266-284.
- Erős F.** (2004). *Kultuszok a pszichoanalízis történetében. Egy Ferenczi-monográfia vázlatja*. Budapest: Józsoveg Könyvek.
- Erős F.** (2011). *Pszichoanalízis és forradalom*. Budapest: Józsoveg Könyvek.
- Ferenczi S.** (1913). A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (158-174). Budapest: Magvető Kiadó, 1982.
- Ferenczi S.** (1928). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (360-385). Budapest: Magvető Kiadó, 1982.
- Ferenczi S.** (1932). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek közt. In: Uő, *Technikai írások*. Budapest: Animula Kiadó, 2006, 101-112.
- Freud, S.** (1920). *A halálösztön és az életösztönök*. Budapest: Múzsák Kiadó. 1991.
- Freud, S.** (1912-13). Totem és tabu. In: Uő, *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (23-157). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Fromm, E.** (1991). Pszichoanalízis – tudomány vagy párthűség? *Thalassa*, 1991, 1: 98-104.
- Görgényi I. – Zséger B.** (2016). Viktimológia és áldozatpolitika. In: Borbíró A., Gönczöl K., Kerecsi K., Lévay M. (szerk.), *Kriminológia* (844-867). Budapest: Wolters Kluwer.

- Harmat P.** (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Miller, M. J.** (ed.) (2009). *21st Century Criminology: A Reference Handbook*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Reik, T.** (1961). *The Compulsion to Confess*. New York: Grove Press.
- Szabó J.** (2016). Biológiai és pszichológiai bűnözésmagyarázatok. In: Borbíró A., Gönczöl K., Kerezsi K., Lévay M. (szerk.), *Kriminológia* (78-104). Budapest: Wolters Kluwer.
- Szondi L.** (1987). *Káin, a törvénszegő – Mózes, a törvényalkotó*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szumner, Cs.** (2006). Freud, Ferenczi és a trauma-elmélet reneszánsza. In: Erős F., Lénárd K., Bókay A. (szerk.), *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (281-304). Budapest: Thalassa Alapítvány.

* * *

Fiáth Titanilla

A „terápiás börtön” története

„Meg kell utáltatni önmagukat önmaguk előtt! Amíg ezt nem tette meg, addig semmit sem végzett! Semmit az égvilágon! Utálniuk kell önmagukat és megvetni [...] Akkor kész a munka!”

(Sánta Ferenc: *Az ötödik pecsét*)

„Sokan elfogadtunk egy megváltozott, új énkoncepciót, amely a rehabilitációs ideálokat alátámasztó »új kriminológiából« eredt. Hinni kezdtünk abban, hogy betegek vagyunk, és kerestük a gyógyírt. Sokan prófétának tartottuk Sigmund Freudot, újra- és újraolvastuk az alapműveit, akárcsak a nála kisebb rangú próféták munkáit: Adlert, Jungot, Horneyt és Frommot”, írja az ’50-es, ’60-as évek amerikai fegyintézeteiről az – akkoriban fegyveres rablások miatt ötéves börtönbüntetését töltő – szociológus, John Irwin (1980, 60.).

A pszichoanalízisnek mint „korrekciós technikának” az alkalmazása kiválóan illeszkedett a II. világháború utáni években a büntetés-végrehajtás filozófiáját érintő változásokhoz. Az ún. „Nagy Házak” – az építészeti nem differenciált, alacsony programaktivitású, elsősorban autoritásra és konformitásra épülő fegyintézetek és börtönmodellek (ld. Huszár, 1997, 8.) – lassan átadták a helyüket az új típusú kontrollgyakorlást alkalmazó börtönrendszereknek, mindez pedig később a ’90-es évek „terápiás börtönei” elterjedéséhez vezetett.

A továbbiakban azt a folyamatot vizsgálom a büntetés-végrehajtás területén, ahogyan a pszichoanalitikus hangsúlyú egyéni kezeléseket – néhány éves „virágzást” követően – egyre inkább felváltották a részben a „bűnözői én” feltételezésén alapuló, részben pedig a kognitív viselkedésterápia metaelméletét alkalmazó terápiás közösségek. Írásom nem egyszerűen a pszichodinamikus irányzatok háttérbe szorulását elemzi a börtönterápiák történeti bemutatása kapcsán, hanem azokat a hatalomtechnikai eljárásokat is, amelyek segítségével a fegyelmezés puhább – pszichoterápiákhoz kapcsolódó – formái váltak egyeduralmukodóvá az ezredfordulón.

Az átalakulás(ok) időszaka¹

Az '50-es évek társadalmi változásaival összefüggésben kezdődött meg a „Nagy Házak” *korrekciós intézetekké (correctional institution)* történő átalakítása, illetve új típusú börtönök építése. A mögöttes elképzelés szerint a bűnelkövetés gyakorisága csökkenthető, ha a bűnözőt különféle „pszichopraktikák” segítségével „kigyógyítják kriminális hajlamaiból”. Noha a reszocializáció mint a börtönbüntetés elsődleges célja számos korábbi reformtörekvésben is megjelent már a történelem folyamán (ld. Foucault, 1990), a világháborút követő évek Amerikájában az „emberjobbító ideák” a pszichiátria tudományában leltek „bizonyítékokkal alátámasztott” megerősítésre.

Az 1950-es években a pszichoanalízis még óriási befolyással bírt az amerikai klinikai gyakorlatban, illetve az oktatásban (Paris, 2017; Nocross, VandenBos és Freedheim, 2011). A korábban a paradigmát övező tabuk jelentősen gyengültek, így az a II. világháború után mainstream irányzattá lépett elő a pszichoterápiák területén. A népszerűvé váláshoz hozzájárulhatott, hogy az erőteljes individualizmus, a szexualitással kapcsolatos ambivalens érzések, a boldogság iránti elkötelezettség, valamint az elképzelés, hogy a siker és a társadalmi elfogadottság a belső szükségletek megfelelő kontrollján múlik, ideális klímát teremtettek Amerikában a pszichoanalízis befogadásához (Cushman, 1995).

Míg a pszichoanalízis Európában részben a régi, tradicionális, patriarchális renddel szemben emelkedett fel, addig az amerikaiak elsősorban a gyógyulás, a javulás, az önkiteljesedés útjaként tekintettek rá. A II. világháború után ráadásul mélyen hittek abban a gondolatban, hogy a jövőbeli társadalom mentes lesz a bűntől, még ha maga a pszichoanalízis sohasem tett is ilyen ígéretet (Samuel, 2013). A bűnelkövetésről egyre többen gondolkoztak úgy, hogy akik valami „rosszat”, „törvénysértőt” tettek, voltaképp nem „gonoszak” a szó hagyományos értelmében, inkább olyan személyek, akik „valamilyen problémától szenvednek”. Mindezzel párhuzamosan pszichoanalitikusan elkötelezett „korrekciós szakemberek” érkeztek a fegyintézetekbe, hogy hozzájárassanak a fogvatartottak megismeréséhez és a „terápiához”.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező „segítők” börtönbe áramlásával a büntetés-végrehajtás hagyományos filozófiája megváltozott. Megjelentek a „határozatlan idejű büntetések” – azaz a fogvatartott szabadulásáról egy, az illető „gyógyulttá” nyilvánításáról döntő bizottság határozott. Kezdetét vette az elítéltek különböző szempontok szerinti klasszifikációja, illetve az egyes bűnelkövetői csoportok kezelése (*treatment*). Természetesen a rendszer mindhárom elemével kapcsolatban komoly problémák adódtak:

- A fogvatartottak feltételes szabadlábra bocsátásáról határozó bizottság a döntéshozatal *önkényes* jellegét lényegében arra használta, hogy megerősítse az elítéltek börtönszabályok iránti konformitását. A *parole board*-ok mindemellett rendkívül előítéletesen működtek, és sok esetben a döntéshozók egyéni

---

¹ Az alábbi fejezet elsősorban John Irwin *Prisons in Turmoil* című, 1980-ban megjelent, a modern amerikai börtöntípusok történetét bemutató munkája alapján készült, amelyre a továbbiakban külön nem hivatkozom a főszövegben.

preferenciáit helyezték előtérbe (a magasabb társadalmi pozíciókat betöltő, fehér elitéltek általában „megválthatónak” minősültek, és hamarabb szabadulhattak, míg az alsóbb osztálybeliekre és a feketékre rásütötték az „irracionalis”, a „tapasztalatokból való tanulásra képtelen” bélyegeket [lásd Sloop, 1996]).

- A klasszifikáció megvalósításához olyan diagnosztikai rendszerekre lett volna szükség, amelyek megbízható és érvényes módon határozzák meg az egyén kriminalitásának „minőségét”, „típusát” vagy „intenzitását” – a lélektan és a társadalomtudományok ugyanakkor képtelenek voltak lépést tartani az említett igényekkel, azaz nem látták el a büntetés-végrehajtást megfelelő mérőeszközökkel és hatékony terápiás technikákkal.

- Mivel a „korrekciós intézetek” nem afféle vákuumban működtek – vagyis körülölelte őket a szélesebb társadalom elvárásrendszere, illetve a vezetőség és a személyi állomány több évtizedes hierarchikus felépítménye, szervezeti kultúrája –, a börtönbüntetés céljának továbbra is a fegyelmezést, a szigorú kontrollt és az elitéltek korlátozását tekintették. Mindezek miatt a „korrekciós intézetek” lényegében képtelenek voltak a fogvatartottak rehabilitációjára berendezkedni.

A bevezetésben idézett John Irwin szerint a pszichoterápiás kezelésekkel szemben említhető legfontosabb kritika, hogy az *egyénre* irányuló fókusz elhomályosította a *társadalommal* kapcsolatos problémákat: „Néhányan önjelölt lélekelemzőkké váltunk, és órákat töltöttünk egymás analízisével. [...] Miután betegekként tekintettünk magunkra, a figyelmünk is befelé fordult, vagyis nem foglalkoztunk társadalmi kérdésekkel és a börtönkörülményekkel. Mindez meggátolt bennünket abban, hogy a helyzetünket igazságtalannak lássuk, illetve hogy közösen alakítsunk ki kritikus attitűdöket a börtönnel és a társadalommal szemben” (Irwin, 1980, 60.).

A '60-as évek közepére – a börtönfalakon kívül is – jelentősen megváltozott Amerika pszichiátriai térképe. A pszichoanalízis egyre inkább elveszíteni látszott egyeduralgó pozícióját a pszichoterápiák területén. Ennek legfontosabb okai röviden összefoglalva a következők voltak (Paris, 2017; Samuel, 2013 alapján):

- Átalakult a pszichoterápiák finanszírozásának rendszere. A kormány egészségügyi politikája szerint: „Inkább keveset adjunk sokaknak, mint sokat csupán keveseknek”. Az új eljárásrend az egyéni mélyanalízis szempontjából rendkívül kritikus volt, hiszen az időkorlátos terápiáknak biztosított előnyt.

- Az érzelmi állapot rövid időn belül történő javulásával kapcsolatos elvárások szintén a gyors és olcsó terápiás ígéreteknek kedveztek.

- Az akadémiai pszichológusok legfontosabb érve a pszichoanalitikus paradigmával szemben a tudományosság hiánya volt. Nem találtak megfelelően alátámasztott, kontrollált, a megbízhatóság és az érvényesség kritériumaival rendelkező vizsgálatokat a terápiás érték és hatékonyság igazolására.

- Mindezzel párhuzamosan a viselkedés-fókuszú, illetve kognitív irányzatok a korábbiánál nagyobb hangsúlyt fektettek az elméleti tesztelésre, és

meggyőző adatokat produkáltak. A fogalmaikat igyekeztek a tudományos tesztelhetőség kritériumaival összhangban kidolgozni.

- Egyre elterjedtebbeké váltak azok az „akciófókuszú”, „direktív” eljárások, amelyek „puszta megértés” helyett immár „kezelték” a klienseket, és tanácsot adtak.

- Nőtt az – egyébként egyre nagyobb hatékonysággal büszkélkedő – gyógyszeres terápiák elfogadottsága is.

- A '60-as évek vége felé / a '70-es években már virágzó módszertani eklekticizmusnak lehetünk tanúi (azaz kevésbé találunk olyan, a pszichoanalízishez hasonló paradigmát, amely egyeduralomra törhetett volna, vö. Conn, 1974). Megjelentek a pszichoanalízisnél „felhasználóbarátabb”, tömegekhez szóló, népszerű terápiák is (pl. Berne tranzakcióanalízise, encounter csoportok stb.).

- A '60-as években jelentősen megváltozott a pszichoterápiák társadalmi környezete. Az évtized ellenkulturális mozgalmi visszautasították a „külső fegyelmézést”. „Do your own thing” – szölt az új idők új mantrája. Az „autoriterként”, „merevként” jellemzett pszichoterápiás iskolákat elutasították. Thomas Szász műveivel összefüggésben ráadásul magát a terápiát is az elnyomás eszközeként ismerték fel.

- Mindehhez kapcsolódóan jelentős kritikával illették a pszichoanalitikus megközelítéseket a feminista irányzatok is (melyek szerint a paradigma nem más, mint a férfi előítéletesség és a nőekkel szembeni diszkrimináció 20. századi manifesztációja).

- Összességében elmondható, hogy a '60-as években a viselkedést, illetve a pszichopatológiákat érintő magyarázatok egyre gyakrabban helyezték az egyéni életútról és kapcsolatokról a *társadalmi tényezőkre* a hangsúlyt. Maga Anna Freud is elismerte a nézőpontváltást egy, a Hunter College-ban tartott előadásán 1968-ban: „A fiatalokat manapság nem az ember önmagával folytatott küzdelme, hanem az embernek a társadalommal szembeni harca érdekli igazán” (idézi Samuel, 2013, 131.).

A büntetés-végrehajtás területén az említett, szélesebb körű társadalmi, illetve a pszichoterápiát érintő „civil” változások természetesen éreztették a hatásukat. A reintegráció kudarcai és a rehabilitációs ideológia keserű melléktermékei következtében a '60-as évek történetében a treatment ideológiák *második hullámának* alakulását követhetjük nyomon. Míg a paternalisztikus szemléletű korai próbálkozások a „bűnöző mint érzelmileg zavart és rosszul alkalmazkodó egyén” pszichodinamikus koncepciójára épültek – a kezelés tehát az egyén „lelki betegségét” vette célba –, addig az új megközelítés szerint a fogvatartottak ugyanolyan emberi lények voltak, mint bárki más. A terapeuták a bűnelkövetést a társadalmi és politikai berendezkedésből következőnek tartották (emiatt a '60-as években dolgozó treatment-személyzet tagjai közül sokan jobban tisztelték és kedvelték a rabokat, mint a felügyelő kollégáikat).

A visszaesési mutatók azonban az intenzív kezelési próbálkozások dacára sem csökkentek (lásd például Martinson 1974-ben megjelentetett, 230 börtönprogram hatékonyságvizsgálata alapján készített összefoglalóját a „rehabilitációs programok bukásáról”). A szélesebb társadalom rabok iránti megértése, szimpátiája lassacskán a bűnözéstől való félelemmé és a bűnelkövetőkkel szembeni ellenségességgé változott.

Irwin kiemeli, hogy az 1980-as évek rehabilitációs törekvései – a treatment '50-es évekbeli „első hullámához” hasonlóan – ismét a fogvatartottak erősebb kontrollját vették célba. Véleménye szerint az elítéltek kezelése szempontjából legveszélyesebb teória a „bűnözői típus” lombrosói elképzelése, amelyet a '70-es évek végén – a pszichiátria tudományos köntösébe öltöztetve – Samenow és Yochelson fejtett ki.

„A régi elmélet iránti érdeklődés újjáéledése érthető – veti fel Irwin (1980, 218.) –, ha figyelembe vesszük a bűnözőitípus-elméletek vonzerejét. Ha igaz volna ugyanis, hogy a legsúlyosabb bűncselekményeket egy relatíve kis létszámú csoport tagjai követik el, akik bizonyos azonosítható tulajdonságaik mentén lényegesen különböznek a többi embertől, akkor a rendőrség, a bíróságok és börtönök azonosítani tudják majd őket, és képesek lesznek ezeknek az embereknek az állandó megfigyelés alatt tartására, valamint a közösségtől való elkülönítésére. Ily módon a társadalom bűnözéssel kapcsolatos aggodalmait kezelhetővé válnának anélkül, hogy a kritikai kriminológusok által javasolt, bonyolult változtatásokat – a lehetőségek, a javak és a hatalom újraelosztását – be kellene vezetni.”

Napjaink fegyintézetei

Az '50-es évekbeli rehabilitációs törekvések filozófiájához való részleges visszatérés a '80-as évektől napjainkig – lásd például az amerikai terápiás programok alapjául szolgáló Yochelson–Samenow-féle szakkönyveket a „bűnözői” gondolkodásról – egyúttal azt is jelenti, hogy a bűnelkövetőket egyre ritkábban látjuk a „rendszer áldozatainak”, akiknek támogatásra lenne szükségük. Crewe (2009) úgy gondolja, hogy a börtönök terápiás hangsúlyúvá válása napjainkban néhány lényeges ponton mégis különbözik a 20. századi „első hullám” pszichodinamikus eszmerendszerétől. Az antropológus *neopaternalizmus*ként azonosítja azt a filozófiai kombinációt, amelyre a modern, terápiás elvekre épülő büntetőintézetek mindennapi gyakorlata épül. A neopaternalizmus az önszabályozásról és az egyéni felelősségről vallott *neoliberális*, az autoritásnak való engedelmességet, a kontrollt és a kikényszerített együttműködést a középpontba helyező *újkonzervatív*, illetve a „tisztességes gondoskodás” elvét hangsúlyozó *paternalisztikus* megközelítések ötvözeté:

- A – főként kognitív-viselkedésterápiás elvekre építő – börtönprogramok az egyéni felelősséget és az önmenedzselést emelik ki. Az egyén az alternatívák mérlegelésére képes „racionális ágensként” tételeződik, aki még a tőle függetlenül előálló következményekért is felelősséget vállal. Az autonómia és az

önmeghatározás képessége előfeltételezett: az egyénnek szabadnak kell lennie ahhoz, hogy bizonyos hatalmi gyakorlatok alanyává válhasson (vö. Garland, 1997). A fogvatartott *neoliberális* perspektívából afféle „vállalkozóvá” válik, aki kizárólagosan felel a személyes jóllétéért (ily módon a felelősség az államról az egyénre ruházódik át). A reszocializációs csoportfoglalkozásokon és képzéseken kívül a börtönök mindennapi működésében is csökkenni látszik a „tisza autoritarianizmus”. A progresszív rezsimek, illetve a Nagy-Britanniában bevezetett „megérdemelt kiváltságok rendszere” az egyéni együttműködéshez kapcsolta a jutalmak és az intézetbeli lehetőségek rendszerét.

- A *paternalizmus* abban érhető tetten, ahogyan a rabot megpróbálják megóvni a „tehetetlenségbe süppedéstől” és az információ hiányában elkövetett cselekvésektől (ily módon igazolható egyúttal a fogvatartott életébe való erőszakos „betolakodás” is). Lehetőségeket kínálnak fel számára – ezekben az esetekben pedig egy újfajta szelfet, az elítélt „jobbik énjét” igyekeznek megszólítani.

Mivel számos, napjaink börtöneiben hétköznapiak és „elengedhetetlenül fontosnak” tartott tárgy vagy lehetőség birtoklása – pl. a televízióhoz való hozzáférés, internethasználat, gyakoribb látogatófogadások stb. – az örökkel és a nevelőkkel való együttműködésen múlik, a velük való kiegyensúlyozott kapcsolatok már nem esnek olyan szigorú szankciók hatálya alá, mint korábban. Ugyanakkor – mivel az értékelés és a bánásmód „egyénesített” – sokszor nem egyértelmű, ki és milyen szempontok alapján hozza meg a döntéseket. A fogvatartottak úgy érzik, jobbára csak találgathatnak az életüket befolyásoló határozatok kapcsán – így azzal sincsenek tisztában, hogy mikor meddig feszíthetik a húrt (a Crewe-nak [2009, 109.] minderről beszámoló egyik fogvatartott a helyzetet egy befőttesgumihoz hasonlította: csak akkor tudod, meddig nyújthatod, amikor már elszakadt). „Hiába rehabilitáció-hangsúlyú minden, mégis kontrolláló – jelentett ki egy elítélt. A kurzusok, amiket bevezetnek, vagy az, hogy tévéket osztogatnak: ezek mind kontrollmechanizmusok, az emberek mégis beveszik a mesét” (Crewe, 2009, 107.).

Terápiás közösségek és kognitív viselkedésterápia

A „Mit számítana, ha mindaz, amit Foucault mondott a börtönről, hamisnak bizonyulna?” című provokatív cikkében Alford (2000) azt állítja, hogy a modern fegyintézetek nem hogy nem „panoptikusak”, de sok tekintetben a „mindenkit megfigyelés alatt tartó, láthatatlan hatalom” elrendezés ellentéte jellemző rájuk. A biztonságért felelős személyzetnek a fogvatartottak monitorozása helyett elegendő a ki- és bejáratokat ellenőriznie (így a többi, *odabent* zajló esemény folyamatos követése lényegtelenné válik). A valódi hatalom a szerző értelmezése szerint annyit jelent, hogy felesleges az „állandó felügyelet”, a figyelem szükségessége ugyanis a hatalom *korlátainak* a jele.

Alford megjegyzései igaznak tűnhetnek a fogvatartottakat „semmittevésre kényszerítő” (vö. Foucault, 1990) normál börtönökben, a terápiás hangsúlyú

intézetekben azonban a rehabilitációs törekvések intenzívebbé válásával párhuzamosan a megfigyelés és ellenőrzés mértéke is növekedni látszik. Crewe (2009) a „megérdemelt kiváltságok progresszív rendszere” és az intenzív kezelési programok kapcsán megjegyzi, hogy a börtönök a *közösségre* helyezett hangsúly következtében egyre inkább mindenlátóvá (pontosabban: *omni-optikus*sá) válnak *panoptikus* helyett. Mindez annyit jelent, hogy minél erősebben érvényesülnek az intézetben a rehabilitáció vagy a terápiás közösség elrendezésének elvei, annál jellemzőbb, hogy a megfigyelés joga és kötelessége immár nem egy csekély kisebbség (az őrség), hanem *mindenki* osztályrészévé válik.

Noha a rehabilitációs jellegű foglalkozások – rövid kognitív viselkedésterápiák, szakkörök, tanfolyamok, szakmaképzés, stb. – a 20. század második felétől kezdődően szinte valamennyi amerikai és európai börtön programkínálatának általános részévé váltak, illetve egyre több „terápiás hangsúlyú” intézet nyílt, az úgynevezett *terápiás közösség* (TC) elrendezés a '90-es évektől vált egyre népszerűbb eszközzé az amerikai büntetés-végrehajtás területén. A TC-k általános jellegzetessége, hogy az együtt élők közösségében a mindennapi működés és a gyógyulás nem pusztán egy hierarchikusan szerveződő személyzet, hanem a személyi állomány és a kliensek *közös* gondjává és felelőségévé válik.

A napjaink büntetés-végrehajtási intézeteiben működő TC-k két, egymástól függetlenül fejlődő terápiás hagyományt építettek magukba (Vandeveldé és mtsai, 2004):

- A Maxwell Jones-féle *demokratikus TC* a minden szinten kölcsönös kommunikációt, a konszenzuson alapuló közös döntéshozatalt, a közösség vezetésében való részvételt és az „itt és mostban” zajló interakciókon keresztül történő társas tanulást hangsúlyozza. Alapelvei közé tartozik az *engedékenység* (a bentlakók szabadon, a negatív következményekkel való szembesülés nélkül fejezhetik ki gondolataikat és érzéseiket); a *demokrácia* (a kliensek és a személyzet egyenlő lehetőségekkel vehet részt a szervezeti életben); a *közösségiség* (az egymással való szabad interakciók során a valahová tartozás és a másokért vállalt felelőség érzései teremtődnek meg); valamint a *valóságvizsgálat* (a bentlakók személyiség- és viselkedésváltozását, éntudatoságuk fejlődését leginkább az a folyamatos konfrontáció segíti elő, melynek során szembesülnek a képpel, amit a többiek kialakítottak róluk).

- A *koncepcionális* vagy *hierarchikus TC* eredetileg gyógyulni vágyó drogfüggők közösségeként jött létre 1958-ban Charles Dederich vezetésével (Synanon Terápiás Közösség). A terápiás közösség olyan drogmentes környezetet biztosított, amelyben az addikciós problémákkal küzdők „szervezett és strukturált módon” haladhattak a változás, a civil közösségben megvalósítható józan élet felé. Alapelvei a *közösség* (az együttélés és az egymásért való felelősségvállalás a társas tanulás legfontosabb eszközei); a *hierarchia* (az „idősebb” tagok szerepmódként szolgálnak); a *konfrontáció* (a sorstársak a közösség elveivel és értékeivel szembenálló viselkedés abbahagyására és megváltoztatására buzdítják a „szabályszegőt”); illetve az *önsegítés* (míg a társak csak facilitálhatják a változásokat, addig az egyént magát terheli a változásért vállalt felelőség).

A terápiás közösségek napjainkban a fogvatartottak társadalomba való reintegrációjának, illetve specifikus elítélts csoportok – erőszakos bűnelkövetők, drogfüggők, szexuális bűncselekményekért elítéltek – kezelésének széleskörűen alkalmazott eszközei. A legfontosabb alapelvük a *közösség* mint módszer használata, azaz az együtt élő és egymással konfrontálódó sorstársak alkalmazása a pszichológiai és viselkedésváltozások előmozdítása érdekében. A társak monitorfunkciója és az egymástól kapott feedback – legalábbis az elképzelések szerint – az állandó önkorrekciót, valamint az egymással való kooperációt serkentik (de Leon, 2000).

A terápiás közösséget a módszer elkötelezett hívei az *iskolához* vagy a *családhoz* hasonló társas milióként értékelik. Mint ilyen, egyfelől szerepet játszhat a valahová tartozás érzésének elősegítésében (itt a gyakori, intenzív, időben állandó, pozitív és kölcsönös elismerésen alapuló kapcsolatoknak van jelentőségük, vö. Baumeister és Leary, 1995). Másfelől – és a büntetés-végrehajtási rehabilitációban leginkább ez az elem hangsúlyozódik – serkenti a saját tettekért való felelősségvállalást (vagyis a kezelésben részesülő kliensek önmagukat mint ágenseket lesznek képesek felismerni). A közösség tagjai a rendszeres, erősen strukturált találkozások, a formális és informális tevékenységek végzése közben közös felelőségekben osztoznak: felelősek egymásért, kollektív döntéseket hoznak, amelyek a közösség működését befolyásolják, illetve figyelembe veszik és megbeszélik az egymással kapcsolatos véleményüket és érzéseiket (Pearce és Pickard, 2012).

A kezelés „tartalmi részét” tekintve Andrews és Bonta (2003) leginkább elterjedt, ún. RNR (*risk-need-responsivity*) modellje a *társas tanuláselméleti* és *kognitív viselkedéses stratégiák* alkalmazását propagálja. A CBT (*cognitive behavioral therapy*) – a „hibás gondolkodásminták” korrekciójának eredményességébe vetett hittel, az erős társas kontroll szükségességének feltételezésével és az egyéni felelősség üzeneteivel – a '90-es évektől kezdődően a börtönprogramok uralkodó elméleti keretévé vált. Az *evidence-based* jellegre helyezett hangsúly mainstream tudományos legitimitással látta el a büntetés-végrehajtás rehabilitációs próbálkozásait (amivel az eltérő elméleti alapokon álló dinamikus szemléletű iskolák nem vehették fel a versenyt – a „mérhetőség” hiánya ráadásul a „hatékonyság” alátámaszthatatlanságával és a finanszírozás megvonásával is összefüggésben áll). Noha Yochelson és Samenow a műveikben nem sorolják magukat a kognitív irányzat képviselői közé, mivel maguk is a „bűnözői gondolkodásmód” kiigazítására fókuszáltak, nem hogy teoretikus különbségeket nem fedezhetünk fel a CBT és az általuk írott háromkötetes *The Criminal Personality* filozófiája között, de a büntetés-végrehajtó intézetekben futó programok jó része nyíltan épít is a szerzőpáros munkájára (vö. Gowan és Whetstone, 2012; Fox, 1999a, 1999b).

A „kriminogén gondolkodás és viselkedés” magyarázatára kidolgozott kognitív elméletek a bűnelkövetést különböző *szocio-kognitív deficitekhez* kapcsolják. Hiányosságok és torzítások találhatók abban, ahogyan az egyén önmagát, másokat és a világot általában észleli és megérti. Mivel a CBT az ún. kriminogén tényezőket (énközpontú attitűdök, mások hibáztatása, a saját felelősség „minimalizációja” – azaz a bűnözői viselkedés utólagos igazolása és racionalizálása) *nem realiztikus* hiedelmekként értékeli, a klienseket arra buzdítják a terápia során, hogy vizsgálják felül az említett kogníciókat, és generáljanak „valószínűbb”, alternatív hiedelmeket.

A CBT-t és a terápiás közösségeket érintő kritikák

Noha a CBT képviselői, illetve Yochelson és Samenow (2004a, 2004b, 2004c) hangsúlyozzák, hogy terápiás próbálkozásaik elsősorban a „bűnözői gondolatok” adaptívabb hiedelmekkel való kicserélését célozzák, úgy tűnik, hogy a kogníciókból lényegében a „bűnöző” típusának képmása rajzolódik ki. Fox (1999a, 1999b), aki erőszakos bűnelkövetők terápiás programjait kutatta a résztvevő megfigyelés módszerével, azt találta, hogy a rabok tapasztalatait egy *ideáltípusos bűnözői mintázatban* helyezik el a kezelés során. Az intézmények bizonyos típusokat várnak el, és miután a „kriminogén szelfek” dinamikus, diszkurzív konstrukcióját létrehozták, az *egyénekre* ezek szerint a *típusok* szerint reagálnak. A fogvatartottaknak a továbbiakban ezzel az újonnan létrehozott „bűnözői identitással” kell azonosulniuk (fel kell ismerniük önmagukat a kezelés által felkínált sémákban). A programok Fox szerint az *abnormalitás* speciális konstrukciójára épülnek, illetve az abnormalitás, a kognitív torzítások és az antiszocialitás sajátos elegyére, és így hozzák létre az „igazság uralmát” (vö. Foucault, 1996).

További probléma CBT-megközelítésekkel, hogy a megváltoztatni kívánt viselkedés *eredeti* kontextusát teljes mértékben figyelmen kívül hagyják, s ily módon lehetővé teszik, hogy a társadalmi egyenlőtlenség, a munkanélküliség, a szegénység, a rasszizmus vagy egyes szubkultúrák értékrendjének kérdéskörét ne kelljen érinteni. A „szენvedélyek” hátterében például az elméletalkotók szerint *irracionális* ítéletek állnak (Robertson, 2000) – fel sem tételezik, hogy a bűnelkövetők a saját környezetükben nagyon is racionális cselekvők lehetnek. A kontextus jelentőségének leértékelése természetesen az *egyéni felelősség* konstrukciójának ad zöld utat. Az „átpszichologizált” bűnelkövetői magatartás így társadalmi problémából *egyéni patológiává* válik.

Miután a résztvevők azonosították „torz gondolataikat”, megkezdődhet azok „adaptívabbakra” való lecserélése. Fox (1999a) szerint ezek az „alternatív hiedelmek”, vagyis a programokon megerősített kollektív reprezentációk lényegében a kulturálisan elfogadott erkölcsi standardokat tükrözik (az ezektől való eltérés pedig a *patológiával* válik egyenértékűvé). Óhatatlanul felmerül a kérdés: vajon a „kedvező terápiás légkör”, vagyis a más börtönrészlegekhez viszonyított nagyobb biztonság egyebek mellett nem azt a célt szolgálja-e, hogy az említett morális standardokat minél hatékonyabban tegyék magukévá a résztvevők?

További kritika a börtönökben alkalmazott CBT-elvekkel kapcsolatban, hogy – miközben ülésről-ülésre pontosan definiált célokat határoznak meg, és ragaszkodnak az előre kidolgozott manuálokhoz (Ward és Maruna, 2007) –, túlságosan gyors és egyértelmű eredményekre, egyszerű kockázat/szükséglet-elemzésekre, illetve komplex problémák célirányos és azonnali megoldására számítanak. A szerzőpáros fontosnak tartja kiemelni, hogy sok „kriminogén szükséglet” elsődlegesen nem *pszichológiai* természetű (ehhez elég visszautalniuk a Maslow-piramis legalsó fokára). A szükségletek ráadásul rendkívül komplex és interaktív módon asszociálódnak egymással – képtelenség egyszerű „gondolatcserékkel” a társas környezetébe ágyazódó személyiség jóval bonyolultabb problémáit kezelni.

A kognitív terápiás megközelítés mint metaelmélet az ezredfordulóra a szerhasználó, a szexuális bűnelkövetéssel vádolt, illetve „magas kockázatú bűnelkövetőként” azonosított fogvatartottak szinte kizárólagos kezelési stratégiáját alapozza meg az amerikai és nyugat-európai börtönökben. Pszichoanalitikus elvek szerint működő terápiás részlegekkel elvértve találkozhatunk ugyan (lásd pl. az angliai Grendon Prisont), de ezekben a határozatlan idejű, csoportanalitikus módszerekkel dolgozó programokban a résztvevők többsége előzetesen elvégezte a kognitív elveken nyugvó bevezető kurzusokat is.

A továbbiakban röviden összefoglalom, hogy egy általam vizsgált amerikai, szexuális bűnelkövetők részére kidolgozott 9 hónapos programon miért válhatott a CBT kizárólagos megközelítéssé a pszichodinamikus módszerekkel szemben:

- Az elítéltek az első héten „A program alapelvei” című dokumentum első pontjában találkoznak az alábbi kijelentéssel: „Elsődleges feladatom, hogy önmagamon dolgozzak. A kezelés célja, hogy NE TEGYEK TÖBBÉ ÁLDOZATTÁ MÁSOKAT!” Mindez egyfelől annyit jelent, hogy a fogvatartottnak a következő hónapokban *dolgoznia* kell: a programmal való együttműködés, az önmagán végzett kemény *munka* válik a legfontosabb feladatává. Másfelől, hogy a hagyományos pszichoterápiákkal ellentétben a treatment itt elsősorban *mások* – és nem a terápiában részt vevő személy – javát, pszichés jóllétének biztosítását célozza.

- A treatmentnek mint „a személyiséget célzó több hónapos munkavégzésnek” a metaforájából következően a fogvatartott énje elrontott, selejt munkadarabként íródik újra. Ahogy az *Alapelvek* című írás fogalmaz: „A legsúlyosabb problémám: Azt akarom, amit én akarok, és akkor, amikor én akarom.” A hibás személyiséget a probléma azonosítását követően fáradságos munkavégzéssel lehet csak helyreállítani. Mivel a bajok okozója az „én akarom” mentalitás – vagyis a személy problémája a *személyiség* maga –, a megoldás természetesen a „régien” totális megsemmisítése: „A csoportmunka fókuszja, hogy megtanuljam megkérdőjelezni a gondolataimat, az érzéseimet és a viselkedésemet.”

- A személyiség totális átalakításának megcélzása látszólag ellentétben áll a további hónapok, illetve pszichometriai felmérések gyakorlatával: a program során az elítélt személyiségének komplexitása, egyedi jellemzői kevésbé lesznek fontosak, mint azok a *bűncselekményével* összefüggésbe hozott tulajdonságok, amelyek feltételezhetően a jövőbeli viselkedését is meghatározzák majd. A mérés és a beavatkozások fókuszpontjai a 9 hónap során egyértelműen jelzik a kliens felé, hogy kizárólag mint *szexuális bűnelkövető* kerül a terápiás beavatkozás hatálya alá.

- A szexuális bűnelkövetőként meghatározott egyén a továbbiakban a *szabadulása utáni feltételezett magatartása* felől nézve lép az érdeklődés középpontjába. Mind a múltbéli tettei, mind a jelenlegi magatartása kizárólag a hipotetikus jövő irányából nyerik el az értelmüket.

- A szexuális bűnelkövető életrajza az első terápiás beavatkozástól, vagyis a felméréstől kezdődően újraíródik. Korábbi életeseményei vagy személyiségének jellegzetességei immár *kockázati tényezőkként* definiálódnak – így lesz például a gátlásosságából a társas elutasítottság visszaesést előrevetítő veszélyjelzője, gyakori szomorúságából pedig a negatív emocionalitás rizikófaktora. Az ismerősökre, a családra, a barátokra ugyancsak kockázati tényezőkként vagy „támogató csoportokként” hivatkoznak a továbbiakban.
- Összegezve az eddig mondottakat: noha a terápia a teljes személyiséget igyekszik uralma alá vonni, az élettörténetnek és a viselkedésnek csupán egy kisebb eleme – az érdeklődés kizárólagos fókuszában álló bűnelkövetés – felől fogalmazza újra a szelfnarratívákat.

A kognitív terápia a büntetés-végrehajtási intézetekben használt, szélsőségesen leegyszerűsített formájában a dinamikus megközelítéseknel könnyebben illeszkedik a fenti elvárásokhoz. A „hatékony” menedzseri szemléletével összhangban a CBT-programokon viszonylag nagy létszámú elítéltközösség kezelhető (mindenki ugyanazokat a programpontokat teljesíti, így az egyéni jellegzetességek eltűnnek, illetve feloldódnak a „bűnöző személyiség” fölérendelt ideájában). A csoportvezetéshez nem szükséges pszichológus diploma, a terápiás alapelvek az elképzelések szerint könnyedén megragadhatók (az általam vizsgált, 240 elítéltet kezelő intézetben például egyetlen klinikai szakpszichológus dolgozott szupervízorként, a terápiák vezetői szociális munkások voltak). Mivel a CBT az „itt és mostra” koncentrál, a viselkedés elemzésekor a múltbeli történések, illetve a tudattalan folyamatok kikerülnek a lehetséges magyarázatok köréből. A teória nem csupán a szexuális támadáshoz vezető „hibás gondolkodási folyamatokat” hangsúlyozza. Kognitív torzítások okozzák azt is, hogy a bűnelkövető a későbbiekben vagy teljes mértékben tagadja a tettet, vagy elutasítja az abban játszott felelősségét, például azáltal, hogy az áldozatot kezdi el hibáztatni, valamilyen belső állapotot (pl. részegséget, droghatást) jelöl meg akadályozó tényezőként, esetleg korábbi tapasztalataira (pl. gyerekkori traumatizációra) hivatkozva igyekszik felmenteni magát. A fentiekből következik, hogy a gondolkodásra fókuszáló kognitív terápia elmélete szerint a szexuális bűncselekmény a bűnelkövető *tudatos döntéseinek* az eredménye. Az elkövető így tettei *kizárólagos ágensévé* válik: jogilag és morálisan is egyedül ő a felelős a viselkedéséért (Waldram, 2012).

A CBT- és az RNR-modellek kritikáján kívül a *terápiás közösség* börtönbeli megvalósítása is számos problémát vet fel. Paik (2006) szerint a modern TC és a Goffman (1961) által vizsgált intézetek között lényeges különbség, hogy előbbibe többnyire *önként* jelentkezhettek a résztvevők. A későbbiekben, a részletes elemzés során a szerző rávilágít arra, hogy a kliensek „önkéntességének” hangsúlyozása leginkább a „felelősségnyelv” része. („Ön jelentkezett, a kezelés voltaképp az Ön *választása*”, stb.) Paik arra a következtetésre jut, hogy a büntető igazságszolgáltatás által üzemeltetett terápiás közösségekre a *kikényszerített önkéntesség* jellemző, hiszen egy bizonyos típusú, a terápia során „propagált” szelf elfogadásához komoly előnyök kapcsolódnak (korábbi szabadulás, a teljes börtönbüntetés elengedése, biztonságosabb intézet és így tovább).

Az ily módon létrehozott „önkéntesség” természetesen csapdákat rejt magában. A személyi állomány többnyire gyanakvó a résztvevők igazmondásával kapcsolatban (Paik, 2006; Fox, 1999a, 1999b; Waldram, 2012), különösen akkor, amikor a kliensek pozitív változásokról számolnak be. A terapeuták általános meggyőződése, hogy a résztvevők – hangzatos szólamaik vagy a „felelősségnyelv” elsajátítása ellenére – továbbra is kognitív torzításokkal élnek, azonban jól felfogott érdekeik miatt leplezik azokat.

A terápiás közösségek a szociális tanulás magatartásváltozásban játszott szerepének hangsúlyozásakor a társak viselkedésének állandó monitorozását, a hibák „jelentését” és korrekcióját várják el a résztvevőktől. Gowannal és Whetsone-nal (2012) egyetértve azt mondhatjuk, hogy a büntetés „keménységének” látszólagos csökkenése a rehabilitációs hangsúlyú intézetekben inkább a *kontroll kifejezőmódjának* változását jelenti. A neopaternalisztikus terápiás börtön, úgy tűnik, a korábbi próbálkozásoknál sikeresebben ásta alá a rabok közötti szolidaritást, amikor az egymásért való felelősségvállalás ideológiájába csomagolta be az „omni-optikus” elrendezést, vagyis a megfigyelést és a besűgást. A másik szabályszegő viselkedéséről szóló jelentés sokak számára elveszítette korábbi negatív jelentésárnyalatát, és *segítő aktusként* értékelődik. Ahogy azonban Crewe (2009) felhívja rá a figyelmet, mindez ahelyett, hogy fokozta volna a bizalmat, az egymás iránti jóérzéseket és a rabok közötti szolidaritást, álarcok viseléséhez és a társas éntől való elidegenedéshez vezetett.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a TC-modell a közösséget *eszközként* használja fel arra, hogy élethelyzetek olyan széles skáláját hozza létre, amelyben a résztvevők újrajátszhatják/újratanulhatnak a civil kapcsolataikat (Kennard, 2004). Minden, ami az együttélés folyamán a kliensek, illetve a kliensek és a személyzet közötti interakcióban történik – különösen, ha valamilyen krízis lép fel –, *tanulásként* értelmeződik. Az állandó monitorozás és elemzés következtében az egyén minden cselekedetét, illetve valamennyi kapcsolatát *terápiásan* értékelik. Miközben minden gondolat, érzés és tett a rehabilitáció magasabb rendű ideájának rendelődik alá, az egyéni élet *egésze* a társadalomba való visszailleszkedés és a „gyógyulás” kontextusába kerül. Ahogy Rose (1996, 1999) fogalmaz, a személyes kötelek egyre inkább *neurotizálódnak* a posztmodern önértelmezés során. A szerelmeinkkel, barátainkkal, kollégáinkkal való kapcsolatainkat mint a személyes boldogságunk és társas hatékonyságunk szempontjából kulcsfontosságú elemeket ismerjük fel. A közösen átélt események így *normalizáló* gyakorlatok terepeivé válnak, a személyes viszonyok pedig szinte kizárólag az én „fejlesztése” és „kiteljesítése” szempontjából tesznek szert jelentőségre.

Kormányozhatóság

Az egyéni szabadság lehetőségeket konceptualizáló felvilágosodás korszaka óta immár nem az elnyomó hatalom és az elnyomott tömegek állnak egymással szemben, hanem

„a központi hatalom és az individuum olyan kombinációja valósul meg,

amelyben a hatalom nemcsak elnyomó, hanem ösztönző is, alkalmazkodik állampolgárai igényeihez, az alattvalók pedig olyan individuumok, akik integrálódnak a hatalomba, és annak cselekvő szubjektumaivá válnak. Korábban csak tárgy, állandó felügyeletre szoruló és kiszolgáltatott objektuma volt a hatalomnak. Akit persze könnyű volt felmenteni és sajnálni. Foucault azonban nem az alattvaló felmentéséhez és sajnálatához kínál újabb érveket: aki a hatalom alanyává válik, annak osztoznia kell a felelősségben is. A foucault-i értelmezés egyforma teret ad hatalomnak és egyénnek: az előbbi diszciplinál, azaz fegyelmez, nevel, míg az utóbbi szubjektívál, azaz önmaga szabályozásával részt vesz a Rend kialakításában és a Megfelelő Világ működtetésében. Tehát „a hatalom mikrofizikájának” állandó csiszolása mellett – mögött – legalább ennyi lehetőség nyílik az előbb említett cselekvő alany, a szubjektum, a Szelf tökéletesítésére” (Bíró, 2006, 11–12.).

A modern *én* így azoknak a hatalmi hálózatoknak válik vitális elemévé, amelyek a társadalom állványzatát alkotják. Az állam szabályozó apparátusa immár nem olyasmi, amit *kívülről* kényszerítenek az egyénre (aki így a lényegét tekintve *érintetlen* maradna ettől a hatalomtól). Noha a kényszerítő erőket (megfigyelés, külső kontroll, stb.) napjainkban sem kell alábecsülni, mégis: megjelentek ezeknél jóval finomabb technikák is. A bekebelezésnek, átalakításnak, becsatornázásnak és a szubjektivitás növelésének stratégiái mind az újkori kormányzás lényegét alkotják (Rose, 1999).

Nikolas Rose (1990, 1996, 1999) elemzései rámutatnak arra, hogy a kormányzásban kulcsszerepet vállaló *modern én* az életét alternatívák közötti *választások* gyakorlásán keresztül kénytelen kialakítani. Az élet minden aspektusa önreferenciális jelentéssel átitatott – minden választás, amit meghozunk, az identitásunk egy emblémája (vö. mindezt a börtönbeli csoportfoglalkozásokról mondottakkal, ahol a legkisebb, önkéntelennek tűnő cselekedetet is az énről való vonatkozásában, *terápiás* szempontok szerint interpretálják). Az énnel nemcsak lehetővé teszik, hogy válasszon, hanem *kötelezik* is arra, hogy az életet a választások terminusaiban alkossa meg (azaz az élet ilyesforma választások végeredménye lesz).

Azok a szelfek, amelyek *képtelenek* a választás felszólító jellegének engedelmessé válni – amelyek értelmetlennek találják a választást, illetve amelyek identitása fokozatosan elsorvad a belső és külső széttagozottság hatására –, újraalakíthatók különféle pszichoterápiák során. Helyre kell állítani őket az egységesség és a személyes célok kialakításának érdekében úgy, hogy elérjék a választani képes individuum státuszát. Rose szerint a „kormányozhatóvá” válás előfeltétele, hogy *szabadokká* váljunk: kötelességünk betölteni a politikai szerepünket mint aktív állampolgár, lelkes vásárló, a munkában „önmegvalósításra” lelő alkalmazott, szerető szülő – s tesszük ezt oly módon, hogy közben úgy is kell éreznünk, mintha az említett cselekvéseink során a *saját* vágyainkat teljesítenénk be.

A pszichoterápiáknak való önalávetés közben megtanuljuk önmagunk kezelését is: oly módon válunk menedzselhetőkké, hogy azonosulunk az *érzelmeink narratívumaival*. Ha ezek az *emocionális elbeszélések* betöltik a szerepüket, képesek leszünk a saját életünk „narrativizálására” az érzelmeink és a kapcsolatok terminusaiban. Az életrajzunk afféle *projektté* válik; mindennapi létezésünket az *autonómia etikája* szerint értjük

meg / alakítjuk ki. Ennek kísérői az állandó, intenzív önvizsgálat, a személyes tapasztalataink, érzelmeink folyamatos értékelése és hozzámérése az „elégedettség” képeihez. A terápia ugyanakkor – természetesen – sohasem érhet véget. Célja, hogy az individuumba épüljön be az állandó önkiigazítás a készségek, a pontosság, a nyelv és a viselkedés területén. A modern államnak olyan individuumokra van szüksége, akik egy bizonyos típusú szubjektivitást tulajdonítanak maguknak: akik szüntelenül a megadott normák alapján értékelik és reformálják meg magukat.

A „terápiás börtönre” visszavetítve a *kormányozhatóság* problémáját: a 21. században – az Alford (2000) által bemutatott, a fogvatartottakat ignoráló „normál börtönrészlegekhez” képest – egyre inkább megvalósulni látszik mindaz, amiről Foucault írt *Felügyelet és büntetés* című munkájában (1990, 340.):

„A büntető-nevelő apparátus egész technológiai programjával egy különös személycserét hajt végre: az igazságszolgáltatás kezéből elítéltet kap ugyan, de amire az ő tevékenysége irányul, az nem a cselekmény, még csak nem is szoros értelemben véve az elkövető, hanem valaki, aki kissé különbözik tőle, akit olyan változók határoznak meg, amelyeket nem vettek eleve számításba az ítéletnél, mert csak egy javító technológia számára fontosak. Ez a másféle személy, akit a büntető-nevelő apparátus az elítélt-elkövető helyébe állít, a bűnöző.”

Gubrium és Holstein (2000) szerint a 20. század eleje óta a társas kapcsolatok és a személyes identitás *deprivatizálódtak* (a nyilvánosság hatáskörébe kerültek). Számos olyan *intézmény* gyakorol befolyást rájuk, amelyek a problémák elérhető modelljeit kínálják fel a személyes szelf számára. Az intézményes identitások – az intézmény által megalkotott problémás és nem problémás szelfek – válnak a modern énépítés alapköveivé. A személyes szelf és a felkínált „problémás identitás” közötti kapcsolat kiépítése *interpretatív erőfeszítést* feltételez – amelyhez bűnelkövetők esetében a „terápiás börtön” igyekszik segítséget nyújtani. A TC biztosítja az új identitás felvételének – a „személyes én” és a „problémás identitás” összegyűrásának – és begyakorlásának a terepét. Mivel az „inkorporációra” felkínált szelfek *társas konstrukciók*, a terápiás közösségekben a résztvevők a másokkal való interakciók során tanulják meg, hogy kicsodák is ők *valójában* (pontosabban: a programok szerint). Az új nyelvek elsajátítása kulcsfontosságú a folyamat során, hiszen a beszélők a beszéd által, a beszédtevékenység során hozzák létre önmagukat.

A „bűnözőt” megcélzó „javító technológiák” az *evidence-based* jelleg állandó hangsúlyozásával, az egyedül érvényes tudás kijelölésének szerepkörében való tetszelgéssel voltaképp legitimitást biztosítanak a hatalom normalizációs céljaihoz. Láthattuk, hogy a „bűnöző” átformálásának első lépéseként a terápia öröktől fogva létező „sajátosságként”, személyes identitásként fogadtatja el a „bűnözői ént”, a továbbiakban pedig ezen az identitáson igyekszik változtatásokat végrehajtani (a későbbiekben látni fogjuk azonban, hogy még az „átalakításra” irányuló lépések sem képesek elfedni az alapideológiát: a „bűnöző” megváltoztathatatlanságának téziséét).

A CBT filozófiája ugyancsak könnyedén simul bele a „kormányozható” individuumok létrehozásának programjába. A kognitív pszichológia – filozófiai

gyökereinek keresése során – nem véletlenül tekint „elődökként” egyes görög bölcséleti iskolákra. A sztoikusok számára az *ideális én* nemcsak a környező világot, de saját érzelmeit és hajlamait, félelmeit és belső kényszereit is képes tárgyiasítani, ezáltal pedig egyfajta távolságot és önuralmat létrehozni, amely lehetővé teszi, hogy ésszerűen cselekedjen (Taylor, 1989, 21.). Az ily módon megfogalmazott – a sztoikus koncepcióhoz képest a CBT során természetesen jócskán át is alakított – „ideális ének” a kormányozhatóság szolgálatába állítása hatalmas előnyhöz juttatja a büntető intézeteket. A terápiás börtön immár nem – vagy nem elsősorban – fegyveres öröktől várja el az engedelmesség kikényszerítését.

Összegezve a terápiás börtön kialakulásának történetét: Új, bár kevésbé meglepő és bizonyos szempontból roppant hatékony elem az ezredforduló börtöneiben a kognitív viselkedésterápia és a terápiás közösség elrendezés összekapcsolása. A terápia a minden egyéb szempontot figyelmen kívül hagyó egyéni *felelősség* létrehozására törekszik. Az egyénnek képessé kell válnia önmaga *ágensként* való felismerésére a bűncselekményének elkövetése szempontjából, anélkül, hogy egyéb tényezőkre – egyéni élettörténet, gyermekkori traumák, társadalmi akadályok, stb. – hivatkozna. A terápiás közösség elsősorban a fogvatartottak belső működése és a kamerák/felügyelők által nem ellenőrizhető viselkedése feletti kontroll újabb eszközeként jelenik meg. A személyzet tagjai helyett immár a „biokamerákká” kinevezett, jelentéseket írogató sorstársak látják el a terápiás folyamatok felügyeletét. A panoptikus jelleg az omni-optikussággal kiegészülve hozza létre az elítéltek életének – foucault-i értelemben vett – *totalis* ellenőrzését.

Felhasznált irodalom

- Alford, C. F.** (2000). What Would it Matter if Everything Foucault Said about Prison Were Wrong? Discipline and Punish after Twenty Years. *Theory and Society*, 29: 125–146.
- Andrews, D. A. – Bonta, J.** (1995). *The Psychology of Criminal Conduct*. Cincinnati, OH: Anderson, 2003.
- Baumeister, R. F. – Leary, M. R.** (1995). The need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117: 497–529.
- Beck, J. S.** (1995). *Kognitív terápia kezdőknek és haladóknak*. Budapest: Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Egyesület, 2002.
- Bíró J.** (2006). Előszó. In: Bíró J. (szerk.), *Biopolitika – Drogprevenció. Tanulmányok a kábítószer-fogyasztás megelőzéséről* (3–14). Budapest: L’Harmattan – ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Conn, J. H.** (1974). The Decline of Psychoanalysis. *The Journal of the American Medical Association*, 228(6): 711–712.
- Crewe, B.** (2009). *The Prisoner Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. Oxford: Oxford University Press.
- Cushman, P.** (1995). *Constructing The Self, Constructing America: A Cultural History Of Psychotherapy*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- De Leon, G.** (2000). *The Therapeutic Community: Theory, Model, and Method*. New York: Springer Publishing Company.
- Foucault, M.** (1979). A kormányozhatóság. Előadás a College de France-ban. In: Foucault, M.: *A fantasztikus könyvtár: válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1998.
- Foucault, M.** (1976). *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz Kiadó, 1996.
- Foucault, M.** (1975). *Felügyelet és büntetés*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1990.
- Fox, K. J.** (1999a). Changing Violent Minds: Discursive Correction and Resistance in the Cognitive Treatment of Violent Offenders in Prison. *Social Problems*, 46(1): 88–103.
- Fox, K. J.** (1999b). Reproducing Criminal Types. Cognitive Treatment for Violent Offenders in Prison. *The Sociological Quarterly*, 40(3): 435–453.
- Fox, D. – Prilleltensky, I.** (1997). *Critical Psychology: An Introduction*. London: SAGE Publications Ltd.
- Garland, D.** (1997). „Governmentality” and the Problem of Crime: Foucault, Criminology, Sociology. *Theoretical Criminology*, 1: 173–214.
- Goffman, E.** (1963). *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1981.
- Gowan, T. – Whetstone, S.** (2012). Making the Criminal Addict: Subjectivity and Social Control in a Strong-Arm Rehab. *Punishment & Society*, 14(1): 69–93.
- Gubrium, J. F. – Holstein, J. A.** (2000). Introduction. Trying Times, Troubled Selves. In: Gubrium, J. F. – Holstein, J. A. (eds.), *Institutional Selves. Troubled Identities in a Postmodern World* (pp. 1–20). New York: Oxford University Press.
- Huszár L.** (1997). *...és bűnhődés. A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata. Kandidátusi értekezés*. Kézirat. Budapest.
- Irwin, J.** (1980). *Prisons in Turmoil*. Boston: Little, Brown and Company.
- Kennard, D.** (2004). The Therapeutic Community as an Adaptable Treatment Modality across Different Settings. *Psychiatric Quarterly*, 75(3): 295–307.
- Martinson, R.** (1974). What Works? Questions and Answers about Prison Reform. *The Public Interest*, 35: 22–54.
- Norcross, J. C. – VandenBos, G. R. – Freedheim, D. K.** (2011). *History of Psychotherapy: Continuity and Change*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Paik, L.** (2006). Are You Truly a Recovering Dope Fiend? Local Interpretive Practices at a Therapeutic Community Drug Treatment Program. *Symbolic Interaction*, 29(2): 213–234.
- Paris, J.** (2017). Is Psychoanalysis Still Relevant to Psychiatry? *Canadian Journal of Psychiatry*, 62(5): 308–312.
- Pearce, S. – Pickard, H.** (2012). How Therapeutic Communities Work: Specific Factors Related to Positive Outcome. *International Journal of Social Psychiatry*, 59(7): 636–645.
- Robertson, D.** (2010). *The Philosophy of Cognitive Behavioural Therapy: Stoic Philosophy as Rational and Cognitive Psychotherapy*. London: Karnac Books Ltd.
- Rose, N.** (1990). Psychology as a 'Social Science'. In: Parker, I., Shotter, J. (eds.), *Deconstructing Social Psychology*. London: Routledge.

- Rose, N.** (1996). *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, N.** (1999). *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Rose, T.** (2008). *The Hip Hop Wars. What We Talk about When We Talk about Hip Hop*. New York: Basic Books.
- Samuel, L. R.** (2013). *Shrink: A Cultural History of Psychoanalysis in America*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Sánta F.** (1963). *Az ötödik pecsét*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Sloop, J. M.** (1996). *The Cultural Prison: Discourse, Prisoners, and Punishment*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Taylor, C.** (1992). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. New York: Cambridge University Press.
- Vandavelde, S. – Broekaert, E. – Yates, R. – Kooyman, M.** (2004). The Development of the Therapeutic Community in Correctional Establishments: A Comparative Retrospective Account of the 'DEMOCRATIC' Maxwell Jones TC and the Hierarchical Concept-Based TC in Prison. *International Journal of Social Psychology*, 50(1): 66–79.
- Waldram, J. B.** (2012). *Hound Pound Narrative: Sexual Offender Habilitation and the Anthropology of Therapeutic Intervention*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ward, T. – Maruna, S.** (2007). *Rehabilitation: Beyond the Risk Paradigm*. New York: Routledge.
- Yochelson, S. – Samenow, S. E.** (1976). *The Criminal Personality. Volume I: A Profile for Change*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishing Group, 2004a.
- Yochelson, S. – Samenow, S. E.** (1977). *The Criminal Personality. Volume II: The Change Process*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishing Group, 2004b.
- Yochelson, S. – Samenow, S. E.** (1986). *The Criminal Personality. Volume III: The Drug User*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishing Group, 2004c.

* * *

Tórizs Eszter

Traumatikus (emlék)nyomok a szövegtesten. Adalékok Vágó Márta József Attila memoárjának keletkezési hátteréhez és elemzéséhez

Vágó Márta 1942-ben rögzítette József Attilával kapcsolatos emlékeit, melynek célja elsősorban az 1928 és 1929 között zajló levélváltásuk magyarázata és irodalomtörténeti dokumentációja volt. A levelezés és a teljes visszaemlékezés csak 1975-ben jelent meg először. (Vágó, 1975) Az elmúlt évek József Attila-kutatása igazolta az emlékirat hitelét és dokumentumértékét, de a visszaemlékezés ezen túlmenően is több szempontból érdekes lehet. Vágó Márta könyve ugyanis hiteles irodalomtörténeti forrás voltán túl, sajátos metszéspontként mind a nőirodalom, mind a pszichoanalízis (ezen belül a traumaelmélet), mind pedig az önéletírás elmélete felől érdemes a vizsgálatra és továbbgondolásra.

A megjelenés után a könyvvel foglalkozó írások úgy értékelték a memoárt, mint ami az egyik legátfogóbb, legárnyaltabb, szubjektivitása ellenére a legvalósabb emlékezés a költő életének néhány – köztük a végső, halál előtti 1936-37-es – szakaszáról. (Gyertyán, 1977, 140.) Ugyanakkor nem foglalkoztak a szöveg részletes elemzésével, csupán a megírás, illetve a kiadás tényét méltatták, legtöbbször egy folyóirat Szemle-rovatában.¹ Összességében a szakirodalom a megjelenés utáni években nem mutatott fel mást a szöveggel kapcsolatban, csupán azt, hogy tudatában van létezésének. Időnként József Attila verseinek keletkezési háttere, motivációja vagy variánsainak magyarázata, esetleg Vágó egy-egy érdekesebb elemzési elgondolása okán hívták segítségül a memoár szövegét.

Az utóbbi években azonban többször, több szempontrendszer felől, a saját jogán is előkerül mind Vágó Márta személye, mind a visszaemlékezés szövege. Elsőként 2008-ban Menyhért Anna *Elmondani az elmondhatatlant* című kötetében szentel egy fejezetet a József Attiláról visszaemlékezést író szerelmeseknek, Vágó Mártán kívül Kozmutza Flórának és Szántó Juditnak. A trauma és irodalom kapcsolatával foglalkozó kötet célja, hogy feltérképezze, az irodalmi alkotások hogyan hoznak létre a traumatikus eseményekről történeteket: „hogyan foglalják nyelvbe a törést”. (Menyhért, 2008, 5.) Ezen a szempontrendszeren belül pedig Vágó Márta, Szántó Judit és Kozmutza Flóra visszaemlékezéseit a női önéletírás speciális eseteként határozza

¹ Például: Fodor, 1976; Gyertyán, 1977; Melzer, 1975; Péter, 1976.

meg. Az életírások gender-szemponútú elemzése arra mutat rá, hogy ezekre az írásokra nem érvényes elvárás a hagyományos jól-megírtság, a lineáris történetvezetés vagy a homogenitás követelménye. Elég csak Vágó Márta könyvét kiemelni a három közül, hiszen jellemző rá a műfaji határátlépés (maga a szerző is „naplórészlet-féleség”-ként hivatkozik írására), a kötetben több műfaj található együttesen jelen: levelek, versek, memoár-részek. Olyan kulturális konstrukció ez, mellyel a nők könnyebben élnek, hiszen miközben másról beszélnek, könnyebben és – tegyük hozzá – legitim módon írnak saját magukról. Menyhért ezért reflektált tükör-autobiográfiaként határozza meg őket, ahol „a nők tárgyukon keresztül, a férfivel való dialógusban látják önmagukat; a megszólalást a férfi (nagysága) indokolja és legitimálja, s a saját élettörténet valaki más élettörténeti dokumentumává válik”. (Menyhért, 2008, 139.)

Ebből a meghatározásból továbblépve Menyhért Anna azt állítja, hogy a visszaemlékezésekben feltűnő, hogy József Attila gyermekké válik, a memoár írója pedig az anya szerepét veszi fel. Winnicott anyai tükrözésről szóló elméletével összekapcsolva (mely szerint az anya arca az egyén életében a tükör előfutára) kiemeli, hogy a nők József Attila életében nem tudták beteljesíteni ezt a funkciót – ami elvárásként mindhárom memoárban megjelenik –, és ennek felismerése okozza azt a hiányérzetet, mely írásra sarkallja őket. „[M]iközben a memoárok azt keresik, milyen anyára lett volna szüksége József Attilának, létre is hozzák ezt az anyát: a megírt anyák az anyaság nyelvbe foglалásai, az írás aktusában a hiány pótlásai. Az írás, a nyelv az, amit a memoárok nyújtani tudnak, vagyis az anyai szó, amelyben az én magát mint másikat felismerheti.” (Menyhért, 2008, 160.)

Valachi Anna 2013-as, József Attila asszonyait sorra vevő kötetének érvelési íve Menyhért Annáéhoz hasonló következtetésre jut: a költő életét alakító nők többé-kevésbé mindannyian az anya-gyermek kapcsolatban létező feltétlen szeretet elvárását érezhették József Attila felől. Valachi Anna azzal érvel, hogy József Attila apa nélkül, nőkkal körülvéve nevelkedett, így „kisgyermekkorától kezdve a családi férfi-mintát, amellyel azonosulva – vagy azt akár elutasítva – maszkulin jellegűvé formálódhatott volna nemi identitása. Ám a cseperedő fiú alakuló személyiségére óhatatlanul a feminin környezet nyomta rá bélyegét.” (Valachi, 2013, 9.) Mivel a költő többnyire női szerepmintákat látott maga körül, ezeket sajátította el és alkalmazta későbbi kapcsolataiban is. Vágó Márta visszaemlékezéséből rögtön példát is hozhatunk erre. Kapcsolatuk második szakaszában (1936-37-ben) az egyik alapvető problémát éppen az jelentette, hogy a költő elvárta volna, hogy Vágó Márta elartsa – tehát egyszerre gyermeki és női szerepbe kívánta volna helyezni magát, ugyanakkor azt is szerette volna, hogy a (művész)feleség-jelölt mindezek ellenére alárendelt szerepet töltsön be kapcsolatukban.

„Később megint ingerülten a szememre vetette, hogy nem vállalom egészen. Művészfeleségeket emlegetett, akik háznak férjük műveivel, felmossák őket, ha italtól megmámorosodnak és elvesztik emberi mivoltukat, akkor is kitartanak, ha megcsalják őket, akiknek ez az egész életük. – Te ezt mind tudod – mondta, és akadozva ismételte: – És, és... – Ránéztem: – Árnýékéletek! – mondtam.” (Vágó, 2005, 32.)

Lengyel András 2012-ben önálló tanulmányt, irodalomtörténeti finomságú portrét szentelt Vágó Márta személyének, körüljárva azt a kérdést, hogy mi adhatja a kötet „varázsát”. Lengyel András olvasatában: „A könyv lényegét tekintve nem is más, mint az emlékeivel szembesülő, fölszakadó élményeit szavakba öntő naplóíró önkifejező ambíciójának dokumentuma. Az időközben nevezetessé vált hajdani partner »csak« alkalmat adott rá, hogy önmagáról, a számára fontos és lényeges összefüggésekről beszéljen – s úgy, ahogy ő, immár távlatból, analitikus tudással értelmezte azokat.” (Lengyel, 2012, 79.) Erdemes megjegyezni, hogy ez a meghatározás szinte teljes mértékben összecseng a Menyhért Anna által a női tükör-autobiográfiák gender-szemponitú meghatározásával.

A Vágó Márta könyvében előforduló terminusokból Lengyel András terjedelmes pszichoanalitikus szószeretetet fésült össze: „indulatátvétel, hasadás, ösztönforrás, (érzelmi) feldolgozás, átvett feszültség, elfojtás, a neurózis átadása, kivetítés, libidó, ösztöntanra visszavezetett lélektan, szabad asszociáció, sűrítés, tudattalan, analitikusan orientált, kasztrációs félelem, szublimálás, laikus analitikus, nem-én, vágy-kép, ismétlési kényszer”. (Lengyel, 2012, 75.) Olvasatában a memoár szövege a fenti szószeretet ellenére nem analitikus értekezés, hanem a narratív identitás építésének dokumentuma, így József Attila egy olyan elbeszélés szereplőjeként jelenik meg, melyben az analitikusan orientált elbeszélő elsősorban saját életéről ad számot.

Vágó Márta 1942-ben, a háborús bombázások hatása alatt, a saját halál kézzelfogható közelségében érezte szükségét annak, hogy József Attilával kapcsolatos emlékeit összegezze. A halál és az elmúlás felől önmagára, életútjára visszatekintő én határozottan önértelmező, összegző, már-már önéletrajzi helyzetben van (narratív identitást épít, ahogy Lengyel András is meghatározta), és egyszerre narratív tanúságot is tesz. Írásomban két további szempont felől szeretnék érvelni a memoár trauma-szöveggként való meghatározása mellett. Elsősorban egy irodalomtörténeti apróságra térek ki, melyet eddig nem vizsgált közelebbről a József Attila-kutatás, még az oly alapos Lengyel András sem. A második részben a visszaemlékezés szövegéből emelek néhány helyet, ahol a felépíteni kívánt koherens élettörténeti narratíva, a narratív identitás szövete felfeslik, szétesik, e szöveghegyek közelebbi vizsgálata pedig újabb utat kínálhat a visszaemlékezés trauma-szöveggként való olvasása felé.

Vágó Márta analízisben

Vágó Márta 1935 végén vagy 1936 elején „idegösszeroppanást” kapott, hallucinációs tünetekkel kórházba került.² Két hetet töltött az Új Szent János Kórház idegosztályán, orvosa Dr. Kluge Endre volt. Vágó ezután belátta házassága

---

² Az „idegesség” az aktuális házassági feszültségeken túl Vágó Márta anyai „öröksége” is volt. Édesanyja már 1918-19 körül megbetegedett, mentális zavarai egyre súlyosabbak lettek, míg a weimari köztársaság összeomlásának traumatikus élménye „idegösszeroppanást” okozott, melyből már nem épült fel. Halálának pontos dátuma nem ismert, de 1942-ben, az emlékirat megírásakor Vágó Márta már halottként hivatkozik rá.

tarthatatlanságát, és különköltözött férjétől,³ az önálló élet megkezdésével párhuzamosan pedig analízisét is megkezdte, ahogy a memoár több helyen is említi: Hajdu Lilly volt az analitikusa. Borgos Anna legújabb, *Holnaplányok* című kötetében (Borgos, 2018), illetve már egy jóval korábbi tanulmányában (Borgos, 2009) is megemlíti, hogy Hajdu Lilly egy 1940-ben megjelent, skizofréniával foglalkozó tanulmányában valószínűleg – többek között – Vágó Márta esetét ismerteti; viszont Borgos Anna tárgyából adódóan nem szentel több figyelmet a kérdésnek a lehetőség felvetésénél. Vágó Márta visszaemlékezésének keletkezési hátterét, illetve a József Attila-kapcsolat mozgatóit vizsgálva érdemes azonban alaposabban is körüljárni a lehetőséget.

Hajdu Lilly tanulmánya 1940-ben a *Psychoanalytic Review*-ban jelent meg, „Contributions to the Etiology of Schizophrenia” címmel (Hajdu-Gimes, 1940). A szerző a skizofréniák kérdéskörét vizsgálva négy esetet ismertet, és feltételezhetően ezek közül az egyik Vágó Mártáé. Hajdu a négy eset közös vonása alapján azt a hipotézist állítja fel, hogy a skizofréniás tünetek mögött hasonló környezeti aspektusok találhatók meg: „a hideg, szigorú, szadisztikusan agresszív anya, illetve az engedékeny, közömbös, passzív apa. Továbbá, mind a négy esetben felfejthető volt a csecsemőkorban átélt éhezési periódus, mely részben az elégtelen szoptatásnak, részben az édesanya kegyetlenségének és hidegségének számlájára írható” (Hajdu-Gimes, 1940, 423).⁴ Ebben a sajátos családmódelben az igazi érzelmek mindkét szülő részéről hiányoznak. Hajdu feltevése, miszerint a családi pszichés szerkezet összefüggésbe hozható a betegséggel, a modern skizofréniakezelés előfutárának tekinthető. Írásában a Vágó Márta-esetet azért ismerteti, mert számára különösen érdekes, hogy az általa skizofréniásnak diagnosztizált Vágó második idegösszeroppanása körül melankóliás és depressziós tüneteket mutatott.

Ha elfogadjuk, hogy a tanulmányban ismertetett kérdéses eset Vágó Mártáé, akkor eddig a szakirodalom előtt ismeretlen élettörténeti elemet azonosíthatunk, miszerint Vágó Mártának nem egy, hanem két idegösszeroppanása volt, és a memoár, illetve József Attila szempontjából épp a második, 1937. decemberi roham az, ami érdekesebb.

Miért feltételezhető, hogy az egyik, Hajdu által ismertetett eset Vágó Mártáé lenne? Az eset kronológiai elhelyezése nagyjából összecseng az általunk Vágóról eddig ismert fontosabb időpontokkal. Hajdu cikke 1940-ben jelent meg, az eset ismertetésében azt írja, hogy páciense három éve jár hozzá analízisbe, tehát – a cikk megjelenésének átfutási idejét is beleszámítva⁵ – az 1936 őszi/végi időpont kb. megegyezik azzal az időponttal, amikor Vágó megkezdte analízisét. Hajdu azt írja az esetről, hogy páciensének első rohama három éve volt, ez a dátum kapcsolódik nagyjából az analízis kezdetéhez, a második – amiről eddig nem ejtett szót a szakirodalom – pedig két éve. Ez a két év valószínűleg pontosan az 1937-38-as év fordulójára esett, ahogy majd Hajdu Lilly tanulmányából látni fogjuk, szorosan

---

³ Vágó Márta 1932. november 1-jén ment hozzá Dr. Mark Mitnitzky kijevei születésű közgazdászhoz, aki emigránsként élt Berlinben. Hitler hatalomra kerülése után, 1933 tavaszán Vágó férjével együtt visszatért Magyarországra, és apja, Vágó József segítségével Budapesten rendezték be életüket.

⁴ A szó szerinti idézetek a saját fordításaim (T. E).

⁵ Valószínűleg 1938 körülre tehető a tanulmány tényleges megírása.

kapcsolódva József Attila 1937. decemberi halálához. Az írásban később feltűnik még egy időbeli támpont: a páciens által tíz éve írt levelek, melyeket Márta otthonától távol, Angliában írt. A tanulmány megírásához viszonyítva az 1928 nyara és 1929 eleje között zajlott levélváltásról lehet szó.

Hajdu szerint betegének barátja „tavaly decemberben” követett el öngyilkosságot, barátságuk, és kapcsolatuk meglazult az öngyilkosság előtt. Vágó Márta emlékirata egyértelmű dokumentuma ennek a lazulásnak, hiszen, ahogy írja, „szabályszerűen szakítottak” (Vágó, 2005, 329.) is, az emlékirat alapján nagyjából az 1937-es év elejére tehető kapcsolatuk lazulása.⁶ Hajdu szerint betege tudta, hogy a barátját skizofréniával kezelik, és természetesen azt is, hogy ő maga skizofrén. Tudjuk, hogy József Attilát második Siesta Szanatóriumbeli tartózkodásakor – jobb meghatározás híján – skizofréniával kezelték. A nyilvánvaló összecsengés pedig József Attila 1937. december 3-i öngyilkossága. Hajdu az alábbiakat jegyzi meg páciensével kapcsolatban:

„Tavaly decemberben egy jóbarátja öngyilkosságot követett el. Barátságuk a férfival nem sokkal a halála előtt lazult meg. Páciensem tudta, hogy barátja skizofréniás volt, de ugyanezt tudta saját magáról is. Az öngyilkosságról az újságokból értesült, a hírt pedig látszólagos nyugalommal, sőt közömbösséggel fogadta. Jelentősen vehemensebb reakciót tartottam volna egészségesnek, így viselkedését a fájdalom és gyász elhárítására tett erőfeszítésként ítélt meg. A temetésen nem vett részt, még hozzá olyan indokkal, mely nyilvánvalóan racionalizálásnak tekinthető. Viselkedése és kapcsolata megváltozott velem szemben az eseményre következő hetekben, mely azt sugallta, valami zajlik benne. De erről nem beszélt, és más irányú megjegyzéseiből sem tudtam következtetni rá. Az analízis a szokásos mederben folyt, álmokat és asszociációkat hozott fel. Arra a következtetésre jutottam – többnyire az álmai alapján, melyeknek nem volt kézzel fogható értelme vagy tartalma –, hogy mindentől elidegenedett, ami korábban foglalkoztatta. A dolog, amit megsejttem, nem volt kézzel fogható, vagy magyarázható.” (Hajdu-Gimes, 1940, 433.)

Később, karácsony után (feltehetően 1937 karácsonyáról van szó) a páciens felbukkan, és elolvasásra egy levelet hoz, illetve egy verset, melyet halott barátjának írt. Ezzel kapcsolatban Hajdu a következőket jegyzi le:

---

⁶ Az „Ős patkány terjeszt kórt” kezdetű vers 1937 januárjában keletkezett, és az ehhez a vershez kapcsolt keletkezéstörténeti adalékkal próbálja megbántani Vágó Mártát a költő azzal a megjegyzéssel, hogy: „lopok tőled”. Itt Vágó nagyapjára gondol, Schermann Adolfra, aki 1897-től Budapest tisztifőorvosa volt, és aki a kolerajárvány idején szervezte az óvintézkedéseket Budapesten. Nem sokkal ez után következhetett be az a bizonyos szabályos szakítás, mely után már egyre ritkábban találkoztak. Ezt a lazaságot-lazulást mutatja az is, hogy Vágó egy más tárgyú telefonhívásból, amúgy mellékesen értesül József Attila haláláról: Fejtő hívta fel Gáspár Zoltán címe miatt, akit Balatonszárszóra szeretett volna magával vinni a temetésre. (Vágó, 2005, 360.) Hajdu ezzel szemben arra hivatkozik, hogy páciense az újságból értesült a hírről (Hajdu-Gimes, 1940).

„A verssel kapcsolatban a halott barát iránt érzett büntudatról beszéltünk, illetve arról, hogy valójában, a vers megírásának aktusában végre eltemette barátját. Ugyanezt érezte irodalmár barátai iránt, akik hasonló nehézségektől szenvedtek, mint öngyilkos barátja. A halott baráttal azonosította mindannyiukat. A vers nem fordítható le megfelelően anélkül, hogy elveszítené igazi jelentését és szuggesztív nyelvi karakterét. Akkoriban arról beszéltünk, hogy páciensemnek végre határozott útra kellene térnie és választania kellene az alternatívák közül: férfi lesz, mely pusztán a fantázia műve, vagy nő lesz, mely pedig a valóság. A levelet, melyet magával hozott egy irodalmár barátjának írta. Ebben szimpátiáját fejezte ki az irodalmárok felé, hozzátéve, hogy nővérüknek érzi magát. Aztán arról panaszkodott, hogy büntudatot érez korábbi viselkedése miatt, egoizmussal, értéktelen nézőponttal és kegyetlenséggel vádolta magát, és hajlamos volt azt hinni, hogy megmenthette volna szerencsétlen barátját, ha képes lett volna az önfeláldozásra. A depresszív hangulat jellemzőjeként a depresszív állapot teljes leltára jelen volt. A levélhez még hozzátette, hogy az egész szociális érzületet és érdeklődést egészében praktikátlannak és haszontalannak tartja. Ha igazán törődött volna a barátaival, akkor nem élt volna a gyönyörű kis lakásában, hanem szétszította volna a vagyonát a szegények között. Kicsi bérlakásban élt volna, szegénységben, mint barátai. Felhívtam a figyelmét rá, hogy milyen mértékben azonosítja magát halott barátjával, hiszen ő volt az egyetlen, aki valójában bérlakásban élt barátai közül. Páciensem elismerte ezt, valamint azt is, hogy saját versében szavak, sőt egyes mondatok feltűnően hasonlóak a halott barát költői képeihez – itt és itt még azonosak is vele. Mivel a halott barát egy költő volt. A továbbiakban elmondta, hogy az elmúlt két vagy három napban azon kapta magát, hogy ugyanazokat a szavakat használja, hasonló hangszínnel és hangsúllyal beszél, mint halott barátja. Az elmúlt két napban auditív hallucinációi is voltak, világosan és kiemelkedően (a páciens saját szava erre) hallotta saját, tíz évvel ezelőtti szavait leveleiből, melyeket barátjának írt. Ekkor a barátságuk nagyon közeli volt, de távol voltak egymástól. Nem volt lehetőségem megbizonyosodni arról, hogy a hallucinációjának anyaga valóban megegyezett-e a levelek szavaival, de páciensem korábbi állításai alapján nagyon is valószínűsíthető. Bármit tett azokban a napokban, változatlan intenzitással hallotta leveleinek szavait, még akkor is, amikor társaságban volt, vagy az utcán sétált. Hallucinációi az analitikus foglalkozás alatt is jelen voltak, melyeket úgy mondott fel, mintha könyvből olvasna. [...] Más természetű hallucinációi is voltak. [...] Egy találkozójukon egyik barátját hallotta, amint azt mondja a szerkesztőnek: »A verse briliáns, a következő számban meg kell jelennie.« Belepirult a dicséretbe. Hasonlóan bántak vele, mint a halott baráttal. Ez az állapot körülbelül 4-5 napig tartott, az ünnepnapok nélkül. Páciensem tartotta magát ezekben a napokban, tudatában volt annak, hogy hallucinál, rendben dolgozott az analízisen, nyitott volt az interpretációkra. Nem szükséges leírni az egész időszakot, elegendő kiemelni, hogy az anyagon keresztül, mely az analízis alatt felszínre került, sikeresen rámutattam arra, hogy páciensem nárcisztikus sérelmeinek számlájára írva teljesen elhárította a fájdalmat és a

gyászt, és barátjával való azonosulásán (a barát bekebelezésén) keresztül elpusztította érzéseit. Úgy kezelte saját magát, mintha halott barátja volna, miközben azt képzelte, hogy mások is hasonlóan kezelik. A nagyságról alkotott fantáziáit nárcisztikus sérelmeinek köszönhette, melyeket barátai okoztak, viszont, mélyebb rétegekben ezek gyermekkori sérelmek voltak, illetve azok korrekciói.” (Hajdu-Gimes, 1940, 434-435.)

A hallucinációs állapot nagyon gyorsan, öt-hat napos átfutási idővel zajlott le, és Hajdu okfejtése szerint az önvád és a hallucináció az analízis munkafolyamatainak nyomán megszűnt.

A fenti összegzés több ponton is azonosságot mutat nem csupán Vágó Márta életútjával, tevékenységeivel, de a visszaemlékezésből kirajzolódó gondolkodásmódjával is. Rögtön a legelső szembetűnő azonosság, hogy Vágó Márta is írt két verset József Attilához, melyek szintén egyszerre az önvád és a búcsúzás versei. 1941-ben elküldte őket Illyésnek, melyek aztán a 1943-ban *Magyar Csillagban* meg is jelentek.⁷ A pácienssel kapcsolatban végig irodalmár baráti körről van szó, szerkesztőségi megbeszélésről, vers megjelenéséről, valamint arról, hogy a barát egy költő volt. Mint tudjuk, Vágó Márta első idegösszeroppanása és férjétől történő formális válása, szétköltözése után (1936 végétől) házigazdája volt a *Szép Szó* pénteki megbeszéléseinek, a lapnál titkári feladatokat látott el, irodalmi közegben mozgott. (Lengyel, 2012) A páciens bűntudata pedig szintén megegyezik Vágó Márta életútjának elemeivel és a visszaemlékezésben feltűnő önváddal, hiszen a József Attila-szerelem első szakaszának az vetett véget, hogy Mártát az érettségi megszerzése után 1928-ban Londonba küldték, a London School of Economics-ba, a szociális munkás szakmát kitanulni. Ekkor a fő szempont Vágó számára a praktikus elhelyezkedés minél előbbi megtalálása volt, s apja kapcsolatai révén a képesítés megszerzése után a Népjóléti Minisztérium által tervezett programba (gyári népjóléti intézmények létrehozása, gondozónők kiképzése) kapcsolódott volna be. (Vágó, 2005, 130-133.) Viszont ez a szerep teljesen idegen volt neki, nem tudott mit kezdeni a londoni munkásnegyedek – saját, eddigi tapasztalataitól eltérő – szörnyűségeivel. Ekkorra tehetők azok a bizonyos tíz évvel korábban keletkezett levelek, melyeknek szavait hallja a páciens. Tehát a tanulmány megírásától számítva ez kb. a 1928-29-es év lehet, ami szintén összecseng Vágó Márta és József Attila levelezésével Márta londoni tartózkodása alatt. Hajdu páciense arról is beszél, hogy a szociális látásmód hiábavaló volt, Vágó Márta lakásának feladását pedig egy konkrét helyen említi is a memoárban: valójában József Attila volt az, aki azt kérte tőle, adja fel a lakását, kettejük megélhetéséért: „Nem bírom tovább. Ha azt akarod, hogy tovább vigyem az üzemet, hát értsd meg, no, föl kell adnod ezt a lakást, egyszerűbb lakást kell vened, hogy ugyanabból a pénzből, amit most magad költesz, ketten éljünk. No!” (Vágó, 2005, 329.)

Ha a fentiek alapján elfogadjuk, hogy a kérdéses páciens Vágó Márta, akkor a második idegösszeroppanás, melyről a visszaemlékezés szövege mélyen hallgat, valamikor 1937 decemberében, azaz éppen József Attila halála után történhetett. Hajdu

---

⁷ Vágó Márta: Az eltávozotthoz; Szonett. *Magyar Csillag* 1943, 3(1): 606.

Lilly tanulmánya az idegösszeroppanás hátteréhez kapcsolódva megemlíti, hogy József Attila halála után páciense nem reagált erős érzelmekkel, inkább nyugodt és közömbös volt. A trauma elméletével foglalkozó szakirodalmak pedig rendre kiemelik, hogy a trauma pillanatában a legtöbb ember beszédképtelenné válik, némán éli át az eseményeket, mert amit érzel, az agyban nyelvi-verbális szinten nem szerveződik. A traumatikus emlékek így nincsen verbális formája, csak érzéki és képi szinten jelentkezik, míg az egyén képes azt a feldolgozás által az ok-okozati sémákba rendezhető emlékeiből rendeződő élettörténetébe illeszteni. Hajdu tanulmánya külön ki is emeli, hogy a páciens a vers megírásának aktusával végre eltemeti a barátot, tehát hangot és nyelvet ad mindannak a tapasztalatnak, melyet halála hagyott benne. Az 1942-es visszaemlékezés szövege pedig ennek, az írás aktusában megtalált hangnak a kiterjesztéseként fogható fel, s mint ilyen a narratív identitás építése közben a traumatikus veszteséget is igyekszik az élettörténeti narratíva részeként feldolgozni.

A visszaemlékezés

Az 1942-ben írt, de nyomtatásban először csak 1975-ben megjelent visszaemlékezés különlegességeként érdemes kiemelni, hogy szerzője több előszóval és kommentárral is ellátta, mivel eredeti szándékától eltérően még halála előtt nyilvánosságra hozta azt. A kötet legelején található előszó 1952-ből, egy valamivel hosszabb bevezetés 1967-ből való. Látható tehát, hogy Vágó Márta a visszaemlékezést – az állandóan jelen lévő irodalomtörténeti dokumentációs elvárások mellett és miatt – többször előveszi, újragondolja és újra is írja: a második rész eredeti kéziratát el is tépi eközben. A traumatikus élmény újra és újra megérinti: 1937-ben (a költő halálakor), 1941-ben (amikor Illyésnek elküldi a verseket), 1942-ben (a visszaemlékezés megírásakor), 1943-ban (ekkor jelennek meg az emlékirat mai kiadásában is megtalálható versek a *Magyar Csillagban*), 1952-ben (az első előszó ideje), 1967-ben (a bevezető megírásakor), végül 1975-ben (a kötet megjelenésekor). A költő halála és az ezzel kapcsolatban saját magához rendelt szerep tehát vissza-visszatérő, teljesen sohasem feldolgozott traumatikus ismétlésként majdnem haláláig kísérte.

Ha a narratív identitás fogalmán azt az egységes történetet értjük, melynek keretei között képesek vagyunk elbeszélni minden átalakulást, élményt, melyen életünk során keresztülme gyünk, akkor fontos kiemelni, hogy Vágó Márta írásában a felépíteni kívánt egységes narratív identitás egy-egy helyen megbicsaklik, az egységesség mögött (és helyett) széttartás, szétszalazódás található. Ez a szétszalazódás pedig nem választható külön a visszaemlékezés traumaszöveg voltától: a trauma-írások alapvető eleme a fragmentáció, a csapongás és persze a dialogikusság, hiszen a tapasztalat átadásához szükség van olvasóra vagy hallgatóra, aki az olvasással, meghallgatással átveszi a tapasztalat terhét. A meghallgatás pedig, ha csak feltételezett is, elősegíti a traumatikus tapasztalat feldolgozását, a narrativizálhatóság foka ennek a feldolgozottságnak mutatója. (Békés A., 2012, 61.)

Ha kézbe vesszük a kötetet, az összetett szövegkorpusz mellett (memoár, levelezés, versek) rögtön szembetűnik a szerkezeti fragmentáltság: elsőként egy

emlékirat-részt olvashatunk, melyben a találkozástól a londoni utazásig rögzítettek a történések, az emlékek; majd József Attila leveleit, amelyeket Vágó londoni távolléte során írt; harmadik elemként ismét egy memoárrész, amely a későbbi kapcsolatukat örökíti meg egészen József Attila haláláig; végül Vágó Márta levelei zárják a kötetet. Vágó a saját levelek elkülönítését külön kiemelte könyvének összeállítási tervében: „Mivel saját személyét nem kívánta előtérbe állítani, azt kérte, hogy az ő levélanyagát, amely a költőtől mennyiségileg is jelentősen eltér, az emlékirat szövegétől elkülönítve tegyük közzé” – írja Fehér Erzsébet a kötet utószavában. (Vágó, 2005, 486-487.) Emiatt persze érték kritikák a könyvet, hiszen a levelezés darabjai nem sorban követik egymást, megnehezítve az olvasást, az időben való tájékozódást és az értelmezést. „Mindenesetre a sajtó alá rendező Takács Márta akkor járt volna el a legszakszerűbben, ha Vágó Márta leveleit beiktatja az emlékezés megfelelő helyeire, József Attila levelei közé.” (Péter, 1976, 636.) Ez a széttördelt struktúra nemcsak a fő szerkezeti egységek tagolásán látszik, hanem továbbgyűrűzik a visszaemlékező részekre is, ahol a narratíva nem követi a szigorú kronológiát, az egyes fejezetek között átfedések vagy éppen újraírások fedezhetők fel.

Vágó visszaemlékezése többszörösen dialogikus szerkezetű, hiszen kiinduló szituációja a levelezés magyarázata: „Mégsem tarthatom vissza a halálomig, olyan sokan, oly sürgetően kérik tőlem. Attila említette a leveleket ennek is, annak is. Sok minden magyarázatra szorult a levelekben. 1942-ben leírtam hozzáfűződő emlékeimet.” (Vágó, 2005, 7.) Emellett a visszaemlékezést többszörösen bevezető, időben is elkülönülő előszavakban is tetten érhető a korábbi írói énnel való dialógus, és újraírás, felülírás kerül a szövegbe:

„Kifogás merült fel az ellen, hogy részleteket elhallgatok, kapcsolatunk olyan oldalát nem tárom fel, amely mégis nem hallgatható el, ha teljes nyíltsággal kell róla vallanom. Bevalljam hát, hogy a fönt leírt jelenetben, nem ültem, hanem feküdtem mögötte az ágyban egy kis hüléssel, influenzával, és hogy amikor írás közben leheveredtem, mellém heveredtem, hogy viszonyunk volt? [...] És az egész jelenet egy árnyalattal másképp folyt le, mint ahogy leírtam? Hogy a szeretőm volt már akkor? Hogy is kezdődött?” (Vágó, 2005, 272.)

Az idézett részt megelőző leírás természetesen egy szót sem ejt a kapcsolatukról, pusztán semleges délutáni együttlétként hivatkozik a nap eseményeire. Az erre következő sorok kendőzetlen őszintesége indítja el a szöveg narratívumának új szálát, mely kapcsolatuk felmelegedését rögzíti. Lengyel András tanulmányában (Lengyel, 2012, 78-79.) arra a következtetésre jut, hogy a „kifogás” Hajdu Lilly részéről merülhetett fel, mivel ez a mindentudó pozíció, mely Vágó szexuális életére is kiterjedhetett, tipikusan az analitikusé. És valóban, ha felidézzük Hajdu tanulmányát, melyben az egyik elemzett eset Vágó Mártáé, akkor már korábban, 1937-ből is tetten érhetjük ezt a magatartást Vágó részéről, hiszen mind a József Attilához írt versét, mind magánlevelezését megmutatja analitikusának, sőt írásait nemcsak kiindulásként

használja az analitikus terápiában, hanem hozzájuk kapcsolódva old meg és fel bizonyos lelki feladatokat.

A fenti szövegrész sokban rokonságot mutat a naplóiíró technikájával, aki az újraolvasás és a felülírás aktusa során az előzőleg papírra vetett gondolatokat felülvizsgálja. A műfajt a hasonló indíttatású írásoknál is jobban köti az időbeliség, hiszen formája a napról-napra vezetés köré igazodik, vagy, ahogy jelen esetben hozzátehetjük – legalábbis a felülvizsgálás szintjén – az analitikus foglalkozások időpontjai köré. Steven Rendall (Rendall, 1986, 64.) hangsúlyozza naplókát vizsgáló tanulmányában, hogy a naplóiíró sosem tud egyedül megszólalni, hangja mindig egy kórus részeként hangzik el. Ezeket a hangokat dialogikus viszonyban képzei el, ebből következik a napló struktúrája. A napló szerzője konfrontálódik egy már létező szöveggel, amit hogyha folytatni akar, kénytelen újraolvasni, újraértelmezni. Létezik tehát egy másik hang, amit Vágó Márta nem tud, és a választott struktúrából következően nem is akar elhallgattatni, csupán keresztülszólni kíván rajta.

A huszadik század elején a testhez és a női szerephez kapcsolódó társadalmi normák szoros kapcsolatban vannak változásban. Ez éppúgy tetten érhető a bezártságot elutasító, aktív, a test valóságos igényeinek megfelelő életmód kialakításában, mint a női munka átalakulásában. Vágó Márta visszaemlékezésében a felszínes említés szintjén nem társul szorongás a saját test szabadságához; amint a „Strandélet” című fejezetben írja, szülei meztelenül tornáztatták, szerinte nincsen a meztelenségben semmi. (Vágó, 2005, 99.) Szintén a visszaemlékezésből tudjuk, hogy periodikusan ugyan, de sportolt – viszont az étkezéssel és testsúlyával problémái voltak, sokszor fogyókúrázott. Hajdu Lilly is utal arra tanulmányában, hogy pácienseinek problémájuk volt az evéssel, pontosabban az evés abbahagyásával, illetve a jóllakottság érzésének megtapasztalásával (ez pedig szerinte a skizofréniás tünetek mögött álló, csecsemőkorban megtapasztalt traumatikus éhségérzethez köthető). (Hajdu-Gimes, 1940, 429.)

A visszaemlékezésben egy olyan arcleírással, illetve egy álomban megjelenő testképpel is találkozunk, melyek fényében megkérdőjelezhető a visszaemlékező testhez fűződő viszonyának egyértelmű egyszerűsége. Először rögtön a könyv elején található, a megírás körülményeire vonatkozó metatextusban beszél erről Vágó:

„Egy-két kósza napsugár a tükörrre tévedt, kissé vakít a fénye, előre kell hajolnom. Mintha nem is magamat látnám. A szemüveg fehér keretében kékeszöld szemgolyót látok – ez is halálra van ítélve, pedig milyen elevenen csillog. [...] Nem oly egyszerű ez a hájréteg sem, amit mint festéket kentem a fájdalomra, a sovány fájdalmas arcra, hogy a hízókat elkezdem, illetve amikor az állandó fogyókúrákat abbahagytam. Mint idegen festék, kendőzés borít most ez a zsírréteg. A kötőszövetek kitöltik a fájó idegszálak közötti üreket, rájuk rakódnak, de nem zsongítanak, csak éppen megtartanak. Az ember még él itt, ez a különös. Még itt a teáskanna a zöld abroszon és a világoszöld szalvéta, a méz csillog az üvegtartóban, itt a jó meleg kendőm, a bundám, a csizmám, minden! De holnap már biztosan omladék, törmelék

lesz mindez, s ha nem holnap, hát mindenképpen: egyhamar.” (Vágó, 2005, 12-13.)

A leírásban az önvizsgálat (az önéletírás) két toposzával, a tükörrel és a halállal találkozhatunk. Az én idegenként éli meg saját arcát, nem tud azonosulni vele, s ebből az állapotból indítja visszaemlékezését. Az arcot csak az apró kötőszövetek erőtlenszere tartja össze, „nem zsongít”, csak megtart. A hájjal megkent arc groteszk, élettelen képe néz vissza a tükörből. A fenti sorok a halál és az elmúlás felőli számvetés igen plasztikus megjelenítését adják. Az archoz képest (melyben csak a szem csillog elevenen) minden az élet színeiben pompázik: a szalvéta zöld, az abrosz zöld, a kendő az élet melegét hordozza. Azonban néhány korábbi sor felől más megvilágítást kap a bekezdés:

„Bámulatos, hogy a természet ilyet tud létre hozni: az érthetetlen, folytonos törekvés a semmi ellen... már maguk az egysejtű lények... vagy ha más nem, hát homokbuckák végtelen sima területen... ez is több, mint a nemlét; az élet a természet lenni akar. Attila erőszakosan tépte le magát... homokos síkra ért... nem remélt... de én, ha homokos sivatagot látok magam előtt, behunyt szemmel: valami megmozgatja az anyagot, szél borzolja, egy lehelet és két homokbucka... kétpupú teve áll fel a sivatagban!... Az oszlopszentek is leszállnak, és megindulnak, ha kell, ha löki őket a szükség... Barlangokból, föld alatti odúkból, a nyomorultak, a leprások, mindenki, minden előbúvik és él, amíg lehet... [...] Látom a tengerfenék koralljait és ezer más különös lényt. A cápák, emlős uszonyosak... S a majmok rázzák a pálmafákról a kókuszokat – majd széjjelszakítják a nőstényt, mindegyik magának akarja...” (Uo.)

Az utolsó példát Hermann Imre említette a Ferenczi-émlékünnepen⁸, a háborús pusztításra alkalmazva: a férfiak úgy zúzzák szét a városokat, ahogy a majomösök széttépték a nőstényeket. (Vágó, 2005, 13-14.) Az idézett részek között és körül végig a háború pusztításának tapasztalatáról van szó, s bár a visszaemlékező magát reményteljesebb helyzetben látja, mint elvesztett szerelmét, az az életteliség, melyet saját és tágabb környezetében képes meglátni, éppen saját magára nem igaz. Az élettelen, fájó, réteges arc, mint egy maszk (mint a pár oldallal korábban említett álnév maszkjának lehetősége), felismerhetetlen lesz a tükörben.

A külvilág felé teljesen elnémult, azt befogadni is képtelen test plasztikus példájaként jelenik meg a visszaemlékezésben egy álomtöredék. Vágó Márta – 1936 tele körül, tehát még a József Attila-szerelmem „reneszánszában” – azt álmodta, hogy ő „Keller Helén”. Helen Keller egy siket, vak, és amíg tanára segítségével meg nem tanult beszélni, néma lány volt. Ő volt az első siket és vak diák, aki főiskolai diplomát szerzett Amerikában. 1902-ben, főiskolás korában jelent meg *The Story of My Life*

---

⁸ Feltehetőleg az 1946-os Ferenczi emlékülésről van szó, az erre való utalás tehát későbbi beszúrás lehetett az emlékiratba.

című önéletrajza, melyet Vágó Márta olvashatott, talán József Attilának is megmutatta. A kérdéses rész így szól:

„– Most azt álmotdram, hogy én vagyok a Keller Helén, és ő a tanárnőm. (Keller Helén egy süket-néma és vak leány volt, akiről könyvet írtak, aki később maga is írt.) Emlékszel arra a fotográfiára, a könyvben, ahol a kert padon ülnek, karjait nyújtja a tanárnő gégéje felé, fölfelé emeli az arcát, figyel... Valahogy így láttam magam álmomban Hajdu Lilivel (analitikusommal) szemben.” (Vágó, 2005, 300.)

Helen Keller tanárával és barátnőjével, Ann Sullivannal 1894 körül.
Samuel P. Hayes Research Library, Perkins School for the Blind, Watertown, MA.⁹

Az álmoképben a külvilágra érzéketlen és vele kommunikálni képtelen testbe zárt én az összetartott, de halott archoz képest ugyan feltűnően élő, viszont épp a feldolgozáshoz elengedhetetlen cselekvésre, a dialógusra képtelen. Bár rendelkezhet narratívával, melyet a saját nyelvén képes lehet összefoglalni, azt érthető kommunikáció híján nem képes meghallani senki. Az idézett álmokép is mutatja, hogy már akkor milyen jelentős szerepet töltött be az analízis Vágó életében, hiszen álmában analitikusa a kapocs, a szócső, amely képes összekötni a világgal; illetve az analízis nyelve az, ami megoldásokat és feldolgozási módokat kínálhat számára.

Vágó 1936 elején kapott idegösszeroppanásának utórezgése lehetett ez az álmokép. Amikor elmeséli József Attilának, arról beszélnek, hogy a költő – saját maga

---

⁹ Kép forrása: <https://www.flickr.com/photos/perkinsarchive/5987558931/in/album-72157627184483323>

alkalmasságát, szakértelmét is bizonyítva – átvénné Vágó analizisét. Vágó elmondja, hogy maga is gondolt korábban arra, hogy abbahagyja az analizist, de most már nem teheti. Az idegösszeroppanás lehetséges okairól is beszélnek:

„Az, hogy az anyád megbetegedett? Hitler? – Mérgesen felhúzott szemöldökkel, keservesen bólított. [...] De valami szerelem is volt, mi? Persze a szegény emigránst nem lehetett otthagyni vagy megcsalni. [...] Elkezdett kérdezni a férjem neurózisa felől. [...] Nagyon elkésérítették a német dolgok. Nekem ez rossz volt. Szembe kellett volna néznie a konfliktusaimmal, nem elhárítani, elterelődni. Már előbb analizisbe kellett volna mennem, akkor nem kaptam volna idegösszeroppanást. [...] A weimari republika összeomlása nem volt csekély élmény. Ugyanazt a tragikus gyöngeséget érezni, ami az októbrizmus vesztét is okozta, a demokrácia eszközeinek felhasználásával fojtogatott demokrácia kimúlását látni, végül szökni, megint egy baráti kör széthullását elviselni, és itthon anyám idegösszeomlását, aki a távolból szintén az 1918-19-es események ismétlődéseként élte át az egészet...” (Vágó, 2005. 300-302.)

„Nekem is beletörött bicskám abba, hogy csak én alkalmazkodtam a férjemhez. Ő nem volt művész, de nagyon tehetséges volt, remekül írt. De hát a másik embernek is kell hely... Szabad fejlődés!” (Uo., 322.)

Vágó Márta és a pszichoanalízis kapcsolatát vizsgálva a fenti, személyes analizis felőli érintettségen túl érdemes kiemelni, hogy Vágó a budapesti pszichoanalitikus szellemi életbe is bekapcsolódhatott valamikor az 1930-as években. Nevéhez köthető egy pszichoanalitikus tanulmány, mely a szakma neves folyóiratában az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago*-ban jelent meg 1940-ben, „Ethos, Hypokrisie und Libidohaushalt” címmel (Mitnitzky-Vago, 1940). A tanulmányban Vágó az indiai társadalom, a brahmanizmus pszichoanalitikus vizsgálatát tűzi ki célul, melyhez Max Weber vallásszociológiai munkáit használja nyersanyagul. A megjelent elemzésről néhány évvel később, 1944-ben érdekes módon (az ekkor Ceylonban élő, buddhista filozófia iránt érdeklődő) Gyömrői Edit írt recenziót a *The Psychoanalytic Quarterly*-be (Ludowyk-Gyömrői, 1944). Vágó Márta és a pszichoanalízis professzionális kapcsolatának a fenti tanulmányon kívül nem sok nyoma található. Visszaemlékezésében megemlíti ugyan, hogy részt vett a Ferenczi-emlékünnepen, az ott hallottakat pedig (Hermann Imre szavait) fel is idézi a kötetben. Lazább kapcsolódási pont lehet maga a visszaemlékezés szövege, mely részleteiben több helyen is Vágó Márta kiemelkedő analitikus tájékozottságáról tanúskodik.¹⁰

Vágó Márta – ahogy Lengyel András fogalmazott – analitikusan orientált emlékezőként írta meg visszaemlékezését a József Attila-szerelemre és -kapcsolatra, mely azon túl, hogy a József Attila szakirodalom hiteles forrása, több szempontrendszer felől vizsgálva is értékes írás. Értékes lehet a női irodalom szemüvegén keresztül, értékes lehet a trauma-irodalom szemüvegén keresztül, és értékes lehet a pszichoanalízis felől is, hiszen a visszaemlékezés szövege olvasható

---

¹⁰ Például: Vágó, 2005, 126-127, 234, 240-241, 265-267, 292, 295, 306-308.

egy éppen kialakuló új diskurzus – ha nem is központi, de a központi alakok holdudvarában tevékenykedő – alakjának analitikus elemző (és egyúttal önismereti) szövegeként is, melynek tárgya történetesen éppen a nagy költő, József Attila.

Felhasznált irodalom

- Békés A. V.** (2012). *Trauma és narratíva. A Holokauszt trauma reprezentációja*. Budapest: Ad Librum.
- Borgos A.** (2009). Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és politika találkozásai Hajdu Lilly életútjának tükrében. *Thalassa*, 20(1): 21-46.
- Borgos A.** (2018). *Holnaplányok*. Budapest: Noran Libro.
- Fodor A.** (1976). Vágó Márta: József Attila. *Forrás*, 8(4): 83-84.
- Gyertyán E.** (1977). Marx, Freud, József Attila. Két új József Attila könyv tanulságai. *Irodalomtörténet*, 59(1): 139-185.
- Hajdu-Gimes, L.** (1940). Contributions to the Etiology of Schizophrenia. *Psychoanalytic Review*, 27(4): 421-438.
- Lengyel A.** (2012). Vágyak, „törvények” és szerepek ütközőpontjában: Vágó Márta. *Imágó Budapest*, 2(2): 73-108.
- Ludowyk Gyömrői, E.** (1944). Martha Mitnitzky-Vágó: Ethos, Hypokrisie und Libidohaushalt. *The Psychoanalytic Quarterly*, 13: 119-120.
- Melczer T.** (1975). Vágó Márta: József Attila. *Literatura*, 2(3-4): 222-227.
- Menyhért A.** (2008). *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Budapest: Anonymus – Ráció.
- Mitniczky-Vago, M.** (1940). Ethos, Hypokrisie und Libidohaushalt. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago*, 25(3-4): 356-396.
- Péter L.** (1976). Minden a versért volt. Vágó Márta József Attiláról. *Kortárs*, 20(4): 635-640.
- Rendall, S.** (1986). On Diaries. *Diacritics*, 16(3): 57-65.
- Vágó M.** (1942). *József Attila*. Budapest: Noran, 2005.
- Valachi A.** (2013). „A nő számomra rejtély”. *József Attila asszonyai*. Budapest: Noran Libro.

* * *

Ferenczi Sándor

Bűntények lélekelemzése (1914)*

A Freud szerinti psychoanalysis módszere az eddiginél sokkal mélyebb betekintést nyújt az egészséges és beteg lélek műhelyébe. A pszichikai *determinizmus*, vagyis az az elv, hogy a lelki történésben sincs véletlenség, a lélekelemzéstől felderített *tudattalan lelki működések* részletes megismerése révén használható munkahypothesisből *tények* rendszerévé változott. A psychoanalysis eleinte csak a lelki betegségek lélektani motívumai után kutatott, azután áttért a normális lelki élet egyes jelenségeinek (álom, tévcselekmények) vizsgálatára; sorra került *azután* a tömeglélek megnyilvánulásainak (mythos, vallás, stb.) és a társadalmi létnek pszichológiai elemzése.

A jog legprimitívebb formája a vad néptörzsek némelyikénél ma is fennálló tabujog, mely bizonyos dolgoknak (vérrokon nőknek, gyermekeknek, a más tulajdonának, stb.) az érintését halálbüntetés terhe alatt megtiltja. A vadembernek és bizonyos fajta neurotikusoknak lelki elemzése kiderítette, hogy a tabu megsértése miatti felháborodás, tehát a primitív jogérzet, onnan származik, hogy azok, akik a mindnyájunkban bennünk rejlő bűnözési kedvet nagynehezen elfojtják, a törvénytisztelők, nem tudják elviselni, hogy más a (bűnöző) ezeket az ösztönöket szabadon kiélje; „a megsértett jogrend helyreállítása” tehát alapjában ilyen egoisztikus forrásokból fakadó törekvés. Szerintem ugyanez állítható a jogsértők elleni gyűlölségről és ennek túlzásairól a kultúrtársadalomban is.

Itt volna azonban az ideje annak, hogy ilyen általános megállapításokon kívül világosság derüljön az *egyes bűntény fajok* lelki meghatározóira is. Az eddigi *büntetőjogi determinizmus* ugyanis a felületen mozgott; nem tudta, hogy a tudat alatt is van lelki élet s így az egyes bűntények indítóokait kizárólag a tettes *tudatában* kereste. Elérkezett szerintem az ideje annak, hogy a büntettesek rendszeres psychoanalitikai vizsgálatnak vettessenek alá, aminek előfeltétele természetesen az, hogy a vizsgáló teljesen tájékozott legyen a lélekelemzés tudományos anyagában és gyakorlott annak technikájában. Ez a feladat elsősorban a törvényszéki orvosokra vár, de a lélektanilag képzett bírásokra, ügyészekre és ügyvédekre is.

A „jogérzet” mélyebben járó pszichológiája a *büntetési rendszerek reformját* fogja maga után vonni. Ha egyszer indulati tényezők (bosszúvágy, talán a megsértett

---

* Forrás: *Szabadgondolat*, 1914, 4(1): 13-15.

jogrend miatti felháborodás) ki lesznek kapcsolva a büntetés motívumai közül, a büntetés módjai is objektívebben a célszerűség szolgálatában fognak állni, vagyis kizárólag a társadalom megvédését s a büntetett „megjavítását” fogják célozni.

Az utóbbi feladatra az eddigi büntetési módszerek csak ritka esetben voltak alkalmasak, *szuggesztíve* ható eljárások voltak, melyeknek hatása csak múlt lehetett vagy egyáltalán be sem következett. A lélekelemzés azonban, a tettes előtt is ismeretlen, tudattalan lelki determinizmusok feltárásával lehetővé fogja tenni a teljes önismeretet az eddig lappangó komplexumok tudatos fékentartását, az egész egyéni múlt revízióját, *szóval a tettes újranevelését*.

Tisztában vagyok vele, hogy ez külső körülmények miatt egyelőre ritka esetben lesz csak keresztülvihető, és hogy a lélekelemzésnek sokáig inkább csak tudományos, mint gyakorlati jelentősége lesz a kriminalpszichológiában. De közvetve mégis nagy haszna lesz a társadalomnak ezekből a vizsgálódásokból. A tettesek lelki elemzése meg fogja mutatni azokat a lelki befolyásokat, melyek az embert fejlődése során a bűntevésre hajlamossá teszik, s amely befolyásoktól való megóvás a társadalmi rendhez való alkalmazkodást megkönnyíti.

A büntetettek lélekelemzésének mélyebb társadalmi jelentősége tehát az lesz, hogy a rationalis *neveléstan* alapvetéséhez fog fontos adatokat szolgáltatni.

* * *

Hajdu Lilly orvosi véleménye és javaslata egy szándékos emberöléssel vádolt testvérpár ügyében (1919)*

Az alábbiakban Dr. Hajdu orvos (Hajdu Lilly) Neményi László előadóval közösen jegyzett orvosi véleményét és javaslatát közöljük egy szándékos emberöléssel vádolt testvérpár, Filák István és György ügyében. A szakvélemény az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság alatt a Budapesti Forradalmi Törvényszéken belül létrehozott úgynevezett „Kísérleti Kriminológiai Osztály” keretében készült. Az osztály nem politikai ügyekkel, hanem köztörvényes bűnözőkkel foglalkozott, célja az átnevelés, a tettes személyiségét átalakító „javító-nevelő munka” volt. Főleg olyan ügyek kerültek ide, amelyek még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt keletkeztek, és felülvizsgálatra szorultak. Az osztály megbízásából orvosok, pszichológusok és szociológusok készítettek szakvéleményeket a vádlottakról.¹

ORVOSI VÉLEMÉNY

Terhelt családból származnak: apjuk ivott, anyjuk „hysteriás”, veszekedő, a testvérek közül a megölt József és a vádlott György chronikus alkoholisták. Az életben lévő 5 testvér neurasthénias, mely degenerációs stigmáikon kívül indulatosságukban, veszekedős, hirtelen haragú természetükben nyilvánul meg. E tünetek – a testvérek és feleségeik előadása szerint – legkirívóbbak voltak a megölt Józsefnél. Ez magyarázza a testvérek pártokra szakadását, ellenségeskedését, veszekedéseiket, és ez hoz minket közelebb a két vádlott tetteinek megvilágosításához. Fontos megjegyeznünk azt, hogy a megölt Józsefet a vele egy párton lévő testvérei sem szerették túlságosan, noha józan állapotában „jó fiú” volt, de ez oly ritkán fordult elő nála, hogy inkább tarthatták rossz embernek, miután csaknem mindig ivott. István tetteinek mélyén, egyéb okokon kívül öntudatlanon az apa complex érzékenysége működött. Apjára úgy emlékszik, aki nagyon kedves volt hozzá. István 10 éves volt, amikor apja meghalt, kinek helyét a legöregebb fivér, József foglalta el, anélkül, hogy családjáról gondoskodott volna, sőt kihasználta őket, dolgoztatta testvéreit és elszedte pénzüket. A jó apa helyébe a gonosz

* Forrás: Budapest Főváros Levéltára, XVI.2. Budapesti Forradalmi Törvényszék iratai. 7. nagydoboz Kísérleti Kriminológiai Osztály iratai 1919. Kr. 385/1919. számú iratcsomó, 190-192/16-18.

¹ A Kísérleti Kriminológiai Osztály működéséről lásd Kádár Imre: Országos kísérleti Kriminológiai Intézet a Tanácsköztársaságban. *Jogtudományi Közlöny*, 1959, 14(9): 468-472.; Gödöny József: Kriminológiai törekvések a Magyar Tanácsköztársaságban és az Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet. *Belügyi Szemle*, 1969/3. 80-86; Nagy Sándor: A Budapesti Forradalmi Törvényszék iratai. Budapest Főváros Levéltára [https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/library/BFL/nagys_forrtvszk.pdf]; Lászlófi Viola, Nagy Zsófia, Trádlér Henrietta (2017). Fajtalanság, pszichoanalízis és kriminológia a magyarországi Tanácsköztársaságban. F. Gy. esete a Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagában. *Sic Itur ad Astra*, 66 (2017): 45-76; Erdős András Patrik: A Tanácsköztársaság alternatív büntetőpolitikája: A Budapesti Forradalmi Törvényszék Kísérleti Kriminológiai Osztályának működése (1919). *Clio Műhelytanulmányok*, 2018/3.; Hajdu Lilly szakvéleménye faksimile formában megjelent: Erős Ferenc (2011). *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: Jászöveg Kiadó, 35a-d. melléklet.

apa jött, aki azon kívül anyjkkal sem bánt jól. Az apa complex érzékenységét ez fokozta, és az öntudat alatti gyűlöletet szította, melynek elég volt egy aktuális veszekedés, hogy lángra lobbantsa. György chronikus alkoholista, csekély ismeretekkel bíró egyén, ki ezen kívül mészáros, mint ilyen, a kés használatát úgy megszokta, mint más a sétabotját. Nem tarthatjuk egész véletlennek, hogy éppen ezen alkalommal kése nála volt, mint Istvánnál se véletlen a revolver használata ágyban fekvő beteg emberrel szemben önvédelmi célból. Nem tartjuk azonban előre megfontoltnak cselekedetüket abban az értelemben, hogy ölni akartak, de igenis abban, hogy le akartak számolni családjuk rossz szellemével, hogy véget akartak vetni az ellenségeskedéseknek. Objektív szemlélődő előtt nyilván[való] lett volna előre az ő akciójuk eredménye, kezdve az otthonról való eltávozástól. Bennük ez azonban csak utólag a tett elkövetése után alakulhatott ki, hogy ők ezt voltaképpen akarták. A pszichologiai folyamat, mely tettüket megérlelte – de természetesen nem magyarázza – a következő: 1./ a gyerekkori emlékek: József rosszul bánt velük, az én complex csoport sérelme és az apa complexé; 2./ fiatalkori emlékek (anyagilag kihasználta őket) újból az én complex sérelme, ebből különösen az anyagi complexé (zsarnokoskodott felettük, elszedte pénzüket); 3./ végül felnőttkori emlékeik (ellenségeskedést szított köztük, leszólta feleségüket) újból az én complex csoport sérelme.

István neuraszténiás, György chronikus alkoholista, beszámíthatóságot korlátozó ok azonban elmeorvosi szempontból egyáltalában nem forog fenn. Állítólagos ivásuk oly jelentéktelen volt, hogy az figyelembe nem jöhet.

JAVASLAT

Az elkövetett bűncselekmény iskolapéldája a szenvedélyből elkövetett büntettnék, melynek jellemző vonása, hogy azt alkalmi büntettesek, és nem „gonosztevők” szokták elkövetni. Az ilyen alkalmi szenvedélyes büntettesekkel szemben való eljárásra a kriminológiai alapon nyugvó büntető-jog-tudomány nem adhat kielégítő feleletet, mivel tettüket legfeljebb magyarázni tudja, de értékelni a jövő szempontjából nem képes. Mivel az ilyen eseteknél preventióról egyáltalában nem, hanem csakis megtorlásról lehet szó, ezért annak megítélése, hogy milyen büntetés kövesse az elkövetett cselekményt, csakis a társadalmi közvéleményt képviselő bíróság feladata lehet.

Az itt fennforgó bűncselekmény megítélésénél mindenesetre nagy mértékben tekintetbe veendő a hosszas családi viszály valamennyi előzménye, a legidősebb bátyjuknak, Józsefnek szerepe, és végül különösen az, hogy valóban kevésen múlt, hogy az előző esti verekedésnél nem történt emberölés, amiből folyólag éppen a fordított helyzet állt volna elő, úgy, hogy a mostani sértett Ferenc állna mint vádlott a bíróság elé.

Budapest, 1919. évi június hó 12-én

Dr. Hajdu
orvos.

Neményi László
előadó.

Friedrich Melinda

A bűnözés lelki háttere a pszichoanalízis megvilágításában Pszichoanalitikusok korabeli sajtómegszólalásai

A pszichoanalízis sajtószereplésének áttekintése (Friedrich, 2018) megerősítette, amit Ferenczi 1924. december 16-án kelt körlevelében írt: „Szokatlan események, például bűnesetek kapcsán a közönség (és a lapok) kíváncsiak a pszichoanalízis véleményére” (Freud/Ferenczi, 2005, 23). Olyannyira kíváncsiak, hogy a bűnesetekre reflektáló nyilatkozatok a pszichoanalitikusok összes megszólalásainak is jelentős részét teszik ki. Ez arra enged következtetni, hogy a magyarországi pszichoanalízis-recepcióban az olvasóközönség fantáziáját elsősorban a bűncselekmények indították be; ennek az olvasóközönségnek pedig széles rétege áhítozott komoly, tudományos magyarázat után a bűncselekményekkel kapcsolatban is. Az áhított felvilágosítással az 1920-as, '30-as évek Magyarországon elsősorban a kor legnépszerűbb, a sajtó által leggyakrabban megszólaltatott pszichoanalitikusai – Ferenczi Sándor, és ellenlábasa, Feldmann Sándor, a Magyarországon működő két pszichoanalitikus irányultságú egyesület fő reprezentánsai – szolgáltak. Amint az itt közreadott interjúkból és riportokból is kitűnik¹, Ferenczi és Feldmann egyes kérdésekben eltérően gondolkodtak a bűnözés lélektanáról és a pszichoanalitikus szerepéről a kriminálpszichológiában.

Ferenczi és Feldmann a bűnelkövetés lélektani hátteréről

A pszichoanalízis és jogtudomány, ill. kriminológia határkérdései és a kriminalitás lélektani vonatkozásai tudvalevőleg a pszichoanalízis számos képviselőjét a kezdetektől fogva foglalkoztatták, Freudon (1906, 1916)² túl A. J. Storfer (1911)³,

¹ A teljes szövegeket lásd a következő “Válogatás a napisajtó vonatkozó cikkeiből (fakszimilék)” című dokumentumban.

² 1906-ban Freud előadást is tartott Bécsi Egyetem jogi karán, a büntetőjog tanszék tanára, Alexander Löffler meghívására. Az előadás „Tatbestandsdiagnostik und Psychoanalyse” címmel nyomtatásban is megjelent, a büntetőjog tekintélyes professzora, Hans Gross által alapított szakfolyóiratban, az *Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*-ben (Freud, 1906, Vö. Rohrwasser, 2005; Friedrich, 2007).

³ Storfer „Sonderstellung des Vatermordes” c. írása „az első kriminálpszichoanalitikai tanulmány” (Dukes, 1933, 273).

Theodor Reik (1925, 1932)⁴, Franz Alexander és Hugo Staub (1929), Fritz Wittels (1928, 1929) és Erich Fromm (1931) is tanulmányozta a kérdést. A kriminalitás lelki determinánsaiba bepillantást nyújtva a pszichoanalízis talán legnagyobb horderejű felismerése az, „hogymindnyájan mint antiszociális ösztönlények kezdjük meg földi pályafutásunkat” (Dukes, 1933, 280-281).

A pszichoanalízis és a kriminológia, illetve a kriminalitás kapcsolata Ferenczit is érdekelte – „igazságfanatizmusából” (Ferenczi, 1928 [1982]) eredően is, és mint törvényszéki szakértőt is.⁵ A téma kapcsán több alkalommal is kifejtette nézeteit: először 1913-ban „A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről” című előadásában (Ferenczi, 1914), 1919-ben az *Új Forradalomban* megjelent írásában („Pszichoanalízis és kriminológia”) és egy 1928-ban tartott előadásában („A pszichoanalízis és a kriminalitás”).

Ferenczi az Országos Ügyészi és Bírói Egyesületben tartott 1913-as előadásában a pszichoanalízis jogi és társadalmi jelentőségéről szólva kifejezést adott azon reményének, hogy a pszichoanalízis egy napon a gyakorlati büntető jogszolgáltatás terén is alkalmazható lesz. Mint utópisztikus lehetőséget említette a büntetettek pszichoanalízissel való gyógyítását, amely azért is fontos, hogy ezáltal a pszichoanalízis bepillantást nyerhessen „a büntettek lelki megszabóiba” (Ferenczi, 1914 [1982, 170]).

Az 1919 márciusában megjelent, a Tanácsköztársaság forradalmi hevületében született „Pszichoanalízis és kriminológia” című írásában Ferenczi hozzáállását a derűlátás és a gyakorlatiasság jellemezte. Legfontosabb feladatként „a pszichoanalitikus kriminológia megalkotását” (Ferenczi, 1919 [1920, 126]) nevezte meg. Bűnözési hajlandóságokban szenvedő pácienseivel elért eredményei érlelték meg Ferencziben „azt a felfogást, hogy a bűncselekményeket [...] beható lélekelemzési vizsgálat tárgyává kellene lenni, szóval: a pszichoanalízist a bűnügyi lélektan szolgálatába állítva, meg kellene alkotni a kriminálpszichoanalízist. E terv kivitele – úgy hiszem – nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba” (i.m. 127). Ferenczi nagy perspektívát látott „a büntetettek pszichoanalitikus gyógyításának, illetőleg utánanevelésének” a lehetőségében is (i.m. 128).

1928-as bécsi előadásában Ferenczi a pszichoanalízis és a kriminológia együttműködésnek már kevésbé a lehetőségeit, inkább a korlátait emelte ki. Előadásban nem szólt sem kriminálpszichoanalízisről, sem pszichoanalitikus kriminológiáról; elmondta, hogy nem osztja egyes pszichoanalitikusok (pl. a berlini Franz Alexander) nézetét a pszichoanalízis alkalmazhatóságáról függően lévő bűnügyekben (Ferenczi, 1928 [1982, 363]). Kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy a pszichoanalízis „olyan esetekben, amelyek még a bíróság előtt vannak [...] nem alkalmazható”. (Uo.) Ezt azzal indokolta, hogy a vádlott nyilatkozataiban nem feltételezhető korlátlan őszinteség, ami pedig a pszichoanalízis alkalmazhatóságának elengedhetetlen feltétele. Ily módon a pszichoanalízis a kriminalisztikának egyéb gyakorlati szolgálatot nemigen tehet, „mint hogy elméleti fegyverzetünket és lélektani

---

⁴ 1925-ös, *Geständniszwang und Strafbedürfnis* c. művében Reik a vallomási kényszertette vizsgálat tárgyává.

⁵ Ferenczi tíz éven át volt a budapesti királyi törvényszék orvosszakértője.

tapasztalatunkat a büntető jogszolgáltatás [...] rendelkezésére bocsátjuk” (i.m. 364). Ez azt jelenti, hogy a pszichoanalízis által „összehordott” anyag fontos a bűnözés jövődő lélektanának szempontjából, de ezek az adalékok „korántsem alkalmasak arra, hogy a törvényhozónak vagy a [...] jogásznak gyakorlati útbaigazításul szolgáljanak” (i.m. 362). Ferenczi azt vallotta, hogy amíg a jogászok és orvosszakértők analitikus kiképzése meg nem történik, addig a pszichoanalízisnek nem lehet e téren gyakorlati haszna.

A pszichoanalízis és kriminalitás kapcsolata Wilhelm Stekelt, a független orvosanalitikusok szellemi atyját (Stekelről lásd: Bos, 2007) már a freudi egyesületből való kiválása előtt foglalkoztatta.⁶ Stekel és követői a bűn lélektani keletkezéséről nem osztották az ortodox freudista irányzat képviselőinek meggyőződését, miszerint „a tudattalanban sokszor erkölcsösebbek vagyunk, mint hisszük” (Ferenczi, 1928 [1982, 377]). Stekel úgy tartotta, hogy a kriminalitás vele születik az emberrel, és „azt a nevelés [...] retortáinak kell megtisztítani” (Gartner, 1934, 17). Hittek a látens kriminalitásban, vagyis abban, hogy „a legjobb emberben is a lélek legmélyebb rétegében tisztátalan, aljas, tehát kriminális gondolatok, törekvések, [...] tendenciák vannak eltemetve” (Balázs, 1929, 54, a bűn stekeli felfogásáról bővebben lásd: Hárs, 2003). Ferenczihez hasonlóan a független orvosanalitikusok is úgy látták, hogy a pszichoanalízis a jogtudomány területén még csak elméleti keretek között mozog, „az elméleti fegyvereknek kell kiküzdeniük az eredményt, melynek legalsó foka, hogy a törvényszéki szakértők analitikusan képzetek legyenek” (Balázs, 1929, 52-53).

Ferenczihez és más pszichoanalitikusokhoz (pl. Gartner Pál) hasonlóan Feldmann is törvényszéki orvosszakértőként működött. Bár külön kötetet nem szentelt a bűnözés lélektani vonatkozásainak, elsősorban publicisztikai írásaiban rendre kifejtette kriminálpszichológiai kérdésekről vallott nézeteit. Ezekből kiderül, hogy Feldmann mint „analitikusan képzett orvosszakértő” azt vallotta, hogy a „kriminálpszichológiát [...] új alapokra fektette a lélekelemzés, amikor kideríti, hogy a társadalom rendje ellen vétők is tulajdonképpen csak betegek, akik akaratuk ellenére, kóros rejtett belső impulzusok hatására kényszerülnek a bűnös cselekedetre, irányt szab a modern és humánus bírói eljárásnak, amidőn rámutat a bűnözések megelőzésének és meggátlásának lehetőségeire és eszközeire” (Feldmann, 1927, 137). Feldmann a korabeli napisajtónak Ferenczinél több esetben nyilatkozott bűnügyekkel kapcsolatban, és olykor olyat tett, amit egy ortodox freudista analitikusnak nem lett volna illendő, és ami ellen Ferenczi a leghatározottabban tiltakozott: pszichoanalitikus elemzést adott egy-egy bűncselekmény vádlottjáról. Pszichoanalízis és kriminálpszichológia kapcsolata a Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesületének tagjai közül többeket kiemelten foglalkoztatott; a téma kutatói között említendő Feldmann mellett ez egyesület ügyésze, Balázs Dezső, Gartner Pál és az idegorvos-publicista Décsi Imre is.

---

⁶ Stekel – akárcsak Freud (Freud, 1906) – Hans Gross lapjában, az *Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*-ben is közölt tanulmányt, pl. a pályaválasztás és a kriminalitás összefüggéseiről (Stekel, 1911).

„Utazás Öngyilkosok és Családirítók lelkének mélyébe”

Az *Est* 1925 karácsonyán megjelent interjúja egy rettenetes családi és gazdasági tragédiára reflektált: Hajdu Gyula nyugalmazott csendőrszázados csődbe ment vendéglője miatt súlyos anyagi helyzetbe került, ezért feleségével együtt a halálba ment. A családfő halántékon lőtte három gyermekét, majd önmagával végzett, míg az asszony a mélybe vetette magát. „S hogy a dráma tragikumja teljes legyen: [e]gy órával a Hajdu-család katasztrófája után – megjön a pénz. Az a pénz, amely értelmi szerzője volt a háromszoros gyilkosságnak és kettős öngyilkosságnak” (Kárpáti, 1925, 2). A lélekelemzés által feltárt mélységekben Ferenczi Sándor kalauzolja a képzeletbeli bűvárharang utasát, aki a pszichoanalízis és Ferenczi jó ismerője és barátja, Karinthy Frigyes (Karinthy, 1925). Az interjú a tenger mélyére vezeti az olvasót, amely már csak Karinthy *Capilláriája* (1921) és Ferenczi *Thalassája* (1924) okán is a beszélgetés a legmegfelelőbb színtere (vö. Nemes, 1994; bővebben: Hárs, 2013). Ferenczi ebben az interjúban megmutatja, hogy a *Thalassa* sokkal több egy tudományos fantazmagóriánál, hogy elmélete a bűnelkövetés és az öngyilkosság lelki hátterének megértését is szolgálhatja. A beszélgetés felhívja a figyelmet a kérdező szerepének jelentőségére is: Ferenczi a hozzá közel álló Karinthy Frigyesnek kész volt a bűnelkövető tetteinek lélektani hátteréről mesélni, amit más esetben elutasított (lásd Szirmai, 1930, 13).

Mademoiselle X-ről

Mademoiselle X, alias Molnár Erzsébet, a 23 éves varrónő szeretett egy asszonyt, és meggyilkolta, „szenvedélyeinek izzásában, ész nélkül” (Szirmai, 1930, 13). A feltételezett indíték: féltékenység. Már elítélték és bezárult mögötte a börtönajtó, amikor Szirmai Rezső 1930 áprilisában a közvéleményt még mindig foglalkoztató, rejtélyes gyilkossági ügygel kapcsolatban Ferenczihez fordult felvilágosításért a *Pesti Napló* hasábjain. Ferenczi válasza ezúttal szkeptikus, sőt kifejezetten elutasító, mondván, egy ilyen jellegű vélemény-nyilvánítás átlépné a pszichoanalízis határait, hiszen „a pszichoanalitikai kriminológia még teljesen kialakulatlan” (Szirmai, 1930, 13 [kiemelés az eredetiben]).

Ferenczi elutasító magatartásában több körülmény is közrejátszhatott: (1) Nem sokkal korábban, 1929 decemberében Ferenczi „ellenlábását”, Feldmann Sándort szólaltatta meg a *Pesti Napló* egy bűnesettel, a tiszazugi méregkeverőnök ügyével kapcsolatban (Szirmai, 1929, 5). Ferenczi a „nem meggyőződéses” és „nem tisztességes” pszichoanalitikus fölemlegetésével Feldmannra utalhatott, minthogy gyakran minősítette hasonló jelzőkkel. (2) Ferenczit – ahogy korábban Feldmann is – az orvosanalitikusokkal szimpatizáló és velük (pl. a Feldmann írásait rendszeresen közlő *Együtt* szerkesztőségében) együtt is dolgozó Szirmai Rezső kérdezte.

Modern rémekről

Ferenczi Sándor ritkán nyilatkozott bulvár jellegű lapoknak, így ritkaság a „félinterjú”, amit Szini Gyula készített vele a *Tolnai Világlapja* számára (Szini, 1930). Bűnözőkről, gaztettek sorozatát elkövető rémekről beszélgettek egy békés vasárnap

délután Ferenczi rendelőszobájában, feketekávé mellett. Szini első kérdésével arra volt kíváncsi, hogy lehetségesnek tartja-e Ferenczi a lélekelemzés útján a prevenciót, a potenciális bűnelkövető előzetes ártalmatlanná tételét. A beszélgetés azonban a gangsterek világa felé kanyarodott, s Ferenczi amerikai élményeiről és a gangsterek tanulmányozásának eredményeiről mesélt, ami eddig nem ismert érdeklődésére mutatott rá az amerikai társadalom, a gengsztervilág iránt.

A düsseldorfi rém és a budapesti gyújtogató esetével kapcsolatban Ferenczi újra hangsúlyozta, amit néhány hónappal azelőtt Szirmai Rezsőnek is elmondott: „Én mint idegorvos nem mondhatok véleményt olyan esetekben, amelyeket személyesen meg nem vizsgáltam.” (Szini, 1930, 38). S hogy van-e „született bűnös”? Ferenczi a veleszületettség mellett a traumatikus esetek jelentőségét említi, „amikor valamely megrázkódtatás okozza a lelki elváltozást. Nem lehet tudni, hogy például gyermekkorában nem ért-e valakit oly lelki megrázkódtatás, amely bűnös irányba terelte.” (uo.).

A méregkeverők lelkéről és a beszámíthatóságról

Szirmai Rezső *Pesti Napló*ban megjelent riportja a tiszazugi méregkeverők lelkének sötétjét világítja meg Feldmann Sándor pszichoanalitikus útmutatásával. Az 1929 decemberében megjelent riportban arról számolt be, hogy Feldmann celláikban vizsgálta meg a vádlottakat, és a közeljövőben a védelem orvosszakértőjeként Magyarországon elsőként fogja bíróság előtt a lélekelemzés módszereivel bemutatni a gyilkos asszonyok lelkét. Szirmai a riport alcímével is azt sejteti, hogy ezzel a pszichoanalízis – és a kriminálpszichoanalízis – számára történelmi pillanat jött el: *A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre*, amikor „az ismert nevű pszichoanalitikus” a bíróság előtt diagnosztizálja „a gyilkos asszonyok tudatos és tudatalatti indulatainak elkorcsosulását” (Szirmai, 1929, 5, kiemelés az eredetiben).

Matuska Szilveszterről

A nemzetközi politika, a nagyközönség és a sajtó részéről is példátlan érdeklődés övezte a Matuska Szilveszter által elkövetett merénylet(ek)et és az azt követő tárgyalást. A Matuska-ügyben döntő szerep jutott az orvosoknak és a pszichopatológiai vizsgálatoknak. A pszichoanalitikus álláspontot a magyarországi sajtóban a független orvosanalitikusok képviselték, akik közül többen aktív szerepet vállaltak az ügyben. A Matuska-per 1932 júniusában zajló bécsi főtárgyalásán Feldmann mint Magyarországot képviselő orvosszakértő vett részt, az 1934. novemberi budapesti tárgyaláson pedig Gartner Pál volt a Matuska-per orvosszakértője. A Matuska-üggyel maga Wilhelm Stekel is behatóan foglalkozott, külön tanulmányt szentelt a témának, amelyben egyébként Gartner szakvéleményének – miszerint Matuska paranoiás elmebeteg – ismeretében és annak elfogadásával „arra a konklúzióra jutott, hogy Matuska igenis kényszerképzetek hatása alatt követte el tettét” (*Matuska Szilveszter...*, 1935, 5).

Feldmann először 1931 októberében nyilatkozott az ügyvel kapcsolatban; a *Magyarország* tudósítójának részletesen lefestette Matuska pszichéjét és büntetnének

háttérben álló kettős énjét és szadizmusát (*Újabb szörnyűségeket...*, 1931). Matuska pszichéjéről Feldmann 1931 októberében hosszabb tanulmányt közölt az *Ujságban* (Feldmann, 1931). 1932 júniusában pedig mint a budapesti tárgyalás leendő ellenőrző orvosszakértője vett részt Matuska bécsi tárgyalásán.⁷ Feldmann – mint 1934-ben Gartner – a hivatalos elmeszakértőkkel szemben Matuska elmebetegségének álláspontját képviselte.

A düsseldorfi rémről

1929-ben a düsseldorfi rémként emlegetett rettegett sorozatgyilkos huszadik áldozata adta az apropóját Feldmann és egy másik független orvosanalitikus, Décsi Imre nyilatkozatának. Feldmann a *Pesti Naplónak* elmondta, hogy a tettes motívumainak háttérben az Adler-féle kisebbségi érzés állhat (*A düsseldorfi rém*, 1929).

Feldmann a düsseldorfi kéjgyilkosról ugyanaz év novemberében tanulmányt is közölt az *Ujságban* (Feldmann, 1929). Írásának első mondata, melyben azt állítja, hogy közelebbi ismeretség nélkül is lehetséges a véleményalkotás a konkrét esetről, mintha csak a Ferenczi által „feldmannizmus”-nak nevezett jelenséget illusztrálná: „Akármennyire is érdekes volna, nincs szükség arra, hogy a düsseldorfi gyilkost személyes vizsgálat céljából megismerjük, hogy véleményt mondhassunk róla” (Feldmann, 1929, 2). Ennek ellenére cikkében a kéjgyilkosok személyiségének egy általános jellemzését adja.

Mágnás Elza gyilkosának társadalomba való visszatéréséről

Gartner Pál mint az ember kriminális ösztöneiben hívő stekelista elsősorban a bűnelkövetők lelki életét tanulmányozta. Az 1920-as évek végétől törvényszéki elmeszakértőként is dolgozott, így a napisajtóban is legtöbbször ebben a minőségében szerepelt: szakvéleményt adott például 1931-ben Fischl Frigyes „kalapácsos gyilkos”-ról, 1934-ben pedig Matuska Szilveszterről. 1934-ben az „őszinteség-injekció” hatásáról és használhatóságáról nyilatkozott, a kíváncsi újságíró-riporter, Bodó Béla kérését azonban, aki a szer hatását saját magán akarta tapasztalni, szigorúan elutasította (Bodó, 1934).⁸ Gartner sokat foglalkozott a kiszabadult fegyenc társadalomba való visszatérésének problémáival (Gartner 1934, 11). Nick Gusztávot, Mágnás Elza húsz év után szabadult gyilkosát lelki és anyagi támogatásával segítette, hogy – mint pék – újra elhelyezkedhessen a társadalomban.⁹ (Lukács, 1932; Szűcs, 1935, 7-8). Gartnernek meggyőződése volt, hogy a börtön ritkán javít, „és átnevelő intézetnek kellene lennie, hogy feladatát racionálisan töltsse be” (Gartner, 1934, 80).

---

⁷ A két orvosszakértő végül Donáth Gyula és Gartner Pál lett.

⁸ Gartner indoklása szerint a szer (mescalium sulfuricum és liquor stramonium keveréke) alkalmazása „csak nagyon komoly orvosi indoklás és szükség esetén” vihető keresztül. Bodó végül egy kevésbé lelkiismeretes orvos közreműködésével megvalósította szándékát, és keserű tapasztalatairól is beszámolt (Bodó, 1934, 6).

⁹ Tapasztalatairól Gartner *Bűn és büntetés* címmel (1939) könyvet is megjelentetett.

Felhasznált irodalom

- A düsseldorfi rém. (1929. november 17.) *Pesti Napló*, 262. sz., 6.
- Alexander, F. – Staub, H.** (1929). *Der Verbrecher und seine Richter. Ein psychoanalytischer Einblick in die Welt der Paragrafen*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Bodó B.** (1934). Öszinteséginjekció! (1934. november 18.) *Pesti Napló*, 260. sz., 6.
- Bos, J. – Groenendijk, L.** (2007). *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out*. (With contributions by Johan Sturm and Paul Roazen). New York: Springer.
- Dukes G.** (1933). A kriminálpszichoanalízis útja. In: Freud, Sigmund et al.: *Lélekelemzési tanulmányok* (266-283). Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. (Reprint: Budapest: T-Twins, 1993.)
- Feldmann S.** (1927). *Idegesség és ösztönélet. Tanulmányok a psychopatológia és sexuálpatólógia köréből*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Feldmann S.** (1929). A düsseldorfi kéjgyilkos. (1929. november 26.) *Ujság*, 269. sz., 2.
- Feldmann S.** (1931). Matuska, mint lélektani rejtély. (1931. október 18.) *Ujság*, 237. sz., 26.
- Ferenczi S.** (1914). A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In: Linczenyi Adorján (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (158-174). Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1919). Pszichoanalízis és kriminológia. In: Uő: *A pszichoanalízis haladása* (126-128). Budapest: Dick Manó, 1920.
- Ferenczi S.** (1924). *Versuch einer Genitaltheorie*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929. Legújabban: Budapest: Filum, 1997.
- Ferenczi S.** (1928). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Linczenyi Adorján (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (360-384). Budapest: Magvető, 1982.
- Freud, S. – Ferenczi, S.** (2000-2005). *Levelezés I/1-III/2*. (Szerk. Ernst Falzeder, Eva Brabant, Patrizia Giampieri-Deutsch, André Haynal, Erős Ferenc és Kovács Anna.) Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- Freud, S.** (1906). Tatbestandsdiagnostik und Psychoanalyse. In: *Gesammelte Werke VII* (3-15). Frankfurt/M: Fischer, 1999.
- Freud, S.** (1916): Néhány karaktertípus a pszichoanalitikus munkából. In: *Sigmund Freud. Válogatás az életműből* (420-443). (Vál., előszó, jegyzetek: Erős Ferenc.) Budapest: Európa, 2003.
- Friedrich M.** (2007). Otto Gross lázadása. *Thalassa*, 18(2-3): 121-140.

- Friedrich, M.** (2018). *Pszichoanalízis a pódiumon (Pszichoanalízis magyar hírlapokban 1910 és 1939 között)*. PhD értekezés, Pécs, 2018.
- Fromm, E.** (1931). Zur Psychologie des Verbrechens und der strafenden Gesellschaft. *Imago*, 17: 226-251.
- Gartner P.** (1934). *Ösztön, kultúra, illúziók*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Gartner P.** (1939). *Bűn és büntetés*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Hárs Gy. P.** (2003). Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról. *Iskolakultúra*, 13(11): 113-124.
- Hárs Gy. P.** (2013). „röpködő rémmaki” (Utószó). In: Hárs Gy. P. (szerk.), „Új lélektan”: *pszichoanalitikus írások* (371-443). Budapest: Múlt és Jövő.
- Karinthy F.** (1921). *Capillária*. Budapest: Szépirodalmi, 1968.
- Karinthy F.** (1925). Utazás Öngyilkosok és Családirtók lelkének mélyébe. Beszélgetés Ferenczi Sándor idegorvossal az öngyilkosságról és a családirtó századosról. (1925. december 24.) *Az Est*, 291. sz., 13.
- Kárpáti A.** (1925). Egy tragédia margójára. (1925. december 15.) *Pesti Napló*, 283. sz., 2.
- Lukács I.** (1932). Málnás Elza gyilkosa nem tud visszatérni a társadalomba. (1934. augusztus 26.) *Az Est*, 192. sz., 7.
- Matuska Szilveszter**, a biatorbágyi rém a tábla előtt. (1935. június 25.) *Esti Kurir*, 142. sz., 5.
- Nemes L.** (1994). Karakter és korszellem. Párhuzamok Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes között. In: Uő: *Alkotó és alkotás* (71-86). Budapest: T-Twins.
- Reik, T.** (1925). *Geständniszwang und Strafbedürfnis*. Leipzig, Wien, Zürich: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Reik, T.** (1932). *Der unbekannte Mörder. Von der Tat zum Täter*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Rohrwasser, M.** (2005). *Freuds Lektüren. Von Arthur Conan Doyle bis zu Arthur Schnitzler*. Gießen: Imago – Psychosozial-Verlag.
- Stekel, W.** (1911). Berufswahl und Kriminalität. *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*, 41: 268-280.
- Storfer, A. J.** (1911). *Zur Sonderstellung des Vaternordes: Eine rechtsgeschichtliche und völkerpsychologische Studie*. Leipzig – Wien: Franz Deuticke.
- Szini Gy.** (1930). Modern rémek. Félig intervjú. (1930. június 18.) *Tolnai Világlapja*, 25. sz., 38-39.
- Szirmai R.** (1929). A méregkeverőnők lelke. Dr. Feldmann Sándor megvizsgálta a tiszazugi méregkeverő asszonyokat celláikban. A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre. (1929. december 10.) *Pesti Napló*, 281. sz., 5.

- Szirmai R.** (1930). Mademoiselle X – a kriminológia, az orvostudomány és a pszichoanalízis fantasztikus rejtélye. A büntetőjogász és az analitikus beszélnek Molnár Erzsébetről, az asszonygyilkosról. (1930. április 27.) *Pesti Napló*, 95. sz., 13.
- Szűcs N.** (1935). „Gyászom jeléül tíz percig nem árultam” – mondja Nick Gusztáv, aki résztvett Schmidt Miksa temetésén. (1935. április 7.) *Ujság*, 80. sz., 7-8.
- Újabb szörnyűségeket ismert be délután a torbágyi rém. (1931. október 14.) *Magyarország*, 234. sz., 1-3.
- Wittels, F.** (1928). *Die Welt ohne Zuchthaus*. Stuttgart: Hippokrates-Verlag.
- Wittels, F.** (1929). Some Remarks on Kleptomania. *Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 69(3): 241–251.

*

MELLÉKLET

Néhány nyilatkozat pszichoanalitikusoktól a bűnelkövetés lelki hátteréről a korabeli sajtóban

Ferenczi Sándor

- A rémtörténetekben az emberek kiélhetik gyilkossági ösztönüket is, polgári becsületük tudatát is. Ferenczy Sándor a hisztériás izgalmakról, amelyeket a bűnügyek a közönségből kiváltak. (1925. november 27.) *Esti Kurir*, 269. sz., 5.
- Karinthy F. (1925): Utazás Öngyilkosok és Családirtók lelkének mélyébe. Beszélgetés Ferenczi Sándor ideggyógyossal az öngyilkosságról és a családirto szászadosról. (1925. december 24.) *Az Est*, 291. sz., 13.
- Pillanatfelvételek a német gyermektragédia tárgyalásról. (1928. február 14.) *Esti Kurir*, 36. sz., 5.
- Szirmai R. (1930). Mademoiselle X – a kriminológia, az orvostudomány és a pszichoanalízis fantasztikus rejtélye. A büntetőjogász és az analitikus beszélnek Molnár Erzsébetről, az asszonygyilkosról. (1930. április 27.) *Pesti Napló*, 95. sz., 13.
- A „veszedelmes életkor” érzelmi útja a szerelemtől a revolverig. Ma délután temetik Róth Andor ügyvédet, a „nagynéni-szerelem” legújabb áldozatát – Ferenczy [sic] és Schuster főorvosok nyilatkozata. (1931. augusztus 11.) *Magyarország*, 182. sz., 5.
- Kolozs P. (1932). Miért olvas detektívregényeket Vámbéry Ruzstem, Babits Mihály, Ferenczy Sándor, Karinthy Frigyes. Miért nem olvas detektívregényeket Ignótus, Fenyő Miksa, Füst Milán, Gaál Franciska, Friedrich István és – a detektív. (1932. december 25.) *Esti Kurir*, 289. sz., 13.

Feldmann Sándor

- Helyes-e a gyilkos Grosavescunét felmentő ítélet? (1927. június 28.) *Ujság*, 144. sz., 5.
- Vámbéry Ruzstem szerint a hitvesgyilkosok szabadonbocsátása a társadalom érdekét sérti. (1927. július 9.) *Esti Kurir*, 153. sz., 7.

- Ma délben hitvesgyilkosság gyanúja alatt letartóztatták az elhunyt Forgács Anna férjét, dr. Erdélyi Bélát. Forgács Anna agorafóbiája. (1927. augusztus 30.) *Esti Kurir*, 195. sz., 1-3.
- Szélhámosság vagy pszichoanalízis? Kornis Ignác, a fantasztikus szélhámós, mű-kommunista, bűnügyi lélekbúvár, Kolumbus-uccai zsaroló és idegorvos beismerő vallomást tesz. (1927. szeptember 4.) *Pesti Napló*, 200. sz., 9-10.
- A Kolumbusz-utcai merénylet „ideg-fiziológusról” analízist készített egy pszichoanalitikus orvos. (1927. szeptember 8.) *Esti Kurir*, 203. sz., 2.
- A düsseldorfi rém. (1929. november 17.) *Pesti Napló*, 262. sz., 6.
- Szirmai R. (1929). A méregkeverőnők lelke. Dr. Feldmann Sándor megvizsgálta a tiszazugi méregkeverő asszonyokat celláikban. A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre. (1929. december 10.) *Pesti Napló*, 281. sz., 5.
- Bécsben fogták el a kalapácsos gyilkost, akit áldozata beszélt rá a gyilkosságra. (1931. április 9.) *Ujság*, 79. sz., 3-5.
- Újabb szörnyűségeket ismert be délután a torbágyi rém. (1931. október 14.) *Magyarország*, 234. sz., 1-3.
- Szűcs N. (1932). Kiderült, hogy a kunhegyesi cigányasszony nem boszorkány, hanem csaló. Két esztendő óta kapott Dobrai Demeterné. Izgalmas vita az orvosszakértők között az okkult tudományokról. (1932. február 6.) *Ujság*, 29. sz., 5.
- Hipnotizált-e a kunhegyesi cigányasszony, vagy csak az áldozatai voltak túlságosan gyöngye idegzetűek. Az orvosok vitája Dobrainé szerepéről. (1932. február 7.) *Esti Kurir*, 30. sz., 7.
- Szűcs Nándor: Boros István leventeoktató agyonlőtte sógorát, István tanácsjegyzőt, akivel soha még szóváltása sem volt. (1932. március 1.) *Ujság*, 49. sz., 3.
- Gál I. (1932). Drámai jelenetek Matuska és felesége között a mai bécsi tárgyaláson. (1932. június 18.) *Esti Kurir*, 134. sz., 5.

Gartner Pál

- Erdélyi, sírva fakadt a mai főtárgyaláson. Gáldy folytatta drámai vallomását Forgács Anna haláláról. (1929. január 4.) *Az Est*, 3. sz., 1-2.
- A kalapácsos gyilkos az ellenőrző orvosszakértő megvilágításában. (1931. augusztus 27.) *Az Est*, 193. sz., 11.
- A kalapácsos gyilkos épelméjű. Még ebben az évben meglesz a főtárgyalása. (1931. július 15.) *Az Est*, 158. sz., 8.
- Helyes volt-e felmenteni Hofer Kunó gyilkosát? Kosztolányi Dezső, Gaál Franciska, Füst Milán, Erdős Renée, Karinthy Frigyes és Décsi Imre dr. nyilatkozatai. (1931. július 18.) *Esti Kurir*, 161. sz., 9.
- Lukács István (1932). Málnás Elza gyilkosa nem tud visszatérni a társadalomba. (1934. augusztus 26.) *Az Est*, 192. sz., 7.
- Gartner P. (1934). A kiszabadult feje problémája. Levél a szerkesztőhöz. (1934. augusztus 28.) *Az Est*, 193. sz., 11.
- Bodó Béla: Őszinteséginjekció! (1934. november 18.) 1934-11-18 *Pesti Napló*, 260. sz., 6.
- Az ügyész megkezdte nagy vádbeszédét a Matuska-perben. Az orvosszakértők izgalmas vitája Matuska elmeállapotáról. (1934. november 20.) *Az Est*, 261. sz., 3-4.
- A legszigorúbb büntetést kérte Matuska Szilveszterre vádbeszédében az ügyész. Orvosszakértők vitája. (1934. november 20.) *Esti Kurir*, 261. sz., 3.

Komlós Jenő (1934). „Őrült? vagy nem örült?” Ellentétes szakértői vélemények serege a törvényszék előtt. (1934. december 25.) *Magyarország*, 291. sz., 12.

Máriás Imre (1935). Vádat emel a pap, az orvos és az ügyész a szerelmi drámák „hősei” ellen. (1935. január 27.) *Budapesti Hírlap*, 23. sz., 11-12.

Szűcs Nándor (1935). „Gyászom jeléül tíz percig nem árultam” — mondja Nick Gusztáv, aki résztvett Schmidt Miksa temetésén. (1935. április 7.) *Ujság*, 80. sz., 7-8.

Matuska Szilveszter, a biatorbágyi rém a tábla előtt. (1935. június 25.) *Esti Kurír*, 142. sz., 5.

* * *

Utazás Öngyilkosok és Családirtók lelkének mélyébe

Beszélgetés Ferenczi Sándor ideggyógyorvossal
az öngyilkosságról és a családirtó századosról

Búvárharang ez a szoba, amiben ülünk — a külső zaj lassan elhal — néhány szó, az újrendszerű lélekvizsgáló tudomány néhány vezényszava — és csendesen, észrevétlenül, szinte süllyedni kezdünk.

Az emberi lélek tengersizintje alá fogunk leszállani, talán a fenékig, ha elérjük. Eleinte ismert, még napsütött rétegek jönnek majd — erkölcsi kategóriák, kötelesség, becsület, vallás, világszemlélet, önérték — aztán elhomályosul a horizont, a harang ablaka előtt mesebeli szörnyetegek csapnak el, ijesztő emlékei egy egy elsüllyedt világnak. A tengerfenék lakói — atavisztikus fenevadak. A sokmillió éves állatemberi lélek ösztönelete, ami ott nyüzsg a tudat fenekén, ismeretlenül, elfeledve, míg tudatunk hajója helytől és önértéktől siklik el a mélységek fölött, tulajdon lelkünk felszínén. Ezek a mélységek eddig ismeretlenek voltak — az utóbbi ötven év kutatási módszerének technikája, a lélek-elmzés, szerkesztette azt a tudományos apparátust, amivel immár, elpusztulás veszélye nélkül, magunk is lemerészkedhetünk oda, ahol például a *téboly* gyökere fészkel, anélkül, hogy magunk is megtébolyodnánk.

Vezető, dr. Ferenczi Sándor, több mint húsz éve tanulmányozza ezt a területet, mesterének, az úttörő Freud Zsigmondnak útmutatása mellett, de az utóbbi években már önállóan is, külön tervrajz szerint. Legutóbb német nyelven írt könyvéről kérdezem, amit az ősz bécsi mester a legszellemesebb tudományos könyvnek nevezett. Nem örül ennek a jelzőnek. Mint a gondolatok kozmoszának valódi utazója, jobb szereti, ha *elhiszik* csodálatos gondolat-kalandjait, amiket látott és átélt, mikor lent járt a mélyben, mintha

csak gyönyörködnek bennük. Pedig nehéz nem gyönyörködni bennük, — s nem véletlen, hogy makacsul ragaszkodom, míg írok róla, ehhez a búvárharang- és tengerfenék-hasonlathoz. A lélekelemzés tudományában, legalább is a laikus számára, van valami lebilincselő s ugyanakkor, szinte riasztó *fantasztikum*, valami alvilági mágia, mitológiai csoda-elem, ami csaknem kómikusan hat első pillanatban. Hogyne, mikor azt hallja az ember komoly tudóstól, hogy Rockefeller csak azért gyűjtött annyi pénzt, mert szórakozott. Ságában elfelejtette, hogy gyermekkorában szeretett sárral játszani, s ezt a játékot folytatja öntudatlanul, — hogy hangos nevetésünk, álmunkban, halálfelelemből fakad, — hogy a csók, amit kedvesünk ajkára lehelünk, annak a vágyunknak kifejezése, hogy *szerelemnek halak lenni megint, mint fajtánk fejlődésének kezdetén*, — hogy a tüzzel való játék, s jó anyáknak bizonyos éccakai rendetlenségre vonatkozó óvó jóslata között komoly, tudományosan ellenőrzött összefüggés van — és így tovább. De a tudós elmézőn mosolyog ezen a buta, egészséges nevetésen, — ő tudja, hogy a valóság mindig gazdagabb lehetőségekben; mint a leghörhorgasabb képzelet, s hogy nincs semmi csodálatos abban, ha egy tudományos szakkönyv ezerszer *fantasztikusabb*, mint egy Wells-regény...

Gondolkodik, miután kérdésem elhangzott. Nem az ügyvéd, vagy orvos ráncbaszedett szemöldökével, aki szabályt keres összehordott tudásának lexikonjából, hogy alkalmazza rá. Úgy gondolkodik, mintha *önmagának is először tette volna fel a kérdést* — kíváncsian, kitáguló szemmel, a gondolatalkotó kedv rögtönző tehetségével. Aztán tapogatózva kezd el beszélni.

Miért kívánják a halált?

— Hát igen... az öngyilkosok... S a búvárharang halkán, természetesen közvetlenséggel, zökkenő nélkül, süllyedni kezd velünk.

— No igen. Furcsa, úgy-e, hogy az ember megöli saját magát — eldobja kisebb javak nélkülözése fölötti elkészesedésében a legfőbb jót, — minden javak lehetőségét és foglalatát és reményét: az életet. Nem észszerű dolog, annyi bizonyos. De talán ez a valami, amit életnek nevezünk — s amit az énnek, a léleknek *tudata* képvisel számunkra — talán az a valami, az én sem olyan észszerű dolog, mint amilyennek hisszük. Nézzük csak meg közelebbről — de ide már lépés kell ám, mert ez az én, ez a lélek, csak legfelső rétegeiben olyan világos és áttetsző egység, mint amilyennek érezzük, mikor *gondolkodunk* vagy *pláne beszélünk*. Alatta sűrű homály van — és ez a homály nem *üres ám* — valami villódzik és mozog és nyüzsg benne, ép úgy, mint idefönt — figyelmeztetve rá, hogy *ugyanannak a közegnek, ugyanannak az elemeknek folytatása van, lefelé*, aminek legfelsőbb rétegét énnek nevezzük. Ugyanaz a közeg — *lélek* ez is, csak nem tudunk róla.

— Igen, idefönt minden ellentmond ennek az észszerűtlen cselekedetnek. Úgy tudjuk, hogy a legfőbb jónak magát az életet tartjuk — az élet elrablása az, ami el-

len minden érzésünk, gondolatunk, képzeletünk leghevesebben tiltakozik. Összetevői, az ideálok, ezek a *képzelet* útján létrejött javak: hírnév, becsület, szeretet, szerelem úgy élnek tudatunkban, mint elengedhetetlen feltételei az egésznek. De ki hinné, hogy lelkünk mélyén, a tudattalan homályban járva, a lélekelemzés nem találta meg, *mint legfőbb elvet, az élethez mindenáron való ragaszkodást?* Sőt ellenkezőleg — talált egy tendenciát, egy vágyat, egy hajlandóságot, egy ösztönt, ami a *halált kívánatosnak tartja*, minden darvini elmélet ellenére. Igen, kívánatosnak, mint abszolút nyugalmat, tökéletes pihenést, amelyben nem kényszerít bennünket semmi cselekvésre — olyan kívánatosnak tartja a halált, mint azt a boldog szunyadást, amivel anyánk ölében pihenünk.

— Egy lépés kell csak hozzá, valami kiváltó ok, hogy ez a vágy érvényesüljön s a tudatba kerülve, cselekvést váltson ki belőlünk — azt — utolsó cselekvést, aminek célja, hogy többé ne kelljen cselekednünk. Bármily különösen hangzik, az ember *szerelemmel meghalni*, általában is s ha csak *egy mód van rá*, ezt a vágyat igyekszik kielégíteni. Ad abszurdum általánosítva a dolgot, így is lehetne következtetni, *visszafelé*: az élő lények s köztük öntudatlanul, az ember is *meg akarnak halni* — miért hal-

nának meg különben, ha nem akarnának? A *szerelemmel létből született, emelkedett ki az élet s olthatatlan hovágyással vágyik*

vissza a szeretetlenbe, szétbomlani, megsemmisülni, megpihenni. Ez az összehasonlító léleklet, az Élők Lelkének tanulmánya.

Az öngyilkos nem hisz teljes megsemmisülésében

— Az öngyilkosnál az a mindnyájunkban lappangó vágy érvényesül, — *ex nihilo nihil* — ha hajlandóság nem volna bennünk a halálra, nincs az az életundor, kétségbeesés, halálos veszedelem, ami fegyvert adna kezünkbe, önmagunk ellen. A cselekvés *mindig* egy vágy kielégülésének irányában történik — s aki megöli magát, annak a halálvágya éppen oly erős, talán még erősebb, mint azé, aki meg akar születni. A külső baj csak kiváltó, felszabadító ok lehet.

— Így képzelem az öngyilkos lelkiállapotát. Tudata, a *cenzúra*, az az erő, ami ösztöneinket fékezi, meggyengül benne a tudatot ért sérelem következtében. Az ösztön felszabadul — áttöri küszöbét, s mint palackbázart kísértet, amit *évezredken át* (mert tudatunk csak annyi idős, mint mi, ösztöneink sok százezerévesek) elnyomtak, tombolva, mohón keres kielégülést. Törni, zúzni akar, kitágulni. — első dolga, hogy zsarnokának essen, tulajdon ösztönét, a tudattal fékezett testet *rombolja szét*. Nézze meg a dühöngőt — először *tulajdon fejéhez kap*, mikor a roham kitör: haját tépi, koponyáját veri, legszívesebben megenné önmagát. E kritikus pillanatban megszűnik a különbség elképzelés és valóság között — a képzelet javak, ideálok fontossága, jelentősége felfüggesztetik. Kiderül, hogy a lélek csak *feltételesen* volt a testhez kötve — azzal a fel-

tétellel, hogy munkájáért jutalmat, *prémiumot* kap öröme, vagy legalább *öröme igérete* formájában — s ha a külön világban nem tudja megszerezni, behajtja adósán, tulajdon testén. Behajtja az ígért örömet — ki tehet róla, hogy ez az öröm ösidők óta a *romlásban* nyer kielégülést?

— Összerombolja hát börtönét, a testet. Annál könnyebben fehéti ezt, mert ösztöneink mélyén *úgyse hiszünk a halálban*, örökéletünk képzeljük magunkat. Hogy az öngyilkos memyire nem hiszi komolyan tulajdon halálát, a *teljes megsemmisülést*, bizonyítják azok a kínos pontossággal megített intézkedések, amiket *ügyeik elintézésének* ürügye alatt tesznek haláluk előtt. Lényegben arról van itt szó, hogy azt képzelik, *tulélük önmagukat s jelen óhajtanak lenni* akkor, mikor ezeket az intézkedéseket *mások* végrehajtják majd helyettük, ingyen — jelen lenni és örülni, hogy ilyen olcsó munkaerőhöz jutottak. Ez is arra mutat, hogy az öngyilkos nyerni akar, keresni az üzletet, amit kötött, *prémiumhoz* jutni — a halálvágy leplezett formája csak annak az örömvágyának, amit a *feleltettség* és pihenés formájában szeretne kielégíteni. Nem hiszi? Kérdezze meg Róbert bácsit, az öngyilkosok pátrónusát, *milyen nehéz az öngyilkost visszatartani!*

A családirtó Hajdu százados lelkiállapota

— Vagy más példa. Ez a családirtó öngyilkos, Hajdu százados, félkilencor megállítja az órát, nem hajlandó várni *egy perccel se tovább* a megmentő pénzre, amit félkilencre ígértek. Az a gyanum, hogy *valamivel félkilenc előtt* állította meg — becsapta önmagát, csak hogy *végrehajthassa* tettét, ami nagyobb kielégülést jelentett a számára, mint az életmentő aktus. Nem hiszem, hogy meg lehetett volna menteni, ha az ügyvéd idejében érkezik. Azután, amiket olvastam róla, lelkiállapotát olyanok képzelem, hogy kezében a revolverrel, képes lett volna elsütni abban a pillanatban, amikor a bezárt ajtó csöngetnek, jelöl annak, hogy itt a pénz hiánya csak ürügy volt a számára, hogy *önmagát és másokat elpusztítson*. Utolsó levelét így kezdi: *Lehet, hogy elhamarkodtam a dolgot...* Nagy önismeretre vallanak e sorok, amikben *mult* időbe helyez egy eseményt, amit *akkor* akar csak elkövetni. Annnyira akarja, hogy már nem is törődik vele, mennyire elárulta magát. *Lehet, hogy elhamarkodtam...* Beismeri ezzel, hogy nem *külső kényszer vitte rá arra, amit tett, hanem belső* — az ő felszabadult ösztöne gyilkolni és öngyilkolni akart, eredetileg, külső okot keresett magának, hogy megtehesse. Külső okot a belső kényszerre, amit úgy hívunk...

A búvárharang zökken egyet. Feneket értünk volna, ilyen hamar...? Szédítő lehetett az iram! Kérdőn nézek vezetőmre. Mi hát ez a belső kényszer? Tünődve néz maga elé, mintha a vastag üvegablakot kémelné, ami mögött a tengerfenék külső sötétségében óskori szörnyek ágaskodnak lomhán, kocsonyás testük szuszogó tehetetlenségében.

— Hát igen... különös ez... Hogy miért kellett önmagán kívül elpusztítani ártatlan gyermekeit, viruló feleségét is... Csak jelek vannak, adatok, parancsoló tanulságai összefüggő tüneteknek, tapasztalatoknak... A tömeggyilkosok nagy része epileptikus volt...

epileptikus rohamban cselekedtek... Tessék? Napoleon?!... nem tudom. Annyi bizonyos, hogy a felszabaduló ösztön különös sálakot ragad magával a vulkán mélyéből, a mult mélyéből, ahonnan előtör... Régi elemek nyomára bukkan a kutató ebben a sálakban... Ha egyszer a gátló akarat, hogy *nem szabad meghalni*, elvesztette hatalmát — a zsilipen áttörő áradat egyéb lehetőségeket is érvényesíteni tud... irányt változtat... jó üzletet szeretne csinálni... Ha meghalni szabad, mást is szabad... s ez a más mi lehetne egyéb, mint a *régi vágy* kielégülése... ölni, pusztítani... De hogy miért a *gyermeket*, akit szeretünk?... Ki mondta, hogy *öztönöm* is szereti azt, amit a tudatom szeret?... Ideletet a mélyben ellenkezők a feltételek... ellenkező előjelet kapnak az indulatok is... *Őn költő — soha nem érezte még, hogy a gyűlölet lehetősége nélkül szeretet se volna a szívében?*

Valami foszforszékál odakünt, Ferenczi Sándor az ablakhoz lép és megjegyzi, hogy milyen korán sötétedik. Bizonyosan dolga van már, várják a páciensek. Az előszobából mozgás. Elbűcsúzom, pere mulva a folyosón vágyok és nagy lélekzettel köszöntöm a szabad levegőt. Karinth Frigyes

Úrtes és Sebestyén, Múzeum körút 15, 30 éve fennálló szolid cége felhívja a t. vásárlóközönség figyelmét, kirakataiban látható szebbnél szebb divatos nyakkendő-, kalap-, angolpullover-, házikabát- és pizsama-különlegességeire, továbbá a saját készítményű fehérneműre, melyeket kivételesen karácsony napjáig lezállított árban árúsít

Retikulók Meleg Gábor bőrongoszló, Papek József utód, veje Rákóczi út 11.

Mademoiselle X, —

a kriminológia, az orvostudomány és a pszichoanalízis fantasztikus rejtélye

A büntetőjogász és az analitikus beszélnek Molnár Erzsébetről, az asszonygyilkosról

(Saját tudósítónktól.) Mademoiselle X...

Személyi adatait és körleírását mindenki tudja: huszonhároméves, hat elemi járt, varrónő, magas, erős, neuraszténias, barnahajú, csontos vállait örökké rángatja, erősen fejlett karizomzatú, művezető leánya, van apja, anyja, fivére, nővére, kiscé affektál és így hívják: *Molnár Erzsébet*.

De amit tudni lehet róla, az csak ennyi: *Mademoiselle X*...

A bírók már tudják, hogy bűnös, már elítélték, már döntöttek sorsa fölött, tudatalatti izzással izzó exaltáltságát már begyűrték a paragrafusokba, már bezárták mögötte a börtönajtót, hogy élete fogytáig hüljön apatikussá az ideg-zete, ők már tudják, hogy bűnös, mert gyilkolt és örökké börtönben a helye, de mégis, mégis. — *Mademoiselle X*...

A legkülönösebb és a legérthetlenebb *kettőség* van benne, — mást nem lehet tudni. Kétarcú, kétlelkű, kétszívű, kétvérű, kétéletű, mindene kettős, minden gondolata, gesztusa, tekintete, érzése, szenvedélye, valami borzongató hasadás van ebben a leányban, egy mély szakadék vágja ketté életét: *a szakadékon innen az, amit jónak, túl az, amit rossznak hívnak a földön.*

Mademoiselle X...

Közönyösen mosolyog, vidor szemekkel bámul a levegőbe, mintha valami naív burleszket nézne — és pokolian kínlódik, szemében, égő tekintetében kísérteties viziók lobbannak, a viziókban szörnyű komplexumok örvénylenek.

Színpadiasan gesztikulál, mintha premierplanban állna a bonvivant mellett, vagy az alhadnaggal szemben, affektálva nyújtogatja ápoltszép kezének ujjait, amelyek úgy merednek a levegőbe, mint valami finom fehér legyező, csupa züllött színészkedés a mozdulata — és lehet látni, hogy a lelkében térdreomlik és a Miatyáukot mormolja százszor, az éjszakák sötétjében szentekhez suttogja imáit, a szívében istenfélő áhitat van.

„A nőt szerette, a férfira féltékeny volt!”

Büntetőjogász? Orvos?

A bírók már ítélték.

És mégis fel kell tenni a kérdést: *büntetőjogász? Orvos? Ki tud többet róla?*...

Dr. Auer György, a budapesti ügyész, a pécsi egyetem magántanára ezt mondja Molnár Erzsébet esetéről:

— Természetesen nem ismerem az ügy minden részletét, ennek a példátlanul fures rejtélynek minden ágabogát. De ahogy én látom a dolgokat, én csak azt mondhatom Molnár Erzsébetéről: *beteg, nagyon beteg. Az kétségtelen, hogy nemcsak a férfival, de a meggyilkolt asszonnyal is erotikus kapcsolata volt. Ez kitűnik védekezéséből, a gyilkosság elkövetésének körülményeiből s egyéb tünetekből is. Ez a kapcsolat azután viharos féltékenységet kellett föl benne — az asszony férje iránt. Én legalább ezt látom s ebből a szempontból próbálom megoldani a rejtélyt. Itt föl lehetne vetni a föltevés ellen, hogy miért lett volna féltékeny a férjre, amikor a férfival is volt bizonyos kapcsolata? Azonban ez nem komoly ellenérv. Helté nem megdönthetetlen. Mert elhiszem, hogy talán a férfival is volt szerelmi viszonya; azonban ez a viszony nem lehetett komoly, erős és mélyen gyökerező. Ez talán csak a viszonyok alakulásából, a helyzet adottságából keletkezett, mert ott volt mindig a háznál, a férfi körül, de ismétlem, ez a viszony nem lehetett mély.*

— Tehát az asszony iránt volt benne nagy szerelm. Mindenkiben vetélytársat láthatott, aki az asszony körül volt és különösen vetélytársá volt a férj, aki allandóan együtt élt szerelme tárgyával és az asszony érzéseinek, gondolatainak és szenvedélyeinek nagyrészt magának foglalta le. Én azt is elhiszem, hogy talán *kettős szexuális életet élt ez a lány*, de abban csaknem bizonyos vagyok. — már amennyire bizonyossággal ebben az ügyben valamiről is lehet beszélni — *hogy az asszony iránt égtek lobogóbban az érzései. Mert mivel lehet mással magyarázni ennek a gyilkosságnak okát? Nyereségvágyról nincsen szó. Bosszúról nincsen szó. Hirtelen elmezavarról nincsen szó. Akármennyit próbálok okoskodni, nem tudok más okra rájönni, mint a féltékenységre. A szerelmi féltékenységből eredő gyilkosság hátterét a körülmények megvilágítják. A leány védekezése szerint is, de főként az anya vallomása szerint Molnár Erzsébet fiatal leány korában *irtózott a férfaitól*, nem barátkozott senkivel és *Koncz* volt az egyetlen, akihez közelebb került. Ez a leány a saját nemét szerette s ezt nem cáfolta meg az, hogy a férfival is barátságot tartott fenn. Saját nemét úgy szerette, hogy féltékenységeiben — gyilkolt.*

— A leány lelkiállapotát némiképpen megvilágítja az az irtózat, ami eltölti a bűncselekmény nyomával, a bűnjelekkel szemben. Beteges félelem ez. *Úgy irtózik*

Csupa tisztaság. Erintetlen hajadon volt húszéves koráig. Férfi nem kavarta fel életét, ült az ároksparton vagy otthon, a művezető házában nedvesfalu szobájában és kézimunkázott, szötte a szálak millióit és ha légy szállt arcára, nem kergette el, fehér arca úgy imbolygott a kézimunka fölött, mint egy apácáé — *és őrzőgő erotikum viharzik a véreben, a legdélsebbi szerelm ámokfutója, aki erotikus szenvedélyének egy vad pillanatában esigolyákat metszett át.*

Soha nem bántott senkit, semmit. Elszaladt, ha a kertben csirkét kergettek, vagy a konyhában halat bontottak. Annyi jót tett, amennyit csak tehetett, aki kért, annak adott és sirt a sirókkal. — *és a legbestidalsabb bestia vérengzésében nem olyan mohó, mint ő.* Ha vér csap az arcába, a legkegyetlenebb hidegséggel páncsol a vérben és birkózik azzal, akit meg akar ölni.

Szemében szelidség. Kezének fehérje, homlokának márványsímásága csupa béke. Szemhéjai valami magnetikus erő alatt lehunyódnak, ha belső indulat támad rá, vagy ha külső akarat száll feléje. A médium *akarattyengessége* tükröződik reszkető tekintetében, kinyílt sápadt ajkán. De ha keményen szembenéz veled, ijesztő akarat keményedik a szemében, mint az acél, olyan kemény nyé válik a szemgolyója. A hipnotizált lankadsága és a hipnotizáló erőfeszítése van a szemében. *Nincs akarat. Ölni tud az akaratával.*

Számító. Gondolkozik. Okos. Ravaszul mérlegel és összezavarodik, észlelés gondolatokat szajkózik, nem tudja, mit akar, nem tudja, mit csinál. Észlelősen szeret és ocsmányul gyűlöl. Minden szava, minden gondolata, minden, minden, ami belőle árad, mint a fluidum — *rejtély. A pszichopatológia panoptikumának legféltékenyebb élőképe.*

Meg vagyok győződve róla: *egyedül gyilkolt. Az erotikának; a beteg szerelmenek nyomorékja, aki szenvedélyeinek izzásában ész nélkül gyilkolt.* *Mademoiselle X*...

a bűnjelektől, ahogy gyilkosok nem szoktak irtózni, ahogy csak az irtózik, aki — nem gyilkol. Ha valakinek közel hozzátartozóját másvalaki megöli, akkor

nem a gyilkos borzong a bűnjelektől, hanem az, aki nek hozzátartozóját megölték. Ez a leány is úgy irtózik a bűnjelektől, mintha más követte volna el a bűncselekményt. *Mintha nem ő követte volna el. Mintha az, aki benne él és aki gyilkolt, idegen lenne.*

— Ha rejtélyeiben és részleteiben nem is, de indokában sok ilyen esetet ismerünk már a bűnügyi irodalomból. Különösen Németországban vannak ilyen tipikusan női féltékenységi drámák, amelyekben a nő nőt szeret és a nő nőt gyilkol — féltékenységből. Mégis ez az eset nagyon különös és biztosan és tisztán látni vajjon ki tud?...

Vajjon ki tud?

Talán az orvos? A pszichoanalitikus? Aki a lélek rejtett és észrevehetetlen és megmagyarázhatatlan rezduléseire is próbál választ adni? Ő? Lassuk.

Rejtély! — mondja a pszichoanalitikus

Dr. Ferenczy Sándor, a pszichoanalitikus ezt mondja:

— Nem, nem, erre nem válaszolok. Erre a kérdésre, hogy mit látok Molnár Erzsébetben, mit látok a bűnben, a bűne mögött, a tette előtt, a tette után, hogy mi a pszichoanalitikai kriminológia álláspontja vagy föltevése, vagy sejtése, — nem, erre nem válaszolok.

Azt hiszem, — és ez meggyőződésem — hogy ha pszichoanalitikus ezzel az esettel kapcsolatban ezekre a kérdésekre válaszolni mer. — az nem lehet meggyőződéses pszichoanalitikus. Az talán nem is tisztességes. *Mert a pszichoanalízis legjobb eredményei sem adnak módot arra, hogy ezekre a kérdésekre válaszoljunk.* A pszichoanalitikai kriminológia még teljesen kialakulatlan. És Molnár Erzsébet esete tisztára idetartozik. Ezek a dolgok tudományos szempontból még nincsenek kivizsgálva teljesen. Így egyelőre nem marad más hátra, mint a józan ész szuppoziói és a bíró józan véleménye éppen úgy eltalálhatja az igazságot, mint egy pszichoanalitikus. *Hiszen beszélhetnék én itt sejtésekről, elmondhatnám, hogy mit sejték, mi van a gyilkosság hátterében, mi volt a tettekben, de orvos sejtésekről nem beszélhet, csak bizonyosságokról, illetőleg arról, amit ő bizonyosságnak hisz. Ebben az ügyben pedig csak sejténi lehet...*

Tehát az orvos sem. A pszichoanalitikus sem. Senki sem tud válaszolni. A védő azt mondta: *szuggesztív hatása alatt gyilkolt.* Az ügyész azt mondta: *szerelmi szenvedélyében gyilkolt. De hogy miért gyilkolt igazán?*

A bírók egyszerűsítették a rejtélyt: *gyilkolt!* És elítélték. *Eletfogytatlani fegyházza.* *Mademoiselle X-et.* Szirmai Rezső

BUDAPESTEN EGYEDÜL mi hozzuk forgalomba a COSMANOSI „GEISHA” külföldi

BEMBERG

és más rézoxid műselyemből előállított gyönyörű tavaszi ruhaanyagot

Ezen anyag mintái annyira exkluzívek, hogy t. vásárló hölgyeink nem lesznek kitéve annak, hogy egy és ugyanazzal a mintákkal úton-útfélen találkozzanak.

A legművésziesebb izlésű minták vannak ezen anyagból raktárunkon, melynek méterje. . . Pengő

3.60

DIVATCSARNOK

VII, RÁKÓCZI-UT 74

A fiú (jókedvvel): Igen. Meg akartam kérni, vigyen engem is haza a kocsijám!

A leány (tetőtől talpig végignézi. Azután magára néz. Egy pillanatig ajkát harapdálja és nem lehet tudni, mosolyogni fog-e, vagy sírni).

A fiú (sugárzó jókedvvel): Hát, ha már a nagy kocsi nem is, de a kis sport Fiatot kiküldhették volna a kedves szülei!...

A leány (nagyon elpirul. Szikrázó szemmel néz a fiúra és haragosan mondja): Kicsoda maga tulajdonképpen?

A fiú: Hogy ki vagyok? Ember. Itt, most felöltözve. Nagy István gyakornok egy gépgyárban. Lenni a strandon, ahol süt a nap, ahol belevetem magam a friss, hideg vízbe és ha fejest ugrok, mint valódi ékszerrek tapadnak rám a csillogó vízcseppek, az vagyok, akinek álmodom magam. Nincs rajtam ruha és olyat agatok magamra gondolatban, amilyent elképzelek. Ma gazdag gyárigazgató voltam, holnap talán nagy költő leszek és holnapután diadalmas katona. Mindegy. Hiba csak az volt, hogy eddig mindig megtartottam magamnak az álmaimat. Ma véletlenül elmondtam őket magának. Nem akartam hazudni. De olyan szép volt másnak lenni, többnek, olyannak, mint maga. *(Elmosolyodik.)* Maga... elkényeztetett kis milliomos kisasszony, aki a svájci nevelőintézetből jött ide és ha spleenje van, hajóra száll, hogy a Földközi-tenger fölött nézze az eget... és aki...

A leány (nagy szemmel hallgatta. Arca lassan megengyhül. Kicsit gyanusan csillog a szeme és csendesen belevág a fiú szavába): ...aki az édesanyjával lakik kétszobás kis lakásban a Kálvária téren és ma kölcsönkapja ezt a fürdőruhát egy színővendék barátnőjétől, aki ott lakik a házban, hogy menjen el a strandra. Elment és ott találkozott valakivel, akit nem akart soha többé látni...

A fiú: Miért?

A leány: Mert... *(Hirtelen megáll. Egész idő alatt lassan mentek és most ott állnak a ligeti Gerbaud-pavillon mögött.)* Nézze... Hol vagyunk!...

A fiú: A Gerbaud... *(Hirtelen ötlettel helyet mutat a leánynak egy padon, amely ott áll a pavillon mögött.)* Tessék helyet foglalni... Mindketten pontosan megjelentünk a randevún... *(Kibontja a kis csomagot.)* Méltóztassék, hercegnő... Kitűnő nyáriszalámi és friss vízesborka... Gondolom, jól fog esni, hiszen egész nap olyan előkelők voltunk, hogy nem jutottunk az evéshez...

A leány (boldogan kipakolja a maga csomagját): Párizsi... Zöldpaprika... *(Csillogó szemmel, frissen és vidáman enni kezdenek. Mögöttük hallatszik a zene. Elomló fran-*

cia valcert játszik. Előttük a Stefánán száguld a sok autó meg kocsi. Már nem is vesznek róla tudomást. Megették az ételt. A fiú cigarettára gyújt és a leány közelebb húzódik hozzá. Egyideig csak nézik egymást, mosolyognak és hallgatnak. Azután a fiú lassan megfogja a leány kezét.)

A fiú: Holnapután vasárnap van... Hová menjünk? Deauvilleba vagy a Dolomitokba?

A leány (elpirulva, boldogan): Idejövünk... A strandra!...

(Még sokáig ültek ott a padon. Azután lassan felállnak és elindulnak a Ligeten át hazafelé. Lassan belepi őket a por és messzetűnnek. Már este van és az égen fenn szikrázik a sok csillag. Az egyik fán két szürke kis madár bújik meg a sűrű lombok alatt. Hangosan és vidáman csiripelnek. Verebek.)

Modern rémek

— Félig interjú —

A népmesék benépesítették az emberek fantáziáját rémekkel. A vámpirok, farkasemberek, ördögök és hasonlók megrontják már gyermekkorunk álmát. De nincsenek-e a gyerekoszobán túl is rémek? Felbonatom az ujságot és olvasom benne: „a düsseldorfi rém”. És ugyanazon a héten, amikor Kürten Péter, a düsseldorfi kocsis végre lépre került, Budapesten is elfogtak egy „rém”-et, aki az utóbbi években az óriási tetőtűzeket okozta.

Tehát vannak mégis rémek, az emberi társadalom rémei. De nem viselnek szarvakat, nem fújnak szájukból tüzet. Külsőleg éppoly emberek, mint mi. Köztünk élnek, egy levegőt szívunk velünk. Csak véletlenül kerülnek hurokra, amikor már egy csomó gaztettük után vannak.

Önkéntelenül felmerül a kérdés: nincs-e módjában az emberi társadalomnak, hogy ezek ellen a rémek ellen védekezzenek?

Ezen a békés vasárnapi délutánon szemben ülök Ferenczi Sándorral, az ismert pszicho-analitikus tudóssal rendelőszobájában és mialatt fekete-kávémat kévérem, egyenesen neki-szögezem a kérdést:

— Lehetséges-e *prevenció*, vagyis ezeknek a társadalmi rétegeknek előzetes ártalmatlanná tétele? A lélekian tudománya van-e már azon a fokon, hogy előre meg tudja állapítani, hogy ez és ez az ember bűnözni fog?

Mielőtt a tudós felelne, én már előre tudom, hogy erre a kérdésre nem fogok választ kapni. Miért? Olyan ágas-bogas kérdés ez, hogy nem lehet kimeríteni rövid újságról intervjúban. És minek felületes vagy nem könnyen érthető, sőt félreérthető dolgokat elhinteni a közönségben?

Ezt, ami alább következik, ne méltóztassanak tehát szabályszerű intervjúnak tekinteni. Csak két ember beszélgetése feketekávé mellett. Variációk egy téma felett, amelynek tárgya: a bűnöző ember. Ferenczi Sándor doktort nemcsak azért érdekes meghallgatni, mert a lélekana-lízis legismertebb képviselője nálunk, hanem mert érdekes tapasztalatai vannak.

— Egy évig tanulmányúton voltam Amerikában — mondja — és érdekes tapasztalatokat szereztem abban a világban, amely a nagy bűnesetek tipikus hazája és ahol a bűnösök ellen való védekezés is a legjobban van megszervezve. Amerika egyébként is érdekes szerepet játszik a bűnös ember életében. A *gangster*-ek a modern technika, sőt a modern haditechnika vívmányait használják fel a társadalom ellen való harcukban.

Ferenci doktor most megmagyarázza, hogy Amerikában a bűntette szervezkedő bandákat *gang*-nek és tagjait *gangster*-eknek hívják.

— A „gangster”-ek technikai vívmányait — folytatja Ferenci doktor — azzán népszerűsíti... az amerikai film. A mi bűnözőink is néha amerikai eszközökkel, fogásokkal dolgoznak, ahogy a moziban látták. De hát ez így van egész Európában. Európa ezen a téren is amerikanizálódik.

Itt én megemlítem a Leszámitoló Bank tolvaját, a kissé naív Kovács Jánost, az ő *hands up!*-jával.

— A „gangster”-ek életét — folytatja Ferenci — több amerikai városban tanulmányoztam, New-Yorkban, Detroitban, Cincinnati államban és főként Csikágóban, amely a „gang”-ek igazi hazája. Részt vettem egy tudományos értekezleten, ahol bírák, ügyvédek, orvosok, pszichológusok, rendőri nyomozók, detektívek stb. voltak képviselve, szóval mindazok, akik bűnöző emberekkel foglalkoznak.

A legérdekesebb tapasztalatom az — folytatja Ferenci, — hogy Amerikában a hatósági személyek, hogy úgy mondjam, nem is annyira függetlenek a gangsterek világától. Ez kényes dolog és nem szeretném, ha amerikai barátaim megharagudnának rám, tehát meg kell magyaráznom, miről van szó. A gangsterek nemcsak technikai és tudományos vívmányokkal harcolnak a társadalom ellen, hanem néha oly nagyszőrűen szervezkednek, hogy behálózák magát a társadalmat, „földalatti” összeköttetések révén érzeteik befolyásukat, sőt hatalmukat. Néha egy *gang* hatalmába kerít egy egész várost és garázdálkodik ott. A bűnözők

e magas iskolájával tehát lépést kell tartania a bűnösök üldözésének és az igazságszolgáltatásnak is. Valóságos versenyfutás ez.

— A „gangster-ek — mondom most én — tehát nagyszerű fickók, akik ésszel dolgoznak. De a düsseldorf-i rém és a budapesti gyújtogató esetében nyilván elmebajosokkal állunk szemben, egy kéjgyilkossal és egy piromániás emberrel van dolgunk.

— Ezt így látatlanban nem lehet eldönteni — feleli Ferenczi. — Én mint ideg orvos nem mondhatok véleményt olyan esetekben, amelyeket személyesen meg nem vizsgáltam.

— De általában — kérdeztem én — vannak-e oly határozott ismérvek, indíciumok, amelyek alapján a mai lélektan meg tudja állapítani valakiről, hogy bűnös hajlamú-e?

— Ön arra céloz, van-e „született bűnös” — mondja Ferenczi. — E tekintetben a tudományos kutatás még folyamatban van, az eredmények még nincsenek lezárva. És ne felejtse el, hogy a veleszületettség mellett a lélekkutatás ismeri az úgynevezett *traumatikus* eseteket, amikor valamely megrázkódás okozza a lelki elváltozást. Nem lehet tudni, hogy például gyermekkorában nem ért-e valakit oly lelki megrázkódás, amely bűnös irányba terelte.

— A pesti piromániás ember esetében — mondom én — egy detektív valahogy visszaemlékezett arra, hogy ez az ember régebben, még télen, azt hiszem, a rendőrségen volt valami padlásfosztogatás miatt és míg kihallgatásra várakozott, ruháit bedobta a kályhába és a lángokban gyönyörködött. Ezen a nyomon indult el a detektív és így leplezte le a legutóbbi nagy pesti tüzeseteket tettesét. De vajon már akkor, amikor ezt a piromániás cselekedetet véghez vitte, nem lehetett volna-e felügyelet alá helyezni és ezzel elejét venni a későbbi tüzeknek?

— Csiklandós kérdés — mosolyog Ferenczi doktor, — de a rendőrséget nem lehet hibáztatni. Hiszen épp ez az eset mutatja, ha valóban úgy történt, ahogy ön elmondja, hogy a mi

rendőrségünkön mily eszes detektívek vannak, akik bizonyára valami a lélektanhoz is értenek.

— Személyes tapasztalásból tudom — feleltem, — hogy vannak nálunk detektívek, akik magánszorgalomból igen komoly lélektani tanulmányokat folytatnak, mert érzik, hogy erre szükségük van.

— Ezt csak helyeselhetem — feleli Ferenczi. — Általában azoknak, akik bűnös emberekkel foglalkoznak, bele kellene merülniök a lélektani tanulmányokba. Nem ártana, ha a rendőrségen, ügyészségen, bíróságoknál is képzett pszichoanalitikusok volnának.

Általában — folytatja Ferenczi, — szerintem a prevenciónak is egyik leghathatósabb és legkönnyebben alkalmazható eszköze — a nevelés volna. Megint hangsúlyoznom kell, hogy igen gyakran a gyermekkorban kapja az ember azokat a *traumatikus* behatásokat, amelyek bűnözővé tehetik. Ha a tanítók, sőt a szülők tudnák ezt, a gyermekeket már korán óvhatnák azoktól a káros és kóros hatásoktól, amelyek később elhatalmasodhatnak az emberben és rossz irányba terelik.

Itt van mingyárt a *pirománia* esete — mondja Ferenczi. — Ki piromániás? Amikor nagy tűz van, óriási tömeg sereglük a lángok köré, amelyekben szemmel láthatólag gyönyörködnek. Ezen az alapon azt is lehetne mondani, hogy minden ember piromániás.

A népies hit — folytatja Ferenczi — gyakran ráhibáz érdekes lélektani jelenségekre. Így például a gyermeket, aki gyufagyújtogatásban gyönyörködik, tréfásan megint: hogy *ágyba fog urinálni*. Ebben az urinálásban ugyanis van valami képes organizmus és összefügghet a piromániával. A prevenció hathatós módja tehát az volna, ha a gyermeket már zenge korában leszoktatnák a tűzben való gyönyörködésről, gyufagyújtogatásról, ágyba való urinálásról. Ezzel esetleg egy későbbi gyújtogatótól szabadíthatók meg a társadalom.

Beszélgetésünk véget ért. Nem

volt hivatalos, úgynevezett tudományos interjú és természetesen azt beszéltem benne, aki alapos képzettségénél, világiártságánál és még egyéb okoknál fogva is alkalmasabb volt a kérdés megvitatására. Az olvasó is talált bizonyára benne sok érdekes dolgot és így egyikünk se járt rosszul.

Szini Gyula.

Glória hercegnő

James Wood, a kalandor, egy fonttal a zsebében kereste fel Alexandria egyik leghíresebb játékbarlangját. Ezzel az egy fonttal akarta maga mellé hívni a szerencsét. Ha nyer, tovább folytatja kalandor életét, ha veszít, elveszi kis browningját. A játékeremben izgatótan leste a rulettgép golyójának ördögi táncát... A játék egymásután vitte el zsetonjait és amikor az utolsó esontlaposkát akarta az asztalra dobni, valami rendkívül dolog történt. A zseton kiesüszott kezéből és az asztal alá gurult. Hirtelen utána bűjt és az asztal alatt különös dolgokat látott... Megállapította, hogy a bank igazgatósága csal. A rulettgépet meghamisították és ezáltal kifosztják a játékosokat.

James Wood nem döbbent meg, hanem szépen lassan felkereste az igazgatót és elmesélte neki, hogy mit látott... Kétezer fontot kért a hullgatásáért...

Ezzel az érdekes résszel kezdődik

Ernst Klein

az ismert osztrák regényíró

Glória hercegnő

című regénye, amelynek minden sora érdekesítően érdekes és izgalmas. A regény nemesak a Kelet bűnös világát mutatja be, hanem elvezeti az olvasót az angol arisztokráta társaságokba és a nemzetközi kalandorok és kémek titkos búvóhelyére is. Fellebbent a fátylat az óriási jelentőségű orosz petróleum-szerződés létrejöttének kulisszatitkairól és egy angol hercegnő izgalmas kalandjairól és szerelméről.

Ennek a rendkívül érdekes regénynek a közlését lapunk jövő heti számában kezdjük meg. Ugyanakkor pedig befejezzük most folyó regényünket; A nizzai rejtély-t.

Sporthoz és játékhoz

Nivea-creme! Ez a krém eucerintartalmánál fogva, amely csak a Nivea-creme alkotóanyaga, könnyen beszívódik a bőrbe. Ugyanis csak a jól felszívódott krém fejt ki védő hatását.

NIVEA-CREME

megakadályozza, hogy a levegő kiszáritsa a bőrt, fokozza a fény- és napsugarak barnító hatását — még borus ég esetén is — és csökkenti a fájdalmas leégés veszedelmét. Fény, levegő, nap és mindezekhez Nivea-creme!

Mindenütt kapható!

Dobozonként P — 50-től P 2.20-ig. Tubusonként P 1. — 161 P 1.60-ig

P. Beiersdorf & Co. A.-G. magyarországi vezérlésképviselete, Budapest, V. Rudolf rakpart 18

A mérgekkeverők lelke

Dr. Feldmann Sándor megvizsgálta a tiszazugi mérgekkeverő asszonyokat cellákban — Különös tünetek, riasztó álmok
A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre

(Saját tudósítónktól.) A magyar bírák ítélései a tételes törvényeken és a tradicionális tudományok akadémikus megállapodásainak pilléreire épülnek fel. A pszichoanalízis, ez a sokat magasztalt és sokat támadott tudomány még nem vonult be a tradicionális tudományok közé, de pénteken — a magyar bírák előtt álló gyilkos asszonyok lelkére oda fogják illeszteni a pszichoanalízis sztetoszkopját.

A tiszazugi mérgekkeverők lelki világának sötétjébe a pszichoanalízis próbál majd fényt vetni. A négy gyilkos asszony védője úgy látta, hogy nem elég a fizikai organizmus orvosának szava, ebben a különös, az idegek rejtélyes és megfejtethetetlennek látszó megnyilatkozásaival túlszűfolt bűnyűben ott kell állni a bírák előtt a lelki organizmus elferdüléseit diagnosztizáló ideg orvosnak is, hogy megmondja: milyen szörnyű lelki eltorzulások, milyen csenevessé silányult idegek eredménye a tiszazugi tömegmérgezés. Ellenőrző orvosszakértőt jelentett be ezért a védő s dr. Feldmann Sándor, az ismert név pszichoanalitikus fogja diagnosztizálni a bíróság előtt a gyilkos asszonyok tudatos és tudatalatti indulatainak elkorcsosulását.

Az ideg orvos megvizsgálja „betegeit”

Az ideggyógyász mielőtt véleményét megmondja a bírák előtt, megvizsgálta betegeit. A mérgekkeverőket. Vasárnap elment a szolnoki fogház celláiba, s végigvizsgálta nácienseit. Az orvos elé állt a négy gyilkos: Lipkáné, aki öt embert küldött a másvilágra, Sebestyenné, Kötelesné és Holybáné, akik egy-egy gyilkosság bűnéért fogtak felelni a bírák előtt.

Négy fejkendő, siránkozó szavú, összetört, megnyomorított testű egyszerű parasztasszony nyögdecselt az orvos előtt. Ha kimész a magyar falvakba s megnézed az ötven-hatvan év körüli, munkától és szülességtől eltörődött testű parasztasszonyokat és megnézed a négy mérgekkeverőt, külsőleg nem látsz közöttük semmi különbséget. Összomolottak, egykedvűek, panaszkodók, istentisztelek. Ha beszélgetsz velük, a laikus szem nem találja meg szavukban a lélek esettését sem s a laikus szentenczia ez: a mérgekkeverők beszámíthatók, vagy legalább is beszámíthatók éppen olyan mértékben, mint amilyen beszámíthatók a hozzájuk hasonló iskolázottságú, hasonló sorsban szenvedő öreg parasztasszonyok. De az ideggyógyász különös dolgokat tapasztalt a szolnoki fogház celláiban a négy mérgekkeverőnőn. Például ilyeneket tapasztalt:

— Irja csak alá a nevét! — mondta az orvos Lipkánénak, elébe tett egy papírost és egy ceruzát adott neki. Lipkáné akombakomos betűkkel, remegő kézzel leírta a papírosra — a leánykori nevét.

— Irja csak alá maga is a nevét! — mondta az orvos a másik cella lakójának, a másik mérgekkeverőnek, aki az elébített papírosra leírta — a leánykori nevét.

Amikor nem fog a toll...

Az orvos nem csodálkozott. Ő várta, hogy a férjes asszonyok leánykori nevüket fogják aláírni. És amikor felszólította őket, hogy írják le férjezett nevüket, akkor a mérgekkeverők remegni kezdtek, reszkettek egész testükben, mintha valami rémséges tett elkövetésére akarták volna redőlni őket, rémült szemmel döbbsentek az orvosra s aztán hosszú unszolásra, nagynehezen, sőt hájtozva írták le férjük nevét. A különös jelenséget megmagyarázza a pszichoanalízis: a mérgekkeverők leányéletükben még boldogok voltak. Bajuk, sanyarúságuk és szerencsétlenségük, amely végül idejuttatta őket a rácsok mögé, akkor kezdődött, amikor férjhezmentek. Most rettegnek minden gondolattól és menekülnek minden gondolatától, amely tragédiájuk elindulásával kapcsolatos. Eppen olyan jelenség ez, mint amilyen a másik: a paralízis. Ha megkérdezik, hogy hány éves korában kapta a paralízist okozó vérbajt, azt az évet fogja mondani, amely betegségének megindulását megelőzte. Ha egy ötvenéves paralízisűtől, aki 26 éves korában inficiálta magát, megkérdezik, hogy hány éves korában érte utól a végzet, azt fogja felelni: 25 éves koromban.

Idérvnyomások álmok

A pszichoanalitikus az álmaik után érdeklődött. Tudni akarta, mi rejtőzik az öntudat küszöbén mögött. És meglepett különös dolgokat tapasztalt. Lipkáné és Holybáné, akik pedig egymástól távollevő cellákban raboskodnak, ugyanazt álmodják éjszakáról éjszakára, ugyanazt a vidéket térdel a mellükön s szorongatja a nyakukat. Mindketten azt álmodják, hogy mennek a Tiszaparton, nézik a víz folyását, járnak, járnak a föld, amelyen lépegetnek, puha a lábuk alatt és ahogy mennek és nézik a fűt, egyszerre csak a puha föld meglazul bakancsuk alatt és beomlik. Belesüllyednek az egyre omló földbe, kapaszkodnak, eről-

ködnek, levegő után kapkodnak, ki akarnak szabadulni a borzalmas szorításból, a puha föld tömegéből, amely fojogtatja őket és ez a borzalmasan fullasztó érzés végigkíséri éjszakáikat. Az egyik még azt is álmodta, hogy téglát vitt a kezében, amikor ment a Tiszaparton és arra gondolt, hogy a téglával egy épületet fog fölépíteni, de beomlott alatta a föld és a téglá vele együtt besüppedt a homokba. Külön cellákban raboskodó asszonyoknak közös az álmuk. És a pszichoanalízis magyarázza a jelenséget: egyforma struktúrájú és egyforma élményeket átéltek lelkek éjszakai megnyilatkozása egyforma. Téglát vittek a kezükben, amikor a mérget szorongatták, amelylyel megölték hozzátartozóikat, hitték, hogy új épületet fognak fölépíteni, életük új épületét, de aztán — beomlik a föld és eltemet mindent, megnyílik alottuk az örvény, amelybe belehullnak menthetetlenül és amikor fölébrednek — vastag rácsokon keresztül beszűrűl a cellákba a hajnal.

Elsodort élet

Lipkáné elmondotta életét, amelyből pszichoanalitikus ismét súlyos következtetéseket tud levonni. Négyéves korában árva lett. Ide-oda vetődött, mint egy leszakított kis útszéli gaz a viharban, házról házba sodródott, tízéves korában már cseléskedett és attól kezdve dolgozott, dolgozott szakadatlanul és örökké. Állatokkal hált, állatok körül bajlódott mindig s így életének centruma az állat volt. Soha férfit nem kívánt. De ösztöne megmozdult, amikor szerelmeket látott, mert érezte, hogy a szerelemben boldogság van s ő nem volt boldog soha. Irigylte a mások szerelmét. Jóságos leány volt. Csupa jószív. A bogarat, ha mászott előtte a homokban, átlépte. Ha új állásba szegődött, kikötötte, hogy a csirke nyakát ne kelljen neki elvágnia. Mert irtózott az ilyesmitől. Az örömet nem ismerte. Csak egynek tudott örülni, a jószámnak. A férfilelétet sem ismerte. Csak a férje ölelte őt. — azt pedig elmszította. Majd eszemet vesztem, ha rágondolok, — hajogtatja, szánja-bánja teitét, a szörnyűségeket, amiket elkövetett. Ha megkérdezik, hogy miért ölte meg azokat, akiket megölt, azt feleli, hogy a férje bírta rá, hogy ölje meg a bűgát, mert kiforgatta a varvonaiból, az asszonyokat pedig, akiknek mérget adott, hogy ölje meg férjeiket, nagyon sajnálta, mert látta, hogy szenvednek a férjeik rosszsága miatt. A romcsú romlott öregasszonyban élt egy emberi szolidaritás, a meggyötört asszonyokkal való szolidaritás és ő, akit vert az élet, de akit emberi kéz is annyiszor vert, minden érdek nélkül, vagy lényegtelenül kevés mértékben adott a kínlódo asszonytársak kezébe, hogy szűnjön meg a szenvedésük.

A „démonikus erő”

És így a többi mérgekkeverő állati lelkéből is felnyílnak ilyen különös jelenségek a pszichoanalízis röntgensugarában. Az orvos, dr. Feldmann Sándor, aki már megvizsgálta betegeit s aki a pénteken kezdődő főtárgyaláson is figyelni fogja őket és aki először fogja a magyar bírák előtt a lélekelemzés módszereivel demonstrálni a gyilkos asszonyok lelkét, ezeket mondja:

— A mérgezéseket általánosságban jellemzi, hogy a mérgezők a mérget nem közönséges természetű terméknek, hanem démonikus erő adományának tekintik. Livius megemlíti egy esetet, amikor kétszáz asszony mérgezte meg férjét. A XV-ik század Olaszországában külön taksája volt a mérgezéseknek. Erich Wulfen megírja könyvében, hogy a szultán megmérgezésének 500, a spanyol király halálának 150, a pápa megölésének 100 dukát arany volt az ára. A mérgekkeveréssel foglalkozókat általánosságban a primitív hatalmi érzés jellemzi.

Sajátságos, hogy a mérgekkel való manipulálás évezredek óta női tulajdonság. A Medéában már olvashatjuk, hogy „a legjobb a nyílt fegyverhasználat, az asszonyi kéz a mérgekhez ért jól. Shakespeare egyik darabjában a mérgezést a következőkkel motíválja: hatalmi vágy, gyűlölet a férjjel szemben, csalódás a házassággal szemben. Két régi nagyon híres mérgezési eset van, amely a tiszazugi mérgezésekkel bizonyos motívumokban és történésekben kongruál.

A mérgekkeverő, aki sohasem nevetett

— Margarete Zwanzeiger — sorolja fel ezt a két esetet a pszichoanalitikus — 1760-ban született és éppen úgy, mint Lipkáné, néhány esztendő korában árvaságra jutott. Kézről-kézre járt a világban, tizenegy éves korában, mint Lipkáné, ő is válalába szegődött. Azután elvette feleségül egy nála nál sokkal idősebb jegyző, akit nem szeretett. Férje meghalt s őt a legnagyobb nyomorban hagyta. Egy bírósági hivatalnok házába került, ahol a házastársak nagy viszállyal éltek egymással. Margareta megmérgezte az asszonyt abban a reményben, hogy ő, aki a házvezetőnője, a ház törvényes asszonya lesz. De reménytelenül csalódott. Elhagyta a házat és egy fiatalemberhez szegődött háztisztulónőnek. Amikor a fiatalember nem vette el őt feleségül — gazdáját is megmérgezte. Innen egy gyermekes asszony házába került, az asszonyt megmérgezte, azt remélvén, hogy a férj el fogja őt venni feleségül. Ebben a reményben is csalódott s, akkor megmérgezte a csecsemőt is. Margareta Zwanzeiger törpanvénésű, rút, gnómarca leány volt, akit soha senki nem látott nevetni. Csúszmászón nyájas volt mindenkivel. A világgal szemben el volt keseredve, mindenkit ellenségének hitt, mert sohasem szerette őt senki. Az akkori törvényszéki orvosszakértők azt írták róla, hogy ellendíthatatlan erő kényszerítette a gyilkosságokra: úgy gondolta, hogy a mérgekkel kisiklatja a sors vonatját arról a vágányról, amely neki csak boldogtalanságot jelentett.

— A kriminálpszichológiában nagy szerepet töltött be Madame Voisin. 1670 körül élt Párizsban, amikor Párizs tele volt mérgekkeverőkkel és mérgekkel kereskedett úgyszólván mindenki. Madame Voisin iparszerűen űzte a mérgeledást. A híre olyan rejtelmes volt, hogy azok, akik a mérgezést végrehajtották, nem is érezték magukat bűnösnek, annyira Voisin asszony szuggesztívója alatt álltak. (Eppen így vagyunk Tiszazugiban is: ott is élt Mme Voisin, a bábaasszony, aki a mérget osztogatta és aki végül is megmérgezte magát.)

A beszámíthatóság

Dr. Feldmann Sándor szerint a beszámíthatóság kérdésében ma már nem lehet arra az álláspontra helyezkedni, mint amilyenre az iskolai pszichopatria helyezkedik, amikor csupán a testi épséget tekintti mérvadónak. A modern orvosi lélektan nagy súlyt helyez az indulatok szerepére a lelki életben s a lelki abnormalitást a testi épségtől vagy betegségtől teljesen függetlenül ítéli meg. Van — szerinte — általános és van részleges beszámíthatatlanság, van nyílt és rejtett beszámíthatatlanság. Ez az utóbbi azokra vonatkozik, akik bevallják bűnüket, indokolják is bűnüket, de a pszichoanalitikus orvos látja, tudja, hogy a bűn megindokolása lényegében nem igaz, mert az illetőt nem az általa elmondott indokok vitték a bűn útjára, hanem lelkének mélyén olyan fontos és rejtett indokok működnek, amelyek értelmét és kritikáját öntudatlanul is végzetesen befolyásolják. A tiszazugi mérgezők is megindokolják, hogy miért követték el bűnüket, de az ő indoklásuk felületes és helyt nem álló. Ha ezekhez a rejtett lélektani motívumokhoz hozzásszámítjuk azt a miliót, amelyben a gyilkos asszonyok éltek, felnevelkedtek, azt a szociális lelki és gazdasági és kulturális nyomorúságot, amelyben simulódtak, akkor a pszichoanalízis véleménye csak, egy lehet: a gyilkos asszonyok élményeik, értelmileg beszámíthatóak, de lelkileg abnormalisak, indulatilag beszámíthatatlanok.

Mind ezt természetesen a főtárgyaláson részletesebben és alaposabban fogja kifejteni az ideggyógyász. És véleményét jobban lehet majd nyom követni mindenkinek, mert celláikból, mint fogságbaejtett, pórázon vezetett nyomorult állatok, a nyilvánosság elő fognak állni a tiszazugi mérgekkeverők is.

Szirmai Rezső

Árakat nem hirdetünk!

E hó 9-től kezdve a

KUTNEWSKY

elismert kitűnő szőrmeáruit mélyen
leszállított áron árusítjuk.

Csak az vásárol olcsón, aki jól vesz!

IV, Kristóf tér 6

IV, Kristóf tér 6

MATUSKA MINT LÉLEKTANI REJTÉLY

Irta Feldmann Sándor dr.

A rendőri nyomozás eddigi eredményei alapján többféle kombináció merül fel, melyeket lélektani tudásunk segítségével vizsgálhat tárgyává kell és lehet tennünk.

Bár bizonyosat még nem tudunk, de mindegyik kombinációval, mint *lehetőség-gel számolunk lehet és jogosultak is* vagyunk véleményt nyilvánítani.

Az első — bár valószínűtlennek tetsző — lehetőség, hogy Matuska kommunista és így egy eszme szuggesztív befolyása alatt követte el a biatorbágyi merényletet. A nyomozás eddigi eredményei ezt nem igazolják, de lélektanilag elképzelhető, hogy egy eszme szuggesztív befolyása alatt ilyen tette vállalkozott. De még így is felmerül az a gyanu, hogy csak a *már ab ovo lelkileg beteg ember* vállalkozik arra, hogy — bár eszmei és általa ideálisnak érzett cél érdekében — ilyen tömeggyilkosságra vállalkozzék. Mert egészen más az, ha valaki, például, háboru esetén vállalkozik arra, hogy az ellenségben ilyen módon kárt tegyen, mert akkor az egyéni, aki erre vállalkozik, lényegében nem számít egyéneknek, hanem az egy célra beállított nagy tömeg egyik végrehajtó szervének és mint ilyen lelkiismerete előtt teljesen felmentve érzi magát. Matuskánál ez kizárható, legfeljebb arra gondolhatunk, hogy mint már ab ovo beteg ember, könnyen volt erre a vállalkozásra rábirható.

Egy másik felmerült kombináció, hogy hipnotizálták.

Ez lehetséges és elképzelhető. De csak beteg embert lehet tömeggyilkosságra hipnotizálni és elkövetni hipnózis nélkül is.

Már több ízben megkísérelték, hogy általánosságban egészségesnek mondható embereket gyilkosságra, vagy más bűn elkövetésére, a hipnotikus szuggesztív segítségével, rábirjanak és a kísérletek nem sikerültek. A kísérleti személyek csak úgy viselkedtek, *mintha* elkövetnék a szuggesztív cselekedetet, a mozdulatot megkezdték, de a tettet végére nem hajtották. Csak oly esetekben sikerülhet az ilyen kísérlet, *midőn az illető a hipnotikus szuggesztív felmentő köntösére várt, hogy a tettet, melyet amugy is elkövetne, ténylegesen és könnyebben el is kövessen.*

Különböznél is tudjuk, hogy a hipnózis alatt az öntudat és a kontroll nem hiányzik és a hipnotizált személy a hipnózis után rábirható arra, hogy mindenre visszaemlékezék.

Harmadik lehetőség, hogy Matuska elmebajos. Ma még nincsen vérvérnyesen eldöntve, hogy az „elmebaj” agyi elváltozásoknak a következménye, vagy pedig az ember lelki visszamaradása, az Én rögzítése egészen régi és primitív fejlődési stádiumhoz. Lehet, hogy a kettőnek keveréke. De akárhogy is van, *nem minden elmebajos vállalkozik arra, hogy a biatorbágyihoz hasonló merényletet elkövessen.* Ugy lehetne mondani, hogy az esetleges — finom struktúrájú — agyváltozás, illetve az Én primitív állapota, *csak lehetővé teszi azt, hogy az illető a tettet elkövessen, de a tettet nem létesíti, a tettetnek nem a forrása.*

Ugy tudjuk, hogy az ember agresszív lénynek születik. Agresszívnek oly értelemben, hogy a lelkiismereti lélekrendszer kialakulása előtt nem ismer más törekvést, mint hogy elpusztítson mindent, ami útjában áll és tekintet nélkül törekedik arra, amiből kedvtelése, jobban mondva, kéjnyeresége van.

Ebből az agresszivitásból a szexualitás, az eros, formál más energiát. A szexualitást a szeretethez visz el és az agresszivitást munka-törekvéssé alakítja át.

Az elmebajos — bármilyen állapponra is helyezkedjünk az elmebaj megítélése tekintetében — ezt az átalakítást nem hajtottta, nem hajthatta végre és nála az Eros és az agresszivitás mint különálló törekvés maradt meg egymás mellett.

Felmerült az a kombináció is, hogy Matuska esetében az „egy test két lélek” jelenségével állunk szemben. Bár kétségtelen, hogy ilyen esetek előfordulnak, nem tudunk még arról, hogy Matuska tényleg „kettős” életet élt volna, hiszen abban az esetben, ha igen, nem számolhatna be arról, amit elkövetett. Ettől a lehetőségtől tehát el kell tekintenünk.

Nem tekinthetjük Matuskát u. n. „normálbűnösnek” sem. A normálbűnös nem ismer morált, úgy nőtt fel, hogy „Enfelettese”, azaz, lelkiismerete, ki sem alakult.

A normálbűnös azonban nem követ el a biatorbágyihoz hasonló tettet és

arra még fizetség ellenében sem vállalkozna, mert tulokkázatosnak találná a várható haszonhoz képest.

A normálbűnös kielégíti vágyait, nála nem tapasztalhatók szexuális fonákosságok. Ől is, ha kedvtelések valami útjában áll, de maga az ölés nála nem kedvtelés, mivel egyéb kedvteléseit kielégítik.

Ezek után, ha eltekintünk attól a lehetőségtől, hogy Matuska elmebajos lehet, még csak egy — valószínű — lehetőség marad hátra, melyet a nyomozás eddigi adatai is támogatnak: *Matuska parapatihás bűnös.* Magyarán:

lelkibeteg ember, akinek lelkiismerete van, értelme, tájékozódása kifogástalan, ennek dacára bizonyos impulzusok annyira uralkodnak rajta, hogy nem tudott nekik ellentállani.

Olyan cselekedetet nevezünk impulzívnek, mely azáltal létesül, hogy az öntudatot egy indulat legyőzi. Az impulzív cselekedeteknél a tudatos fékrendszer ki lesz kapcsolva. Az értelmi és erkölcsi fékrendszer megvan, ezt azonban egy indulat tulharsogja, legyőzi.

Többek között ilyen impulzív cselekedet a kleptománia, a vándorlási kényszer, a gyujtogatási kényszer is. Matuska nagyon közel áll az impulzív gyujtatóhoz.

A régi pszichológiai irodalom sok esete és az orvosanalitikai gyakorlat bizonyítja, hogy a gyujtatóknak a gyujtogatás szexuális örömet szerez, öröme van abból, hogy a tüzelt láthatja.

A gyujtató szadista, tüzfantáziákkal, aki látni szereti, amint emberek és állatok elégnék.

Minden impulzív cselekedet két egybefolyó forrásból fakad: mindenhatónak lenni és kéjhez eljutni.

Ha kitérünk, hogy Matuska ebbe a kategóriába sorozható, akkor feltételezhető, hogy mindenhatónak érezte magát, akitől ember és vagyonok sorsa függ és sokkal könnyebb ezt a mindenhatósági érzést rombolással megszerezni, mint alkotással. Már maga a destruktív megsebzett mindenhatósági érzés is járhat élvezettel, de ezt még fokozhatja az impulzív cselekedet szexuális forrása is. A normális szexualitásnak ilyen impulzív cselekedetre szüksége nincsen. Mint mondtuk, a rendesen kifejlődött szexuális érzés a szeretet szolgálataiban áll és távol van tőle a destruktív, a romboló, a kegyetlenkedési törekvés.

Jól ismerjük már azokat az okokat, melyek a szexualitás normális fejlődési menetét megzavarják és úgy intézik, hogy az agresszivitás a szexualitás szolgálatába álljon.

Természetesen nem tudhatjuk, hogy Matuskánál — amennyiben ő egyáltalában ide lesz sorozható — melyik szerepel eme okok közül. E pillanatban azonban ez nem is fontos. A lényeges az, hogy egy ember testi-le és értelmileg teljesen normálisan fejlődhet, sőt — látszólag és ténylegesen — külsőleg szexuálisan teljesen normálisan viselkedik, *ennek darára megmaradhat benne egy gyermeki benyomás, egy régi kéjnek az emléke, mely őt arra kényszeríti, hogy azt megismételje.* Ez a benyomás, ez a kéj, — bizonyos erők hatása alatt — teljesen kivonta magát a normális szexuális fejlődésből és *hiába éli a rendes szociális házasságot, időnként, vagy állandóan — a normálissal párhuzamosan — fennmarad az impulzív régi kielégítésének a szükségesége, helyesebben kényszere is.*

Ebből a szemzőből tekintve lényegtelen, hogy az impulzív kéjeselekedet segítség nélkül tör ki, vagy pedig valamilyen elmebajforma keretében. Hiszen nem minden elmebajos futott eddig ki Biatorbágyra hídát és vonatot robbantani.

A magja az ilyen cselekedetnek a mindenhatóságra való törekvés és a vágy, a szexuális vágyat — kóros formában — kielégíteni.

De nemcsak egy gyermeki benyomás, vagy kéjnek az emléke dolgozik az ilyen impulzív cselekedet mögött. A külső világ hatása alatt a szexualitás igyekszik a szociálisan elfogadott keretbe beilleszkedni. De tudjuk, hogy vannak súlyos gátlások, melyek, teljesen normális értelmi működés mellett is, ezt a beilleszkedést, illetve azt, hogy ez a beilleszkedés tökéletes legyen megakadályozzák. És ilyenkor — sajnos — még a felfokozott erkölcsi érzés sem tudja az impulzív cselekedet erejét még csökkenteni sem. Próbálkozhat azzal, hogy a vallásssággal tartsa sakkban önmagát, nem si-

kerül. Sőt. A visszatartott és pangó impulzivitás még erősebben tör utat magának és még ezért is szükség van nagy és borzalmas tettek elkövetésére, mert amikor úgy látja, hogy sikerült neki masszív hídát megingatni, a technika kolosszusait ledönteni, önmagát érzi felszabadultnak és ebben a pillanatban felszökik mindaz, amit eddig az erkölcs és az értelem tartott vissza: a kéj. A kóros szexuális öröm ismertetőjele, hogy formailag távol áll a normálisól és minél távolabb áll, annál jobban kielégít.

Az erkölcsi érzés megvan, a lelkiismeret megvan, sőt a tett után a súlyos lelkifurdalás is: de éppen ez az, amire ilyenkor szükség van, mert így a kontraszt nagyobb.

És a perverziokat jellemzi az ilyen kontrasztokra való törekvés.

E halabokban el kell tekintenünk attól, hogy a perverzio lélektanával részletesen foglalkozzam. Csak arra térhetek ki, amiről már a nyomozás során a napisajtó is megemlékezett: Matuska állítólagos előszeretettel gyászruhás nőket szemben. Sajátságos érzéki nyugtalanság fogta el, ha gyászruhás nőket látott és követnie kellett őket. Ez a jelenség ismeretlen előttem és eddigi gyakorlatomból szerzett tudásom alapján nyilatkozhatom felőle: valószínűnek tartom és elfogadhatónak, hogy Matuskánál fennáll.

Normális embernél a szexualitás az életet jelenti és a szexualitás hatását rontja minden, ami a halálra emlékeztet. Szexualitás, mint az élet jele, merőben szemben állanak egymással. De lehetnek körülmények, melyek közel hozzák őket egymáshoz.

Kis mértékben és nagyon a lélek mélyén, egészséges embereknél is megfigyelhető a szexuális érzés fokozódása temetések után

A más halála, a más gyász, a magunk megmaradt életünk értékét fokozza fel és az életnek ez a felfokozott érzése újabb tápot ad a szexualitásnak.

Ott, ahol a szexualitás bizonyos gátlások elé kerül, ha az Én nem tudja a rendes szexuális formát teljesen és állandóra elfogadni, ott az ösztön minden kínáló lehetőséget elfogad, azt azonnal megragadja, hogy szexuális nyithasson és az ösztönjeszületéstől felszabadulhasson.

Eltekintve esetleges gyermekkori emlékektől, — hiszen nem ismerjük még Matuskát — a gyász elvezethet a nekrophiliára, a hullakévdvelésre. Az élő hus visszariasztó hat, növeli a gátlást, a kóros szegényezést. A hullát az nem mond ellent, néma marad, könnyíti — az ilyen embereknél — a gátlásokat és az ösztönre felszabadítólag hat.

A gyász lehet tovább még a boldogtalanság jele is. Aki gyászol, az elvesztette azt, akit szeretett, ezt a szeretetet pótolni kell, a boldogtalan nő kevesebb ellenállást tanúsít és a gátlott embernek a gyászoló nőnél az a képzelt könnyezés van, hogy úgy viselkedhet, *mintha vigasztalni, kárpótolni akarna és a gátlott ösztön ezen könnyítő Ariadne-fonal segítségével csálja ki magát.*

Közben mit sem törődhet azzal, hogy szociálisan mennyire elítélt keretet választott, hogy embereket áldozott fel. Talán elképzelte, hogy mennyi ember fog gyászolni, a gyászruhás nők számát akarhatta szaporítani, mert

az impulzív vágyak sok-sok lehetőségre van szüksége, az egész világot benépesítené mindazzal, amire szükség van.

Matuska „valószínűségi portréja” tehát így festene: egy lélektani értelemben vélt elmebaj keretében, vagy eme keret nélkül, Matuskánál eddig ismeretlen — de az orvos gyakorlatban egyébként jól ismert — okokból kifejlődött erős szadistikus és szexuális agresszivitás, mely ellenállhatatlan impulzív erőként arra kényszerítette, hogy egyrészt mindenhatósági érzését, másrészt perverzitásba öltözött szexualitását, kielégítse. Intellektusa ezek mellett teljesen hibátlan maradt. A gondosság, a precizitás, mellyel terveit végrehajtotta, a nagy idő- és pénzáldozat, melyeket rájuk fordított, egyrészt elmebajra utal, másrészt az impulzivitás szokatlanságát és eddig csak ritkán tapasztalt erejét, melyet eddig a pszichopatológiában csak keveset ismerhettünk meg.

Tudjuk, hogy nagyon sok ember járkal közöttünk súlyos kriminális törekvésekkel, tudjuk, hogy a szexuális eredetű impulzív törekvések nagyon sok embernek keserítik el az életét, de Matuska esete, amennyiben egyáltalában ide sorozható lesz, párját ritkítja és vizsgálata az orvoslélektan sok adattal gazdagíthatja.

Az orvosanalitikus nem tehet mást, minthogy betegnek nyilvánítja Matuskát.

Más kérdés, hogy a társadalom — a törvények segítségével — hogyan védekezzék ellene. A borzalom mellett, melyet tette kiváltott, orvosi számlánk is az övé: végeredményben szerencsétlen ember, akinek a pillanatnyi boldogsághoz annyi ember életét, vére, gyászára és döbbenetére volt szüksége.

Az igaz feladat csak a tanulság levonása

lehet: a prevenció, a megelőzés. Mindinkább megnyílnak előttünk a léleknek eddig nem is sejtett mélységei, az erők, melyek az embert és a társadalmakat uralják. Évezredek óta küzd egymással az uralomért a magas és az alacsony, az isteni és az ördögi.

Törekednünk kell arra, hogy az öröm és szeretet útját szabadályozzuk, hogy tőlünk telhetőleg megakadályozzuk az ilyen borzalmaknak a lehetőségét.

Az ember nagy tud lenni a szeretetben, de úgy látszik még nagyobb a gyűlöletben és kegyetlenségben.

Amíg egy dolgozó nő eljut odáig, hogy megírja keserves helyzetét

Irta Teszler Dóra dr. ügyvéd

Százsor hallgattam el, százsor szerettem volna leírni, százsor megdöntöttem magamat, de most már kikíváncsok belőlem: Nem lehet ezt tovább elhallgatni, nem lehet ezt tovább megdönteni, nem lehet már arra appellálni, hogy az Istenér, Uraim! hát nem látják, hogy az ilyen viselkedéssel csak a saját gyöngeségüket, rosszindulatukat, a kultura mázával olyan ügyesen takargatott örök ellenségeskedésüket a nőket, a női munkaerőt szemben, árulják el.

Mert akármit is mondanak az illetékesek, vagy az illetéktelenek, tény az, hogy nálunk még ma is, szegényem ezt leírni, de még ma is, megmosolyogják a dolgozó nőt, még akkor is, ha történetesen az a dolgozó nő tartja el munkájával éppen ezt a mosolygó valakit, aki lehet nő is és éppen ez a legszomorubb, hogy rendszerint az illető valaki mosolyog legjobban.

Szinte látom, hogy milyen mélységes felháborodással dobják félre a lapot, vagy legjobban esetében lapozzák sietve el ezt az oldalt azzal a dülös felkiáltással vagy gondolattal, kinek milyen a temperamentuma, hogy hogyan is lehet a mai szörnyű, keserves, buval bélelt világban ilyen neveléses problémán keseregni. Látják kérem, már megint itt a neveléses szó. Hát ez az kérem, hogy egyáltalán nem neveléses, hanem éppen ma, most, ebben a rettenetes, ebben a nyomorral, szegénységgel teli zűrzavaros időkben, nagyon is aktuális a kérdés.

Mert miről is van itt szó tulajdonképpen? Arról, hogy ma már szinte lépten-nyomon azt halljuk, nagyon sok embertől, aki mindezekig a világ legtermészetesebb dolgának tartotta, hogy családientartó legyen, hogy nemcsak magát tartsa el, hanem az arra rászoruló hozzátartozókat is, mondom gyakran és leplezetlenül halljuk, hogy képtelen, hogy nem tud, hogy ha megged, még akkor sem tud eltartani senkit — de még saját magát sem. — Hát mikor ezt halljuk, látjuk, tapasztaljuk, szabad akkor megmosolyogni azt a nőt, aki dolgozik, aki segíteni akar, aki igyekszik magát eltartani? Vagy talán azt hiszik, hogy az a nő passzióból dolgozik? Ördögöl! Tudományom? Dehogy is! Hol vagyunk már attól? Vagy azt hiszik, hogy a dolgozó nő nem tudja azt, hogy ez nem a legfőbb hivatása. Hiszen éppen ez a legszebb benne, a legbámulatraméltóbb, hogy tudja ezt és mégis dolgozik, lemondva a szebb hivatásáról, vagy ami igen gyakori, amellel a hivatás mellett még dolgozik is, mert ez nála kenyér. Megélhetési! Higgyék el, hogy csak ez a kettő a fontos számukra és semmi egyéb.

Szörnyűség! Most látom csak, hogy mennyire eltértem a szorosabb értelemben vett tárgytól. El akarom mondani ugyanis azt az esetet, ami kiváltotta belőlem ezt a jeremiádat.

Bírósági tárgyalás. Nő és gyerekártási per, Felperes: egy fiatal, szolid, nagyon szerencsétlen munkáslány, akit mindenétől, becsületétől, a jobban, a szébben, nemeshen való hitétől megfosztva, rutul kijátszva otthagytott egy lelkiismeretlen, hogysimondjamesk, hiába, ez a legmegfelelőbb szó, csabító!

Ezt a felperest képviseltem én, mint ügyvéd a tárgyaláson. Hangsúlyozom ezt a szót, hogy „ügyvéd”, mert az ügyvéd, tekintet nélkül arra, hogy férfi, vagy nő, a tárgyalóteremben ügyvéd, mindentől, mindenkitől független ügyvéd. És mint ilyen immunis. Ugyáztízik azonban, hogy mégsem egészen immunis, mert... mert kérem szépen, ha szabad így kifejeznem magamat, észreveszik a nemét. Hihetetlen és mégis így történt. A szóbanlévő ügyben bizonyítást rendelt el a bíróság. Mielőtt azonban erre sor került volna, a bíró ur hozzám fordult, hozzám az ügyvédhez és azt kérdezte: „De nem fogja önagyságát zsenirozni?” En megengedem, sőt meg vagyok győződve, hogy ezt a kérdést az udvariasság, a jóindulat szülte, de bennem, és erről nem tehetek, a legrettenesebb visszahatást váltotta ki. Hát egy ilyen intelligens, magasképzettségű ember, mint a bíró ur, hát ez is lehet elfogult, ez is gondolkozhat egy percig is azon, hogy az, aki ott ül a védői székekben férfi, vagy nő? Lehet az, hogy abban nem az ügyvédet látja, hanem a nőt. Mondjanak akármit is, én még ma sem tudok az esetről nyugodtan írni. Ugy ért ez a kérdés, mint egy kegyetlen, velőig hátú ostromcsapás! Még most is rajd, de nagyon ám! Mi ez? Guny? Megvetés? Rendreutasítás azért, mert nő létezem vállalom a védelmet az szerencsétlen nőlársamnak? És ez, ez fáj a legjobban! Hát azt lehet, azt szabad, egy nőt teljesen tönkretenni, nyomorultul ott hagyni, ügyében itélkezni, csak azért, mert férfi valaki? De nem szabad, nem lehet védeni, vigasztalni, jó tanáccsal ellátni, csak azért, mert nő valaki? Hát mi, dolgozó nők, még mindig itt tartunk? Nem lesz ennek vége sohasem? Hiába minden? Komolyság! Felkészültség! Tehetség!

Ne haragudjanak rám, kérem, de ez az eset, valami olyan hallatlan elkeseredést váltott ki belőlem, hogy nekültem és „elkövettem” ezt a cikket!

A düsseldorfi rém

Törrel átdöfött, ismeretlen leány a düsseldorfi tömeggyilkos huszadik áldozata — A kéjgyilkos névtelen levele nyomán ásták ki az áldozatot — Berlin két leghíresebb detektíve nyomoz Düsseldorfban

A lainzi gyilkosságot is a tömeggyilkos követte el?

Düsseldorf, november 16.
(A Pesti Napló tudósítójától.)

A titokzatos kéjgyilkos garázdálkodása valószínűleg tömegrémületet okozott Düsseldorfban. Az emberek egyébről sem beszélnek, mint róla, az ismeretlen rémről. Napról napra anyák és apák valószínűleg ostrom alá fogják a rendőrség épületét és kétségbeesetten jelentik, hogy eltűnt a lányuk. Ezek a jelentések már a tömegizgalom következményei, mert ha valamelyik düsseldorfi leány félórával később megy haza ebédelni, mint máskor, a szülők már meg sem várják érkezését, hanem rémülten rohannak a rendőrségre és jelentik leányuk eltűnését.

A rendőrségen próbálják megnyugtatni a fölzaklatott szülőket, de a szörnyű véres titok árnyékát borul a városra. Düsseldorf lakosai panaszkodnak, hogy aludni sem mernek, minden zörrenésre fölriadnak és minden idegenben a gyilkost sejtik. A rendőrség egyelőre nem is gyanítja, ki lehet az, aki végrehajtotta a sorozatos gyilkosságokat. Eddig már húsz áldozata van a titokzatos kéjgyilkosnak. Mind a húsz áldozat nő, mégpedig többnyire fiatal leány.

Három névtelen levél

Az áldozatok között van olyan is, akit még nem tudtak agnoszkálni. A gyilkos két nap óta egymásután küldi a névtelen leveleket a rendőrségnek. Egy ilyen névtelen levél alapján akadtak rá a huszadik áldozat hullájára. A rejtélyes gyilkos egymásután három levelet küldött. Az elsőben leírta, hogy hol kell ásniok, hogy ráakadjanak áldozatára: a rendőrök tegyenek 150 lépést az egyik külterületi kocsmától, ott találnak egy követ, emeljék fel és ássanak alatta.

A névtelen levél hírére óriási tömeg lepte el a külterületi vendéglő környékét, ahol a rendőrség megkezdte az újabb áldozat holttestének felkutatását. Néhány óráig hiába kereste azt a bizonyos követ a rendőrség. Időközben azonban újabb névtelen levelet kaptak. Ehez a levélhez már pontos térképet mellékeltek a tömeggyilkos, estére pedig még egy harmadik levél is érkezett, melyben a gyilkos bejelentette, hogy az áldozat, akinek holttestét meg fogják találni a kő alatt a gödörben, 18 éves volt.

Női holttest a kő alatt

Hosszas keresés után a rendőrök végre ráakadtak a kőre és ásni kezdtek alatta. Körülbelül félméternyire ástak le, amikor egy női kabátot pillantottak meg. A kabát véres volt. Alóla két női cipő bukkant elő. Most már csak néhány centiméternyire kellett tovább ásni és ráakadtak a fiatal leány holttestére.

A holttestet mingyárt beszállították a bonctani intézetbe, ahol az orvosok megvizsgálták. A banda legújabb áldozata körülbelül két hete volt a földben. Halálát három mély szűrt seb okozta, amelyet törrel ejtettek rája.

A rendőrség kezében egyelőre a legfontosabb dokumentum ez a három névtelen levél, amely a huszadik áldozat sírjára irányította a figyelmet. Mind a három levelet rotációs papírra írták. A papír nyilván valamelyik düsseldorfi újságvallá-

lat nyomdájából került ki. Detektívek járták sorra a nyomdákat és összehasonlították a névtelen levelek papírját azokkal a rotációs papírokkal, amelyeket a nyomdák használnak. Minden nyomdából vettek el papírmintát és most szakemberek fogják megállapítani, vajon a névtelen levelek papírja melyik újságvallalattól került ki. Ettől az összehasonlítástól azonban nem vár sokat a rendőrség, mert valószínű, hogy a névtelen levelek írója makulatúraként szerezte be a szakadozott rotációs papírt. A levelek írásából is bajosan lehet következtetni a levélíró személyére. Az írásszakértők megfigyelték, hogy mind

Véres levelezőlapon újabb gyilkosságot jelentett be a rém

Úgy látszik, az elvetemedett tömeggyilkos újabb áldozatot kerített hatalmába. A rémült szülők között, akik a rendőrség épületében tolonganak, megjelent egy Neumann nevű tisztviselő és jelentette, hogy 10 éves Hellmuth nevű fia eltűnt. Eltűnése után néhány óra múlva egy képeslapot kapott a fiától, amelyen csak ennyi állott: „Elvesztém!”

A szerencsétlen apa zokogva kérte a rendőröket, hogy kutassák fel tízéves fiát, mert azt hiszi, hogy a bestiális kéjgyilkos női áldozatai után az ő fiára vetette magát. Még aznap rejtélyes levelezőlap érkezett az egyik düsseldorfi lap szerkesztőségébe. A levelezőlapon a rejtélyes gonosztevő új gyilkosságot jelentett be. A Düsseldorfban tartózkodó két híres berlini detektívnek is az a gyanúja, hogy a kisfiú levelezőlapja és a szerkesztőségbe érkezett lap között összefüggés

Idegorvosok a tömeggyilkos lelkéről

Ez a furcsa és szörnyű gyilkos természetesen nemcsak a rendőrséget, hanem az idegorvosokat is érdekli. Ha valamilyen bűntényre, úgy erre feltétlenül rá lehet mondani, hogy száz százalékgig pszichopatiás eredetű. Két budapesti idegorvossal beszélgettünk a düsseldorfi esetről.

Dr. Décsi Imre

a következőket mondja:

— A kéjgyilkosokat általában az jellemzi, hogy nem impulzív módon, hirtelen fellobbanásban követik el tettüket, hanem nagyon is előre megfontoltan. A legtöbb kéjgyilkost, főleg pedig ezt a düsseldorfit, a schizofreniás elmebetegek közé lehet sorolni. Csak a schizofreniások tudják ilyen hallatlan, utánozhatatlan és hozzáférhetetlen ravaszsággal előkészíteni és elkövetni tetteiket. Ez a düsseldorfi gyilkos is ilyen: egész életét, egész lelki világát csak egy gondolat foglalkoztatja. Az ilyen kéjgyilkosokat nagyon nehezen lehet kézrekeríteni.

— Ennek a düsseldorfi gyilkosnak épúgy, mint kisebbtől társainak, az a sajátja, hogy a bűntény rendkívül gondos komplikált előkészítése hozzátartozik a bűntény izgalmaéhoz. Innét van az, hogy a düssel-

a három levelet elváltotatott betűkkel írták, valószínűleg balkezessel.

Két híres berlini detektív Düsseldorfban

A düsseldorfi rendőrség önként kért segítséget a berlini rendőrségtől, amely két leghíresebb bűnügyi detektívét küldte Düsseldorfba. Most érkezett meg a két detektív: Gennat és Busdorf. Mindketten már előzőleg Berlinben nyomoztak a düsseldorfi kéjgyilkosságok ügyében, mert úgy értesültek, hogy a gyilkos garázdálkodásának szála Berlinig nyúlnak.

Gennat, mielőtt Düsseldorfba utazott volna, megegyezően gondosan átolvasta azt a kihallgatási jegyzőkönyvet, amely Bauer állítólagos gyilkosságának vallomását tartalmazza. Berlinben ugyanis Gennat hallgatta ki Bauer Gusztávot és a detektívnek az a gyanúja támadt, hogy a lainzi gyilkosság talán összefüggésben van a düsseldorfi tömeggyilkosságokkal. De ez csak feltételezés és Gennat, aki egyike a legkiválóbb berlini detektíveknek, most Düsseldorfban folytatja nyomozását, hogy felkutassa a tömeggyilkost. A másik berlini detektív, Busdorf is kiváló rendőrtisztviselő, aki legutóbb a magdeburgi gyilkosság felderítésén fáradozott.

van. A levelezőlapon, amelyen a gyilkos újabb gyilkosságot jelentett be, nincs aláírás, hanem csupán egy fekvő sírkereszt. Ezt is elváltotatott írással írta a gonosztevő. A levelezőlap hátulsó oldalán vérfoltok látszanak. A kusza írásból ennyit lehetett kibetűzni:

„Ismét itt vagyok... Vért akarok inni... A legközelebbi áldozat neve... Keressétek csak a sirt...”

Legújabb áldozatát nem nevezte meg a levelezőlapon a gyilkos. A név helyén olvashatatlanság látható. A levelezőlap egyik sarkán helyrajzi ábra vonalai látszanak.

A kis Hellmuth Neumann eltűnése és a véres levelezőlap érkezése óta valószínű tömeghisztéria fogta el Düsseldorf lakosait. Most már senki sem biztos saját és hozzátartozói életében.

dorfi gyilkos mindig előre tudja, hogy és miképpen fog gyilkolni és erről értesíti is a rendőrséget. Ez az értesítés különben az ilyen betegeknek meglehetősen ritkán előforduló jelenségre vall: a diabolizmusra. A legtöbb ilyen ember csak önmagának él, a düsseldorfi kéjgyilkos azonban, úgy látszik, ad a külvilágra is és fontosnak tartja, hogy igazassa a közvéleményt, beszéljenek róla, szerepeljen.

— A betegeknek ehez a csoportjához lehetne még sorozni a családirtókat és családirtó öngyilkosokat is, akik először gondosan előkészítik tettüket, magukhoz hívják gyermekeiket, imádkoztatják őket és csak azután fognak hozzá nyugodtan a tett végrehajtásához.

Dr. Feldmann Sándor

így nyilatkozik:

— Három érdekes motívuma van ennek a düsseldorfi ügynek: az első maga a kéjgyilkosság, a második a rendőrség értesítése, a harmadik pedig a tettes ügyes háttérbenmaradása. Tán a legérdekesebb a középső motívum: hogy ez az ember rendszeresen értesíti a rendőrséget. Még a legelvetemültebb emberben is van a morálnak egy esőkevénye. Ez az ember is érzi bűnösségét és lelkiismeretén úgy akar könnyíteni, hogy a bűnt bevallja. Ő maga azonban a háttérben tartja magát és vigyáz, hogy ne kerüljön kézre. Valóságos macska-egérharcot játszik a rendőrséggel. Ez erős, kisebbségi érzésre vall. Hallatlanul hízeleg a hiúságának, hogy ő, a gyenge, jelentéktelen ember egy egész város rendőrségét félre tudja vezetni és tömeget tud izgalomban tartani. Egyébként magánál a kéjgyilkosság tényénél is erősen érvényesül ez a Minderwertigkeitsgefühl. Volt már egy analóg eset: egy másik német városban egy ember 20 nőt leütött és erőszakot követelt el rajtuk. Kihallgatása során elmondotta, hogy mindig jelentéktelen senkinek érezte magát, akivel a nők nem törődtek. Egész élete a nő utáni reménytelen vágyakozásban telt el. Ez azután kifejezettette és a maximumra fokozta szadizmusát. Udvarolni egy nőnek sem mert, mert félt, hogy visszautasításra talál. Nyilván többször vissza is utasították és így kapott szerepet az életben a bosszúvágy is. Körülbelül ez áll a düsseldorfi gyilkosra is. Van sok betegünk, akiknek hasonló szadista fantáziái vannak. Csak azért betegek és nem gonosztevők, mert nem követik el azt, amire gondolnak. Hiányzik elhatározó erejük. Ahoz, hogy illet végre is hajtson valaki, egészen különleges, rendszerint külső körülményeknek és meg nem felelő morális miliőnek kell közrejárásni. Körülbelül ezek azok a motívumok, amelyekre a düsseldorfi kéjgyilkosságot vissza lehet vezetni.

JÓ VILÁGÍTÁS FOKOZZA
A MUNKAKÉPESSÉGET

Megakadályozta a kormány a fővárosi rendkívüli közgyűlésének összehívását

A fővárosi törvényhatósági bizottság baloldali pártjai nevében Bródy Ernő dr. és Bächler József, mint ismeretes, rendkívüli közgyűlés összehívását kérték a belügyminiszter új fővárosi törvényjavaslatára. Az egybehívást kérő ívet szabályszerűen negyven bizottsági tag írta alá, azt azonban a főpolgármester nem vehette át, mert napok óta gyengélkedik. Így az akta Sipőcz Jenő polgármesterhez, mint főpolgármester-helyetteshez került. A polgármester pénteken délután négy órára egybe akarta hívni a rendkívüli közgyűlést, a hirdetőment már ki is függesztették a városháza kapujára, közben azonban a rendelkezés megváltozott, az aktát visszavitték a főpolgármesteri hivatalba, a közgyűlés összehívását jelző táblákat pedig visszavonták a városházi kapukról.

Félhivatalos forrásból származó értesülésünk szerint a rendkívüli közgyűlést azért nem hívták egybe, mert a kormány ellenezte azt. A most érvényben levő fővárosi törvény szerint ugyanis ugyanazzal az ügygel a főváros közgyűlése három hónapon belül ismételtelen nem foglalkozhatik, már pedig egy rendkívüli közgyűlést nemrégiben kifejezetten a fővárosi reform ellen hívták össze.

A törvényhatóság baloldali pártjai nagy megdöbbenéssel értesültek a hivatali intézkedésről és ebben az ügyben Bródy Ernő dr. interpellációt is jegyzett be a képviselőház interpellációs könyvébe.

Egyébként értesülésünk szerint Scitovszky Béla belügyminiszter kedden benyújtja a Házban a fővárosi mandátumok meghosszabbításáról szóló egyszakos törvényjavaslatot. Az ellenzék a javaslat tárgyalásánál nagy haragra készül a kormány fővárosi politikája ellen.

A KORMÁNYKÖRÖK ELLENEZTÉK A RENDKÍVÜLI KÖZGYŰLÉST

Ripka Ferenc dr. főpolgármester levelet intézett Pejer Károlyhoz. Ebben közli, hogy a rendkívüli közgyűlés összehívására vonatkozó kívánságot teljesíteni nincs módjában, mert ugyanaz a kérdéssel a törvényhatósági bizottság közgyűlése egyezben: október 23-án már foglalkozott.

— Egy új rendkívüli közgyűlés — folytatja a főpolgármester — vagy ugyanezzel kíván foglalkozni, azonos határozatot akar hozni, ami teljesen felesleges. Felelősen ilyen rövid időközben ugyanarról kétszer tanácskozni. Ha pedig a most kérelmezett rendkívüli közgyűlés az október 23-án hozott határozatot akarja megváltoztatni és az összehívás erre irányul, úgy ez a közgyűlési ügyrend 6. §-ába ütközik, amely kimondja, hogy egy közgyűlési határozat megváltoztatására irányuló indítványt az eredeti határozat meghozatalától

számított három hónapon belül tárgyalás alá venni, a határozatot három hónapon belül megváltoztatni nem lehet.

Bródy Ernő dr. a következőket mondotta a főpolgármester döntéséről:

— A közgyűlési ügyrend 6. pontjára helytelenül hivatkoznak a rendkívüli közgyűlés elutasításával kapcsolatban. Tény, hogy ugyanazt az ügyet három hónapon belül nem lehet újra tárgyalni, de az ügyrendnek ez a rendelkezése azután így folytatódik: «hacsak a közgyűlés a korábbi tárgyaláskor előtte fenn nem jorgott, de utabban felfemerült ténykörülmények alapján egyes esetekben másként nem határoz». Tehát nem a főpolgármester dönti azt el, hogy egy ügyet lehet-e újból

tárgyalni vagy sem, hanem a közgyűlés. A multikori rendkívüli közgyűlés nem foglalkozhatott magával a törvényjavaslattal, hiszen csak a tervvel, az elgondolással álltunk szemben, amely ellen előre felemeltük tiltakozó szavunkat. Most azonban már kész a javaslat. Akkor a kormányhoz intéztük felterjesztésünket, most pedig a képviselőházhoz akarunk felirattal fordulni. Ennek a közgyűlésnek lehetetlené tétele nem egyéb, mint az önkormányzat elkobzása a gyakorlatban, továbbá a hatósági tekintély lejáratása, mert nem lehet azt, amit a polgármester, mint a főpolgármester helyettese, már elrendelt, egy órával később megváltoztatni. A felirati jog a törvényhatóságnak legelsőbb joga és ennek elvétele az autonómia halálát jelenti.

Elfogták Bécsben a Schenker cég sikkasztó tisztviselőjét

A bécsi üzlet egyik tisztviselője fölismerte az utcán

A Schenker és Társa szállítmányozó cégnél hétfőn reggel nagyobb sikkasztást fedeztek fel. Rájöttek, hogy

Glück Imre, a cég egyik főtisztviselője, negyvenezer pengő értékű magyar pénzt és valutát sikkasztott, azután megszökött.

Glück Imre szombaton délután öt óráig tartózkodott a pénztárban. A hivatalos órák után eltávozott. Vasárnap délután még látták a futballmeccsen, de hétfőn reggel már nem jelent meg a hivatalban. Amikor a pénztárt felnyitották, rögtön észrevették a hiányt. Nyomban Glück Újpesti rakpart 5. számú lakására küldtek, ahonnan az a válasz érkezett, hogy Glück vasárnap este elutazott. A cég főnöke rögtön megtette a följelentést és egy-

idejűleg

értesítette a Schenker cég bécsi üzletét is, mert minden jel arra mutatott, hogy a sikkasztó az éjszakai vonattal Bécsbe utazott.

Hétfőn este a főkapitányság és a Schenker cég telefonértesítést kaptak Bécsből, hogy Glück Imrét ott elfogták.

A bécsi Schenker cég egy tisztviselője a sikkasztót fölismerte az utcán és rögtön rendőrnök adta át.

Megmotozásakor 27.000 pengő értékű valutát találtak nála.

Glück Imrét a bécsi rendőrség letartóztatta és megvárja, míg ügyében a magyar hatóságok intézkednek.

Nincs még semmi hír a Fischer vacuum megszökött igazgatóiról

Budapesten is voltak büntőrsaik

A Fischer Vacuum megszökött igazgatóinak ügyében változatlan erővel folyik a nyomozás. A rendőrség emberei Schreiber Dániel dr. rendőrkapitány vezetésével folytatják a letartóztatást, a zálogcédlék osztályozását és a könyvek vizsgálatát. Hetekig foglartani, amíg teljes világosságot derítenek a kár összegére és megállapítják a károsultak névsorát.

A rendőrség már vasárnapra várta, hogy választ kap a Duilio-hajó parancsnokától, akit tudvalevőleg rádió útján kértek fel arra, hogy a hajó fedélzetén utazó Fischer Lajos vegye őrizetbe és hozza vissza Genuába. Sem a hajó parancsnokától, sem a montevidói rendőrségtől nem érkezett meg a válasz a rádióüzenetekre és így nem is tudják, hogy a letartóztatás megtörtént-e. A genuai hajóstár-

szágtól érkezett csupán értesítés, hogy a rádiogramokat továbbították, azonban a tengeren olyan viharos az időjárás és olyan erős légi zavarok vannak, hogy kétséges, vajjon a hajó rádióállomása fel tudja-e venni a rádiogramot.

Hétfőn délelőtt a főkapitányság előterjesztésére a külügyminisztérium útján újabb táviratok mentek Rio de Janeiroba és Montevideóba, hogy ne engedjék partra szállni Fischer Lajost, illetve, hogy a Montevideóban tartózkodó Fischer György Lászlót tartóztassák le.

Hétfőn a főkapitányság tudomást szerzett arról, hogy Fischer Lajos és fia eltűnése után is sok holmit zálogosítottak el a Reiter Ferenc utcai és a Dobutcai raktárakból. Ebből megállapították, hogy a két megszökött igazgatónak büntőrsai is vannak Budapesten, akik a cégfőnökök szökése után is folytatták a beraktározott áruk elzálogosítását. A főkapitányság felszólítja mindazokat, akik a Fischer cég alkalmazottaitól a cégfőnök szökése után zálogba fogadtak el tárgyakat, hogy sürgősen jelentkezzenek a főkapitányságnál, mert késlekedés esetén valamennyiükkel szemben orgazdaság büntette címén megindítják az eljárást.

A szombathelyi rendőrség hétfőn délután értesítette a főkapitányságot, hogy az utóbbi időben ott igen sok szőnyegot adtak el és azt hiszik, hogy ezek a szőnyegeladások kapcsolatban vannak a Fischer-féle bűnüggyel. A nyomozást erre is kiterjesztették és a főkapitányság felkérte a szombathelyi rendőrséget, hogy a vizsgálatot folytassa.

Lemondott a belga kormány

Brüsszel, november 25. (Havas.) Mivel a kormány tagjai nem tudtak megegyezésre jutni a parlament elő terjesztendő nyelvjavaslat tárgyában, elhatározták, hogy a király elé terjesztik lemondásukat.

«Sulyos problémák» a hágai konferencia előtt

London, november 25. A Reuter-iroda egyik párisi távirata szerint a keleti jóvátételi bizottság Jasarhoz intézett jelentésében megállapítja, hogy képtelen volt a magyar és a bolgár jóvátételek kérdésében megegyezést elérni, míg az adóssághelyvidéki bizottság a kisajátított német vagyon kérdését hagyta nyitva. Így — állapítja meg a Reuter — a párisi bizottság számos igen sulyos problémát hagyott hátra, amelyeknek megoldása a hágai konferencia feladata lesz.

Angol pullover 18.-

tisztá gyapjú, különleges színek, kivételes ár ...

ÁRVAI IV, Calvin-tér 3

A düsseldorfi kéjgyilkos

Irtó Feldmann Sándor dr.

Akárminek is érdekes volna, nincs szükség arra, hogy a düsseldorfi gyilkost személyes vizsgálat céljából megismerjük, hogy véleményét mondhasunk róla. A bűnügyi-lexikoni irodalom elég sokat ismer ebből a fajtaból és így a tudósoknak már módjukban állott felismerni azokat az erőket, melyek egyes embereket arra kényszerítik, hogy teljesen kivetkőzzenek emberi mivoltukból és azt a bűnt kövessék el, melyet a bűnök legszörnyűbbikének érzünk: a kéjgyilkosságot. Talán az egyetlen bűn ez, melyre az emberi számlalom nem érez mélységet, mert olyan érzelmeket használ fel, melynek célja, hogy két embert szorosan összekössön, nem pedig, hogy örökre elválasszon: az erotikus érzést. Igaz, hogy a düsseldorfi gyilkosnál az erotikus érzés nem emelkedett a szexualitás tökéletes fokára, mert túlságosan uralkodik benne a kegyetlenség, mely mint erotikus érzés, ennyire kifejezetten, csupán a szexuális fejlődésnek egész kezdetén jelentkezik. A gyermek, a primitív ember és a kultúrember, ha a tömegben van, kegyetlen, szadisztikus. «A kegyetlenség a gyűlöletnek és a hatalomra való törekvésnek a kifejezése, nincs olyan kegyetlenség, melyből hiányozna az erotikus hangsúly, a kegyetlenség ama kéj kedvéért történik, melyet a kegyetlenség szerez meg.» Ezt emeli ki Stekel, aki ennek a kérdésnek a legalaposabb ismerője. Tudományunkban gyakran hangsúlyozzuk, hogy az egészséges és beteg ember között minőségi különbség nincsen, csak mennyiségi. A pokol minden indulata csirájában minden embernél megtalálható, azzal a különbséggel, hogy az egészséges ember a szadisztikus tendenciát csak minimálisan érvényesíti, annak igen nagy részét szociális energiává, munkává alakítja át, míg a beteg ember azt eredeti nagyságában és erejében mint kegyetlenséget akarja kiélni. Az erkölcsös, tehát egészséges ember megmarad a kísértésnél, de a tettől bizottsággal visszatartja magát. Így hát ne rémüljenek meg azok, akik az újságok részletes tudósításainak olvasása alatt megdöbbenve veszik észre, hogy borzongó kíváncsiságot éreznek az undor és utálat mellett, mely védekezés a gyilkossal való azonosítás ellen.

Mi az oka annak, hogy ezek a primitív ké-

gyetlenségi ösztönök a legtöbb embernél a lélek mélyén sikeresen száműzve maradnak, illetve kulturális energiává alakulnak át, egyeseknél megmaradnak eredeti nyersségükben és borzalmas kegyetlenségben nyilvánulnak meg?

A düsseldorfi gyilkos, ha örült is, nem örült a közönséges fajtaból. Nem örült, legalább is abból a fajtaból, mely felé számköszve fordul tekintetünk. De kétségtelenül beteg, bá, betegsége, ez esetben, nem lehet meniség, mert a beteget jellemzi, hogy betegsége miatt szenved és kínódik, míg a düsseldorfi rémnek mások, ártatlanok, az áldozatai, ő másoknak okoz szenvedést és mások kínódásával szerez kéjt magának.

A tudós kutató szemé, rövid időre, eltekint a saját szubjektív itéletétől és meg akarja érteni az embert, aki embertársával szemben ilyen rémes tettere vetemedett. Célja ezzel, a felvilágosításon kívül, az is, megállapítani: mit lehet tenni az ellen, hogy ilyen esetek megismétlődjenek. Nem lehetne elkerülni azt, hogy emberek ennyire kivetkőzzenek magukból és ennyire izolálják magukat az egész társadalomtól? Miért, miért, mi hajtja, úzi őket, mi adja a kést a kezükbe, hogy azzal áldozatukat kegyetlenül meggyilkolják?

A legtöbb ilyen ember rendszerint valamilyen testihibában szenved, vagy pedig lelki-fejlődése folyamán, szexualitása oly sulyos gátlásoknak lett alávetve, melyek miatt a társadalommal meghasonlott és ezért nem a szeretet segítségével keres kapcsolatot embertársával, hanem a gyűlölet útján. Ezzel eléri azt is, hogy ő, a gyenge, a gátolt, aki eddig úgy érezte, hogy az életben megrövidítés érte, hogy mások előnyben voltak felette, kegyetlenségével az emberek fölfele kerekedett, urrá lett felettük. Mindenki törekszik az örömről és ha ezt nem éri el a szeretet segítségével, igénybe veszi az ősi gyűlöletet, mely az erotikus pangás következtében megdagad, áttöri az erkölcsi gátakat és pusztítva gázol mindenkin keresztül, akit csak útjában talál.

Minduntalan tapasztaljuk, hogy emberek, akikkel az élet mostohán bánat el, illetve azt hiszik, hogy az élet megrövidítette őket és igazságtalanul bánat el velük, meggyűlölik a világot és úgy nem, mint társadalmi téren, erőszakkal és mások kárára is, rekompensálni akarják magukat. Rendszerint, szerencsére, csak a fantáziáknál maradnak és tette nem kerül a sor. De nem kell más, mint valamivel sulyosabb sérelem, illetve sérelemnek érzete, megfelelő antiszociális talaj, helytelen etikai

nevelés és a fantáziából könnyen cselekedet lesz. Hiszen nem minden ilyen eset tudódik ki, nem mindegyik eset kerül a nyilvánosság elé, mert az orvosi és gyónási titoktartás lemeti el őket.

Alig néhány esztendeje annak, hogy, ugyancsak Németországban, hosszas kutatás után sikerült elfogni azt az alig huszvéves fiatalembert, aki ligetek és a városok melletti erdők sűrűjéből tört mit sem sejtő női áldozataira, leütötte őket és a megölt tetemmel visszaért. Az orvosoknak elmondotta volt, hogy gyermekkorától kisebrendűnek érezte magát, olyannak, akit az emberek, különösen a nők, nem szerethetnek. A nőket angyaloknak tekintette, akikhez nem lehet és nem is szabad hozzáérni. De nagyon-nagyon áhítozott utánuk. Mivel nem mert hozzájuk, a szadiszkus mindennapi uton közeledni, úgy érezte, hogy a nők elfordulnak tőle. Ezért meggyűlölte őket, bosszút esküdött ellenük. Ha nő látott elhagyatott helyen, fejébe szökött a vér és tehetetlenségében közeledési vágya gyűlöletté, erőszakos támadó szándékká változott, ellenállhatatlan kényszer folytán nekítámadt, leütötte és helyzetével visszaért. Itt is láthatjuk: a szeretet vágya nem hiányzott és megfelelő utmutatás és nevelés a helyes irányba, a szociális és etikai bátorság irányába terelhetné volna. Így azonban elfojtatta a szeretetet, a destruktív, szadisztikus vágy került felszínre és urrá lett felette.

Hasonló a lélektani háttér a jénai ugynevezett szép Vili esetében is. Ez volt a gyönyörű 27 éves jénai munkásnak, akit 1921-ben elfogtak, miután egy tízéves leánykát meggyilkolt volt. Később bevallotta, hogy az utolsó esztendőiben még öt más embert tett el láb alól. Kistermetű ember volt, alacsony sorban, csipőzületi baja miatt erősen bicegett és így nagyon ki volt téve társai gunyjainak. Az emberek gunyja elől, mely vöröses haja miatt is érte, a játékaikhoz és fantáziához vonult vissza. Sikerült megtalálni titkos rejtekhelyét, mely tele volt indánus képekkel, fegyverekkel, kegyetlen jeleneteket ábrázoló rajzokkal, képekkel, melyek gladiátorok harcait, az ősi keresztényüldözéseket, rókio eszközökkel adták vissza. A sántító, vöröshajú, társaitól kigunyolt ember ebbe a rejtett oduba vonult vissza, itt élte ki magát, itt képzelte magát szép és erős gladiátornak. Kegyetlen zsarnoknak, aki társai felett uralkodik és kegyetlenül elbánik velük. Mint naplójából kiderült, ezt a kegyetlenkedést a szülői házból tanulta meg: apjától.

A düsseldorfinál kegyetlenebbet alig ismer a bűnügyi és tudományos irodalom. Nyilvánvaló, hogy a gyilkos, eddig biztos rejtekhelyén, tobzódik a szadisztikus uralomvágy perverz örömeiben: nagyban, hatalmasnak érzé magát, aki büntetlenül él szenvedélyének, sakkban tartja az egész várost, az egész ország rendőrségét. De meg ezzel sem elégszik meg, hanem még leveleket is ír a szerencsétlen áldozatok még szerencsétlenebb hozzátartozóinak, hogy azoknak irtózatossá kinjában is gyönyörködhesse.

Nem értünk el majd mindent azzal, ha a düsseldorfi gyilkos zár alá kerül. Ő csak egy ember és hányan vannak még, akik ugyan-úgy ilyen tervekkel foglalkoznak és düsseldorfihoz hasonló esetek hallatára úgy érzik, hogy ők sem «maradhatnak alul», nekik is fel kell tűnniük, őknek is joguk van az «élvezet»-re. A társadalom és a nevelés feladata, hogy az ilyen bűnözők kifejlődését lehetlenné tegye. A nevelés sulyos hibái, a kiáltó társadalmi igazságtalanságok, az emberek helytelen viselkedése kevésbé szerencsés embertársaikkal szemben, megakadályozzák, hogy az ősi kegyetlenségi vágy, melyet az élet nehézségei miatt érzett gyűlölet szít lángolóan magasra, a fejlődés normális útjára térhessen minden embernél.

A büntetés és a bűnhődés nem eléggé hatásos eszközök. Először is, mert csak a tett után következnek és az elrettentéssel csak nagyon kevés ember tartható vissza. Akik azt hiszik, hogy igen, azok nem ismerik az elkeseredésnek ama szörnyű erő érzését, mely olyan emberekben él, akik magukat kisebrendűnek, kevesebbnek, csunyábbnak érzik másoknál. A túlságosan pangó érvényesülési és élvezési vágy, mely egymással karöltve halad, szétrombolja az erkölcsi gátakat némely embernél annyira, hogy ilyen szomorú, borzalmas cselekedetre késztet, mint aminő a düsseldorfi is. Az ember egyformán tud jó és rossz lenni, humánus és kegyetlen. Csak az emberiségen mulik, hogy önönmagát a megfelelő magaslatra emelje, az emberértékelésnek arra a fokára, ahol általános emberi szempontból nincsen lényeges különbség ember és ember között, ahol tökéletesen érvényesül a vallások ama tanítása is: egyformák vagyunk. A szeretet és a közösségi érzése nem hatja át megfelelően az emberiséget és ez az elv nem érvényesül kellően a nevelésben, addig a düsseldorfihoz hasonló események megismétlődésére el lehetünk készülve.

Mágnás Elza gyilkosa nem tud visszatérni a társadalomba

Nick Gusztávot senki se fogadja be

— Az Est tudósítójától —

Szinte évszázados az a társadalmi probléma: mi legyen azokkal, akik bűnt követtek el, büntetésüket letöltötték és vissza akarnak térni aztán az emberi közösségbe.

Ezt a társadalmi problémát most aktuálisabbá teszi nálunk egy ember furesa sorsa. Nick Gusztáv... — talán a neve hallatára már megborzad az olvasó... — igen

az a Nick Gusztáv, aki 1914 januárjában megölte Mágnás Elzát, kitöltve büntetését, vissza akar térni a társadalomba, a társadalom azonban nem engedi, hogy Nick Gusztáv ismét tagja lehessen.

16 évi fegyházelet után

1929 november 7-én délután öt órakor nyílt ki, két hónap híján tizenhat esztendő fegyházelet után Nick Gusztáv számára a váci fegyház kapuja. 14 pengő 23 fillért kapott szá-

badulása órájában a fegyházirodában Nick. Ennyit gyűjtött össze tizenhat év alatt a fegyház munkája béréből. Mielőtt elhagyhatta volna a nagy szürke házat, maga elé vezettette a fegyház igazgatója.

— Vigyázz, Gusztá, — mondotta a rablógyilkos péksegédnek — eddig csak voltál valahogyan itt nálunk, de most kezdődik a te igazi kálváriád, mert az emberek nem felejtnek.

Nick Gusztáv megköszönte szépen a fegyházigazgató figyelmeztetését, aztán fogta a kis csomagját, kiment a váci pályaudvarra, felült a pesti vonatra. Kora este megérkezett a nyugati pályaudvarra. Első kötelessége volt a szabadult fegyencnek, hogy jelentkezzék a hatóságnál.

— Na, éppen csak maga hiányzott nekünk — ezzel a mondattal üdvözölte második élete kezdetén Nicket egy rendőrtiszt, akinél jelentkezett.

Hajsza a munka után

Megkezdődött a hajsza munka után. Egy előkelő budapesti pékségben jutott munkához Nick. De csak két héti dolgozhatott, mert két hét múlva a pékség tulajdonosnője megtudta, hogy a sovány, csontoskezü, kevésbeszédű péksegéd azonos Mágnás Elza gyilkosával.

Azonnal kidobta.

Nick Gusztáv elment akkor ahoz a pékhez, akinél nagyon régen inaséveit töltötte. A pék tudta természetesen, hogy ő kicsoda, mégis felvette, ott sem dolgozhatott azonban sokáig, mert

a pékné — irtózott tőle.

Kiment ekkor egy cinkotai pékségbe, ott jutott munkához. A cinkotai péknek megüzenték a vásárlói, hogy nem vesznek tőle zsemlyét, kiflit, kenyeret addig, amíg a rablógyilkos műhelyében dolgozik. Nick Gusztávnak

innen is mennie kellett.

Ezután már nem tudott munkához jutni pékségben. Eszébe jutott, hogy a Teleki téri zsidóvásáron, ahol naponta rengeteg ember fordul meg,

fánkot kell árulni.

Egy reggel magasította fánkkal kiment a Teleki térre, ahol az árúját valóságos szétkapkodták. Egy hétig ragyogóan ment a fánküzet, egy hét múlva kinőtt a földből egy konkurens, aki olcsóbb fánkot kínált az embereknek. Egy hónap múlva majdnem annyian árultak már, mint amennyien vásároltak. Nick így is megélt volna, mert az emberek szertették az ő jóízű fánkjait. Egy reggel, amikor fánkokkal dúsan megrakott tálcával kiment a térre, azt vette észre, hogy

mindenki elkerüli őt.

Egyetlen fánkot sem adott el azon a

napon. Másnap megint kiment. Az árúja megint megmaradt. Harmadnap is így történt. Nick akkor kútátni kezdte, miért kerülik őt régi vevői. Megtudta, hogy a konkurrens szétzaladtak a Teleki téren a pletykával, hogy ő Mágnás Elza gyilkosa, a fánk, amit süt, megvan mérgezve. Nick Gusztáv abbahagyta a fánksütést.

Változtassa meg nevét!

Itt állt megint egzisztenciátlanul. Felment dr. Gartner Pál ideggyógyorvoshoz, aki közvetlenül kiszabadulása után foglalkozott vele, tanulmányozta őt. Kérte az orvost, legyen segítségére abban, hogy valahol elhelyezkedhessen. Dr. Gartner járt több budapesti nagy péknél, mindenütt ugyanazt a választ kapta:

— Mi szívesen alkalmaznánk Nick Gusztávot, mert a szakmában az a hír róla, hogy remek munkás. De nem tehetjük, mert ha elterjed a híre, hogy ő műhelyünkben dolgozik, vevőink elmaradnak. Változtassa meg a nevét, akkor adunk munkát neki.

Amikor Nick Gusztáv meghallotta, hogy mit mondtak a pékek, felcsillant a szeme. Igaz, remek gondolat, hogy leveti bemoeskolt régi nevét és új életében új névvel kezd dolgozni. A névvel különben is baj volt. Nick megismerkedett egy asszonnyal, akit feleségül akart venni, de az asszony nem akarta viselni a hírhedt név nevét. Lám, a névváltoztatás minden problémát megold.

A miniszter nem engedélyezi a névváltoztatást

Nick Gusztáv felsietett ifj. dr. Balázs Dezső ügyvédi irodájába, ott megírták a kérvényét, majd elküld-

UTÓKÜRA:
SVÁBHEGYI SZANATÓRIUM
KÚRA, SPORT,
SZÓRAKOZÁS. STRANDFÜRDŐ

ték a magyar királyi belügyminiszter úrnak. Az volt a kérvényben, hogy Nick neve miatt nem tud visszatérni a társadalomba, mindenütt elutasítják. Ha valakinek szüksége van új névre, hát ő az...
A napokban megérkezett a belügy-

miniszter válasza a polgármesterhez »Nick Agostonnak« (keresztnevét próbálta már előzőleg kissé elmaszkírozni Nick Gusztáv) »azt a kérését, hogy családi nevét Vámos, Sebők vagy Hajdu névre változtassam át, nem teljesíthetem.«

Mit csináljak?

Nick Gusztáv kezében remeg a miniszteri irat.

— Én leveleztem a bűnömet — mondja. — Mit csináljak? Ha uccán megyek, megfordulnak utánam, mutogatnak rám, hallok, hogy azt mondják: »ez az!« Gyakran kiabálnak is utánam. Azt kiabálják: »Mágnás Elza mézárósa.« Meg azt: »Rablógyilkos!«

Elmondja, hogy kiszabadulása óta gyakran felkeresték bűnözők, akikkel együtt töltötte büntetését.

— Tudták, hogy bajban vagyok, hívtak, hogy menjek velük »munkáras«. Ujra? Inkább felfordulok éhen. Tizenhat esztendőn át megtanultam mi az rabkoszton élni. Mielőtt az a dolog történt velem 1914 januárjában...

— Mondja, Nick Gusztáv,

mért ölte meg maga Mágnás Elzát?

— Ha nekem adná valaki az Andrássy út összes házait, akkor sem tudnám megmondani.

Miket álmodik a gyilkos?

Amikor az ideggyógyorvos tanulmányozta Nick Gusztáv lelki életét, Nicknek minden álmát le kellett írni az orvos számára. Egyszer azt álmodta, hogy az esküdtsek előtt áll, egyszerre nyílik az ajtó, fehér lepelben belép a terembe Mágnás Elza és azt mondja a bírának: ne ítéljétek el Nick Gusztávot, mert nem ő a gyilkos. Nem kell álomszakértőnek lenni ahoz, hogy megértse valaki, miért álmodta ezt a fegyházból szabadult péksegéd.

'A 20 év előtti büntényt nagyon nehezen tudta lelkiismeretével elintézni, álmában azzal menekült a felelősség elől, hogy nem ő a gyilkos, bár az ő ujjai fojtották meg Mágnás Elzát, az igazi gyilkos Kőbori Rózsi volt. A többi álom kivétel nélkül arról szólt, hogy Nick újra fegyházban van, ahol gondoskodnak hajlékáról és ennivalójáról és ahol senki sem kiabálja feléje, hogy ő rablógyilkos...
Lukács István

Új tejkartel akar a fogyasztók nyakára ülni 10 fillérre emelik az ipari tej árát

— Az Est tudósítójától —

A tejkérdés ügyében döntő lépésre

készül a földművelésügyi minisztérium. A véglegesnek szánt

új tejtörvényben az ipari tej árát a mostani 8.66 filléres literenkénti árról 10 fillérre akarja a minisztérium felemelni.

Ezt úgy érik el, hogy literenként 1.4 fillérrel megterhelik a termelőket és a tejtulajdonosokat és ezáltal biztosítják az ipari tej 10 filléres árát.

Ugyanezért azonban olyan intézkedés történt, amely

a szabadforgalomra való áttérést belátható ideig lehetetlenné teszi.

Értesülésünk szerint a főváros legnagyobb tejtulajdonosa, a Központi Tejcsernok, az OMTK, a Fővárosi és a gróf Károlyi-féle tejtulajdonosok és olyan ajánlatot tett a kormány-nak, hogy

ha a kormány a négy vállalat kezébe adja a fővárosi tejtulajdonát, akkor ők olcsóbb tejet garantálnak

a fővárosban, mert — mind mondják — ez esetben együttesen kisebb rezsi-vel olcsóbban tudnak dolgozni.

Ugy tudjuk, hogy a kormány ebben a kérdésben még nem döntött, de

lehetetlennek is tartjuk, hogy a fogyasztókat egy kartelnek ki- szolgáltatassák,

mert az olcsóbb tejet a szabadforgalom esetén feltétlenül meg fogja hozni a szabad verseny, míg ha a fővárosi tejtulajdonosokat valamilyen kartelnek fogják kiszolgáltatni, akkor, ha átmenetileg olcsóbb tejjel jönnek is, nincs garancia arra, hogy ezt az olcsóbb árat meddig fogják tartani. A fogyasztók közönség, de a termelők is, valamint a tejtulajdonosok egyrésze is a szabadforgalmat követeli és csak ez fogja biztosítani az olcsó tejet a budapesti fogyasztók-nak.

SCHMOLL PASTA 50 ÉVES

Schmoll Pasta

14 nap Abbaziában P184-161
Összköltséggel. Társasutazás szept. 1. Jelentkezés: dr. Főris bankház, VI., Teréz körút 62. Tel. 206-09

HAYNAL ANDR 

(1930–2019)

Nagy szomorúsággal értesítünk barátunk és munkatársunk haláláról. A nyolcvankilenc éves korában elhunyt Haynal Andr  a modern magyar és a nemzetközi pszichoanalízis történetének kiemelkedő alakja volt.

Budapesten kezdte meg orvosi tanulmányait, majd 1956-os disszidálása után Sv jcbn szerzett diplomát, és itt nyert pszichoanalitikus kiképzést is. Terápiás és kiképző munkája, a genfi egyetem pszichiátria professzoraként végzett tevek nysege mellett sokat foglalkozott a pszichoanalízis elméletit és történetit, filozófiái kérdéseivel. Kezdeményező,  tt r  szerepe volt a Ferenczi-renaissz nban és a pszichoanalízis budapesti iskolájának  jrafelfedez s ben, nemzetközi elismertetes ben. Kulcs-s szerepe volt alapvető szövegek és források ( gy a Freud–Ferenczi levelezés) megjelentetes ben. Könyvei, tanulmányai, előadásai (melyek közül számosan magyarul is megjelentek) korszerű, árnyalt értelmezését nyújtják Ferenczi Sándor  s Bálint Mihály életművének, a Freud–Ferenczi viszonynak, a pszichoanal zist rt net nagy elméletit és módszertani vitáinak. Haynal életművének másik fő témája a fanatizmus, amelynek történetit és pszichol giait gyökereiről sz l  (Molnár Miklós történésszel és Gérard DePuymege antropol gussal közösen jegyzett) fontos könyve 1980-ban jelent meg franciául és 1983-ban angolul (*Fanaticism: A Historical and Psychoanalytic Study*. New York: Schocken Books). A fanatizmus Haynal szerint az intellektus feláldozását jelenti, és olyan regresszív állapotot hoz létre, amelyben csak egyetlen igazság létezik, a világ a jó és a rossz pólusaira hasad sz t. Haynal fanatizmus-elemzései, amelyek részben magyarul is olvashatók, ma is aktuálisak, és továbbgondolásra m lt k.

Haynal André magyarul megjelent munkái

Könyvek

Viták a pszichoanalízisben: Freud – Ferenczi – Bálint (ford. Ehmann Bea és Nádasdy Nóra). Budapest: Thalassa Alapítvány, Cserépfalvi Kiadó, 1996.

Párbeszéd vagy párviadal? A Freud – Ferenczi-kapcsolat és a pszichoanalízis (ford. Ehmann Bea). Budapest: Gondolat Kiadói Kör, 2003.

Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés [1908-1933] (ford. Berényi Gábor, Schulcz Katalin és mások). A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Sigmund Freud / Sándor Ferenczi Briefwechsel [1908-1933]*, 6 félkötetben. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag Gesellschaft m. b. H. und Co. KG, 1993-2005). Szerk.: Eva Brabant, Ernst Falzeder és Patrizia Giampieri-Deutsch, **Haynal André tudományos irányításával**. Magyar kiadás: Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2000 és 2005 között.

André Haynal – Mészáros Judit: *Nemek és igenek. Magántörténelem és pszichoanalízis* (a tanulmányokat ford. Kallai Nóra, Kiszlinger Henrietta, Szabó Zsigmond). Budapest: Oriold és Társai, 2012.

Folyóiratban megjelent írások

P. Howard – a lélekelemzés tükrében. *Új Látóhatár*, 1969, 12(1): 51–58.

Ötven éve halt meg Freud. *Mérleg*, 1990, 26(1): 44–47.

A trauma fogalma és mai jelentése. *Pszichológia*, 1990, 10(3): 347–355.

A Freud-Ferenczi viszony és jelentősége napjaink pszichoanalízisében. *Thalassa*, 1991, 2(1):14–24.

Totalitáriánus rendszerek és a magyar pszichoanalízis. *Thalassa*, 1992, 3(1): 21–29.

A kommunikáció a modern és posztmodern tudományok világában. *Orvos-Képzés*, 1995, 70(5): 259–262.

Ferenczi Sándor: *Klinikai napló 1932*. *Thalassa*, 1997, 8(1): 152–153.

Progresszió és regresszió: az álmok útján. *Thalassa*, 1997, 8(2-3): 168–179.

A Couvade-szindróma. *Lélekelemzés*, 2006, 1(1): 13–19.

Freud utolsó üzenete. *Lélekelemzés*, 2007, 2(2).

Fanatizmus (pszichoanalitikus megközelítés). *Thalassa*, 2007, 18(2-3): 165–178.

Az analitikus kreativitása. *Lélekelemzés*, 2008, 3(1-2): 42–47.

Bálint, Ferenczi munkásságának továbbvivője. *Thalassa*, 2010, 21(2): 49–58.

A hazug biztonság. Beszélgetés a fanatizmusról. *Egyenlítő*, 2012, 10(5): 38–41.

Tanulmányok kötetben

- Ferenczi helye a pszichoanalitikus eszmetörténetben. In: Lukács Dénes (szerk.): *Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1994. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 1995, 19–28.
- Bálint Mihály – a szeretet ősfórmáinak nyomában. In: Lukács Dénes (szerk.): *Szeretet és harag az analitikus pszichoterápiában. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1996. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 1997, 11–18.
- Freud és nincs vége... In: Flaskay Gábor (szerk.): *Határhelyzetek. A pszichoanalízis elméleti és technikai dilemmái, alkalmazási területei. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1997. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 1998, 49–58.
- Sigmund Freud emberképe és a fanatizmus. In: Lust Iván (szerk.): *Pszichoanalízis és kultúra. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1998. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 1999, 15–21.
- Iskolákon túl: pszichoanalízis és pszichoterápia. In: Bokor László (szerk.): *Pszichoanalízis és analitikus pszichoterápiák. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 1999. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 2000, 31–35.
- „Bevezetés” a *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés*, I/1. kötetéhez (ford. Vég Katalin). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2000, 23–46.
- Ferenczi M. In: Mészáros Judit (szerk.): *In memoriam Ferenczi Sándor*. Budapest: Józsoveg, 2000, 216–221.
- Néhány gondolat a fejlődés és gyász témájához. In: Bokor László (szerk.): *Fejlődés és gyász. Új utak és lehetőségek az ezredforduló pszichoanalízisében. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 2000. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 2001, 50–56.
- A pszichoanalitikus titkos élete. Vázlatok. In: Pető Katalin. (szerk.): *Szexualitás a pszichoanalízis és a társadalomtudományok tükrében. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 2002. évi konferenciája*. Budapest: Animula, 2003, 53–59.
- Hermann „módszere”: vázlatok. In: Lukács Dénes (szerk.): *Hermann Imre munkásságának hatása a mai magyar pszichoanalízisre*. Budapest: Animula, 2006, 69–76.

Előszók

- Előszó. In: Szőnyi Gábor, Füredi János (szerk.): *A pszichoterápia tankönyve*. Budapest: Medicina, 2000.
- Előszó. In: Mészáros Judit (szerk.): *In memoriam Ferenczi Sándor*. Budapest: Józsoveg, 2000, 9–11.
- Előszó. In: Mészáros Judit: „Az Önök Bizottsága”: *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008, 9–11.

ENGLISH SUMMARIES

Criminality and Psychoanalytic Criminology

ESSAYS

JÚLIA GYIMESI: On Epileptic Criminals

In the first decades of the 20th century prominent representatives of early forensic psychology and psychiatry such as Ernő Moravcsik, Károly Schaffer and Ödön Német contributed to the research of epilepsy in Hungary, and developed several promising theories on the roots, diagnostic challenges and understanding of criminal behaviour. In these early years – partly due to the influence of Cesare Lombroso – biological and constitutional approaches were rather determining in the understanding of criminal behaviour. As a result of this, mental retardation, the innate disturbances of motivation and emotions, moral insanity and several different pathologies – such as hysteria or epilepsy – were identified as the roots of criminal behaviour. The diagnostic category of epilepsy was one of the most investigated disorders of Hungarian forensic psychology. The possible subsidiary symptoms of epilepsy (e.g. temporally confusion, piromania, and increased aggression) proved to be determining in the contemporary forensic and criminal psychological theories of epileptic behaviour and called attention to the problematic social and legal status of epileptic criminals. These patients were considered extremely violent, characterized by sudden, brutal acts. In the 1930s Lipót (Leopold) Szondi elaborated his comprehensive theory on “fate-analysis”, in which the concept of epilepsy gained central significance. It is very likely that Szondi’s emphasis on epilepsy was the result of the early medical and forensic psychiatric representation of epileptic patients.

Keywords: criminal psychology, forensic psychology, epilepsy, epileptic character, Hungary

DÓRA SZABÓ: August Aichhorn and the Delinquent Youth

In the 1920s and 1930s the optimal development, education and therapeutic treatment of children became a significant topic in the psychoanalytic discourse. From the perspective of classical psychoanalysis, all human beings are born with destructive instincts. Thus the main purpose of normative education is to provide adequate libidinal development and support individuals to control their instinctual life. The deficiencies in the psychosexual development cause serious consequences: beyond neurosis, they have a decisive role in the formation of antisocial behaviour. This paper is written on an Austrian psychoanalyst, August Aichhorn's theoretical approach and specific therapeutic-educational practice concerning juvenile delinquency, with particular regard to his work in the Viennese Oberhollabrün Institution. His results from this period have numerous connections to several scientific fields: they are related to psychoanalysis, pedagogy, criminal and forensic psychology. Furthermore, his case studies highlight qualities by which the category of normality can be constructed.

Keywords: August Aichhorn, juvenile delinquency, corrective education, positive transference, normalization

NIKOLETTA GARAI: The Contribution of Sándor Ferenczi and his Followers to the Emergence of Criminal Psychoanalysis

Sándor Ferenczi, the leader of the Budapest School of Psychoanalysis nowadays is regarded as the forerunner of modern psychodynamic therapies, trauma research and relational psychoanalysis all over the world. It is less well-known, that Ferenczi – due to his former work as a forensic medical expert – on a theoretical level took important steps in creating criminal psychoanalysis as a discipline. In the 1910's and 1920's Ferenczi held lectures and published two important articles in this field, in which he laid down the foundations of the psychoanalytic psychology of crime, and also drew up some progressive ideas concerning criminal politics and the psychology of some social processes. Criminal psychoanalysis never became a major research topic for Ferenczi, so its systematic exposition was started by Ferenczi's disciple Géza Dukes. Dukes also intended to integrate different ideas that – following Ferenczi's initiation – became central in the works of psychologists like Theodor Reik and August Aichhorn. Because of different reasons criminal psychoanalysis remained marginal in criminology and criminal psychology; in this article – beside the appraisal of the works of these authors – we are intending to point out some reasons of this marginalization.

Keywords: psychoanalysis, criminology, criminal-psychoanalysis, Sándor Ferenczi, Géza Dukes

TITANILLA FIÁTH: The History of “Therapeutic Prison”

The study overviews the history of therapeutic approaches in prison settings from the 1950s to the present. It explains how, in connection with wider societal changes, psychoanalysis had lost its leading position in correctional institutions, and the emergence of cognitive-behavioural therapies and the therapeutic community (TC) setting. From the 1990s, the treatment of prison inmates has created a special form of individual responsibility: the offender must be able to identify himself or herself as an agent of the crime without any reference to factors such as personal life history, childhood traumas, social barriers, etc.

Keywords: prison, corrections, history of therapeutic approaches, therapeutic community, cognitive behavioural therapy

WORKSHOP

ESZTER TÓRIZS: Traumatic (Memory)Traces on the Body of the Text – Additions to the Genesis and Interpretation of the *József Attila* Memoir of Márta Vágó

This paper examines and explores one biographical point of Marta Vágó’s life, which has been unknown in literary history until now. The first part of the text focuses on the demonstration of the evidences that prove the incidence of a second nervous breakdown in Vágó’s life, and tries to discover – at a rough guess – the date of this phenomenon, with the help of a study of Lilly Hajdu (Vágó’s psychoanalyst). The second part of the paper reflects on the reception of Vágó’s memoir, and considers the possibilities of reading the memoir as trauma writing, with the help of the biographical event revealed in Hajdu’s study.

Keywords: Márta Vágó, Attila József, trauma, gender, women’s memoir

ARCHIVES

SÁNDOR FERENCZI: Psychoanalysis of delicts (1914)

In his article Ferenczi criticizes the deterministic criminal law that does not allow to study the unconscious motives of delinquents. It suggests a psychoanalytic approach to criminality which may result in the reform of crime policy and the re-education of delinquents

LILLY HAJDU’S “Medical expert opinion and suggestion in the case of two brothers accused of voluntary homicide”

This interesting historical document had been prepared in the framework of the “Department of Experimental Criminology”, established during the Hungarian Councils’ Republic (1919). L. Hajdu emphasizes that these kinds of passionate criminal acts cannot be judged from the perspective of existing criminal law. Punishment may be decided only by a court which represents the opinion of social community.

MELINDA FRIEDRICH: The Psychological Backgrounds of Crime from the Perspective of Psychoanalysis. On Press Statements of Psychoanalysts

Ferenczi once remarked that “[i]n extraordinary events, e.g. criminal cases, the public (and the newspapers) are interested in the opinion of psychoanalysts.” This study supports what Ferenczi said by presenting some of the several interviews and reports in which psychoanalysts were consulted on criminals’ souls. Among them is the case of the serial killer known as the Dusseldorf monster, a murderess known as Mademoiselle X, or the case of Sylvester Matuska, who dynamited the railway viaduct in Batorbágy with the Budapest–Vienna express train on it. The short introductory study presents the views of the main representatives of the two major psychoanalytical societies in Hungary (the Hungarian Psycho-Analytical Association and the Hungarian section of the Association of Independent Medical Analysts), Sándor Ferenczi and Sándor Feldmann, on the psychological motives of criminality. The articles reprinted here were originally published between 1925 and 1935 in the Hungarian daily and weekly press (*Az Est, Pesti Napló, Ujság, Tolnai Világlapja*).

Keywords: crime cases, press, Sándor Ferenczi, Sándor Feldmann, Pál Gartner, criminality

OBITUARY

We say farewell to the Hungarian-born, Swiss-based psychoanalyst and psychiatrist, **André Haynal** (1930–2019). We also publish a bibliography of his works published in Hungarian.